

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

Ю. В. Руль
Т. О. Мартинова

ПСИХОЛОГІЯ ПРОФАЙЛІНГУ

Навчальний посібник

Київ
ДП “Видавничий дім “Персонал”
2018

Рецензенти: *І. П. Бідзюра* — директор ІСНіС, д-р політ. наук, проф.
А. В. Мироненко — ст. наук. співробітник
Ін-ту соц. та політ. психології НАПН,
канд. психол. наук
О. М. Тохтамиш — доц. кафедри практич. психології
Київського ун-ту ім. Бориса Грінченка

*Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії
управління персоналом (протокол № 11 від 24.12.14)*

Руль Ю. В., Мартинова Т. О.

Психологія профайлінгу : навч. посіб. / Ю. В. Руль, Т. О. Мартинова. — К. : ДП Вид. дім “Персонал”, 2018. — 236 с. —
Бібліогр. : с. 221–226.

ISBN 978-617-02-0207-9

Висвітлено на сучасному рівні проблеми психології профайлінгу та супутніх сфер знань, без яких він не може існувати як окрема дисципліна. Викладено всі реальні функціональні напрями профайлінгу та головну тезу науки психології профайлінгу: жодна активність у системах “людина — людина”, “людина — люди” та “люди — люди” неможлива без закономірної участі фахівця психолога-профайлера.

Для викладачів, студентів вищих навчальних закладів, а також широкої читацької аудиторії, що цікавиться психологією.

ISBN 978-617-02-0207-9

- © Ю. В. Руль, Т. О. Мартинова, 2018
- © Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2018
- © ДП «Видавничий дім «Персонал», 2018

ЗМІСТ

Вступ	6
Розділ 1. Коротка історична довідка	13
<i>Питання для самопідготовки</i>	19
<i>Література</i>	20
Розділ 2. Супутні терміни та їх визначення	21
Поняття “правди” та “брехні”	21
<i>Питання для самопідготовки</i>	36
<i>Література</i>	36
Розділ 3. Психодіагностика та ідентифікація правди та брехні	42
3.1. Невербальний метод – міміка обличчя	42
3.2. Невербальний метод – жести, рухи	44
3.3. Тест “Чесність”	46
3.4. Методика “Дослідження психологічної структури темпераменту” Б. Н. Смирнова, а саме, шкала щирості	47
<i>Питання для самопідготовки</i>	49
<i>Література</i>	49
Розділ 4. Професіограми психологів-профайлерів різних видів психологічного профайлінгу (загальні та спеціальні компетенції, знання, вміння та навички).....	50
<i>Питання для самопідготовки</i>	61
<i>Література</i>	61
Розділ 5. Законодавча база України, що регламентує діяльність психолога-профайлера.....	63
5.1. Законодавчі акти та їх проекти.....	63

5.2.	Трактування підходів до законодавчого регулювання діяльності психологів-профайлерів.....	66
	<i>Питання для самопідготовки</i>	75
	<i>Література</i>	75
Розділ 6.	Методи неінструментального психологічного профайлінгу.....	77
6.1.	Основи детекції правди та брехні за невербальними ознаками.....	77
6.2.	Закономірності діагностики брехні під час допиту	89
6.3.	Основи детекції брехні за вербальними ознаками	100
	<i>Питання для самопідготовки</i>	103
	<i>Література</i>	104
Розділ 7.	Письмова мова та ознаки психологічного портрету.....	105
7.1.	Письмова мова.....	105
7.2.	Критерії визначення графологічного дослідження.....	113
7.3.	Паралінгвістичні ознаки невербальної продукції, які можуть свідчити про нещирість	139
7.4.	Аналіз письмової мови з метою профайлінгу	140
7.5.	Аналіз комп'ютерного (друкованого) тексту з метою профайлінгу	142
	<i>Питання для самопідготовки</i>	148
	<i>Література</i>	149
Розділ 8.	Комерційний профайлінг	151
	<i>Питання для самопідготовки</i>	152
	<i>Література</i>	153

Розділ 9.	Антитерористична діяльність психолога-профайлера	155
	<i>Питання для самопідготовки</i>	164
	<i>Література</i>	165
Розділ 10.	Детекція правди та брехні за допомогою інструментальних методів.....	169
10.1.	Коротка історія виникнення поліграфології	169
10.2.	Характеристика інструментальних методів детекції правди та брехні.....	170
	<i>Питання для самопідготовки</i>	173
	<i>Література</i>	173
Розділ 11.	Значення фізіогноміки для діяльності психолога-профайлера	177
	Фізіогноміка (поняття, синоніми).....	177
	<i>Питання для самопідготовки</i>	198
	<i>Література</i>	198
	Короткий словник основних понять і термінів	199
	Список літератури	221
	Додатки	227

Особливістю психології профайлінгу є потужний соціальний ефект. Не існує жодного прошарку спільної чи індивідуальної діяльності людини, де б була відсутня потреба в її оцінюванні з боку фахівця психолога-профайлера. Якщо в якійсь царині поки що не відчують потребу в діяльності психолога-профайлера, то це тільки питання часу. В сучасних умовах існує безліч різновидів психологічного профайлінгу.

Бізнес-профайлінг, який охоплює підготовку і супровід ділових переговорів та обґрунтування найдоцільнішого їх вирішення, виявлення прихованих мотивів та намірів, службові розслідування, безпеку бізнесу, захист комерційних інтересів та вирішення спорів і конфліктів на людському (не юридичному) рівні. **Банківський профайлінг** спрямований на мінімізацію втрат при видачі кредитів, запобігання будь-яких антисоціальних чи кримінальних дій персоналу банку, уникнення зв'язку персоналу банку з кримінальним світом під час прийняття на роботу чи в процесі роботи, на упередження злих намірів працівників банку, нанесення фінансової чи організаційної шкоди закладу або терористичної дії та ін. **Кадровий профайлінг** — встановлення відповідності особистісних якостей кандидатів функціональним вимогам посади, виявлення та профілактика нелояльності, зловмисних дій, ризиків з боку кандидатів і співробітників, розпізнавання обману з боку кандидата на посаду, аналіз непривабливих подій у його біографії та ін. Найпродуктивніше, якщо сам рекрутер має освіту психолога-профайлера. **Авіаційний профайлінг, профайлінг на інших видах транспорту (залізничний, морський, річковий, автотранспорт), у структурах митниці і на кордоні** — виявлення пасажирів, які мають вчинити терористичний акт на борту судна чи у приміщенні аеропорту, виявлення ознак прихованого носіння зброї, вибухівки та наркозасобів, виявлення пасажирів, здатних вчинити правопорушення, чи хуліганські дії, володіння сучасною апаратурною та технічною базою для виявлення потенцій-

них ризиків помилкових, непрофесійних та злочинних дій персоналу і пасажирів на борту повітряного судна або в приміщенні аеропорту. **Профайлінг під час охорони громадського порядку** в громадських місцях, транспорті, а саме: профілактика та запобігання терактів і протиправних дій у місцях скупчення людей, розважальних комплексах тощо. **Готельний профайлінг** спрямований на запобігання злочинів у готелях. **Кримінальний та оперативний профайлінг** — це складання психологічного портрету передбачуваного злочинця, участь у розпізнавальній діяльності та розслідуваннях державних правоохоронних органів і приватних агентств на правах консультанта, ведення переговорів з терористами та потенційними суїцидантами. **Профайлінг відносин** — це визначення щирості і довіри у відносинах з новими знайомими та наявними партнерами, консультативна допомога та супровід щодо вирішення кризових ситуацій у відносинах з партнерами, участь у зміні та встановленні певних норм і правил у взаєминах. **Аудит-профайлінг** використовується аудиторськими компаніями під час перевірки чесності бухгалтерів та інших відповідальних осіб. **Сімейний профайлінг** — виявлення нещирості майбутнього чи теперішнього чоловіка або жінки, таємного життя сина чи дочки підлітка, виявлення брехливої, нещирої позиції члена сім'ї під час розслідування дрібних крадіжок, обману, шлюбного шахрайства та інших дій, що шкодять сім'ї. Останнім часом виникають все нові варіанти застосування профайлінгу. Наприклад, у мистецтві психолог-профайлер може професійно оцінити правдивість гри актора у спектаклях чи кастингах так, як цього не зможе зробити режисер чи художній керівник. Діяльність фахівця психолога-профайлера привертає увагу з боку маркетологів, які опікуються “директ-маркетингом”, “персоналізацією” реклами та “загальною фільтрацією”, “профайла” споживача, у тому числі дітей. У перспективі психологи-профайлери знайдуть сферу діяльності у мережі Інтернет для виявлення інтересів споживачів за частотою відвідування ними певних сайтів з наступним наближенням торговельних пропозицій до безпосереднього споживача, але при цьому є ри-

зик несанкціонованого вторгнення в особисте життя громадян. Досвід показує, що скарги від користувача Інтернету починаються тоді, коли веб-видавці переходять межу між зручністю для нього і нав'язливістю. Отже, психолог-профайлер, який працює у сфері торгівлі та бізнесу, ніколи не повинен переходити цю межу.

Традиційне сприйняття професії профайлера або верифікатора — як фахівця з безконтактної детекції брехні або експерта з виявлення брехні, але таке саме призначення має і психолог-поліграфолог. Поліграфолог як фахівець з контактної детекції брехні обмежується цією функцією, в той час як психолог-профайлер може не тільки виявити брехню за певними її ознаками, а й оцінити і спрогнозувати поведінку людини, аналізуючи її дії, пози, жести, міміку і те, як і про що ця людина говорить.

Спочатку терміном “профайлінг” позначали складання психологічного портрета (профілю) злочинця за слідами на місці злочину. Іноді цю діяльність називають портретуванням або профілюванням особистості. У першу чергу метод використовувався під час пошуку серійних вбивць, в якому поєднуються знання криміналістики, психіатрії та психології. Трохи пізніше профайлінгом почали називати виявлення потенційно небезпечних особистостей. Технологію профайлінгу використовували у цивільній авіації під час передпольотного огляду пасажирів, завданням якого було не допустити на борт терориста. Терорист, безумовно, бреше, прагне пройти непоміченим, прикидається спокійним. До речі, подібне завдання профайлера у сучасних умовах ускладнюється тим, що досвідчені терористи проходять у своїх організаціях школу, як обійти спостережливість будь-якого профайлера. Лише профайлер з чималим стажем може успішно ідентифікувати такого терориста за ознаками, оцінка яких недоступна іншим людям. Нині професія і мистецтво викриття брехні вийшли за межі служб безпеки. Профайлер працює у різних сферах, допомагаючи виявити злочинця, розібратися в офісних інтригах та в заплутаних взаєминах ділових партнерів. Саме таку роль фахівця з профайлінгу було відображено у відомих серіалах “Обдури мене, якщо

зможеш” та “Менталіст”. Уміння помічати найдрібніші деталі у поведінці вимагає від психолога-профайлера знань і досвіду. Необхідно знати, на що варто звернути увагу, а на що не слід відволікатися. Іноді є необхідність у фіксуванні на відео процесу опитування. Профайлер, переглядаючи запис, впевнюється у правоті своїх попередніх висновків, завдання якого не тільки розпізнати брехню, а й побачити, що людина каже правду. Ознак правди не менше, ніж ознак брехні. Професія профайлера дає приємне відчуття мисливського азарту, але він зникає в кожній людині шукати “потрійне дно”, що створює ризик гіпердіагностики і обтяжує професіонала.

На основі специфіки діяльності психолога-профайлера та багатьох визначень цього напрямку діяльності пропонуємо розгорнуте визначення психології профайлінгу.

Психологія профайлінгу це: наука, навчальна дисципліна, спеціалізація у вищій освіті психолога, практична діяльність психолога-профайлера, **спрямована на:** попередження, виявлення та усунення будь-яких джерел та **ризиків небезпеки (шкоди):** для життя, здоров'я, моральної, економічної шкоди для забезпечення **благополуччя:** індивідууму (фізичній особі), групі людей, організації (юридичній особі), державі **від прихованих дій:** правопорушників (у тому числі злочинців), провокатора(ів), необачної(их) людини(ей), авантюриста(ів), людини(ей) з хворою психікою, пустуна(ів) **з використанням методів:** спостереження, аналізу, опису, психологічного дослідження, інструментального дослідження, **ознак:** психологічних; типологічних (у тому числі генетично зумовлених), вербальних, невербальних (у тому числі паравербальних), соматичних (вегетативних), **які розкривають:** приховану сутність суб'єкта, його неправомірні та аморальні дії у минулому, приховану причетність до сьогоденних правопорушень чи порушень норм моралі, потаємні наміри на майбутнє, загальний **рівень небезпеки:** для людей, організацій, держави, **які обґрунтовують адекватні методи захисту:** у бізнесі, транспорті, на кордоні, митниці, у медичних закладах, комерційних та правоохоронних структурах, у сім'ї, дитячих закладах, на виробни-

цтві, особливо у відповідальних сферах (СБУ, оборонна промисловість, бази державної таємниці) тощо.

Отже, психолог-профайлер повинен мати такі особистісні якості: хорошу пам'ять, аналітичне мислення, уважність до дрібниць, спостережливість, чесність, вміння зберігати неупередженість, інтерес до психології людини, стабільність власної психіки, невисоку емоційність, здатність не піддаватися впливам, мати віру в себе і свій професіоналізм. Конформна, екстернальна людина, яка легко піддається навіюванню, повинна позбутися таких рис, інакше не зможе бути профайлером. Профайлер повинен розуміти різні, найдрібніші прояви брехні і нещирості, а також прояви правди, вміти їх аналізувати. Він має володіти мистецтвом бесіди, яка розкриває співрозмовника не тільки через слова, а й "мову тіла". Для цього він повинен вміти роздвоїтися у свідомості. Одна його половина жорстко слідкує за контентом (змістом) бесіди, не пропускаючи жодного слова і навіть літери, а друга — за найменшими рухами, мімікою, жестами, позами. При цьому фахівець весь час співставляє спостереження обома частинами свідомості. За майже невлотимими ознаками сучасний профайлер має вловити навіть "почерк" школи, яка намагалася підготувати злочинця до такої бесіди. Психолог-профайлер іноді використовує провокативні запитання чи судження, які заганяють у глухий кут досліджуваного. У відповідь на них у респондента в мозку виникають ланцюгові реакції, які гальмують коректну відповідь та змінюють її контекст. Саме ці заходи дають психологу-профайлеру додатковий яскравий матеріал, який респондент не має можливості приховати.

Нагальна потреба у послугах фахівця психолога-профайлера виникає у разі необхідності вмовити потенційного суїциданта не робити надалі цих аморальних спроб. Профайлер з першого погляду може встановити істинність намірів суїциданта, спрогнозувати їх реальність, відокремивши від показушності та бравади. Таку саму психологічну діагностику він може провести у разі спілкування з терористом, який утримує заручників. Повз увагу професіонала не може пройти навіть ко-

роткочасний сумнів терориста у правомірності і доцільності його дій. У психолога-профайлера може бути накопичена база вичерпних даних про людей, небезпечних для них самих та суспільства, чи для окремих осіб. На цій базі відбувається його профілактична робота, яка може здійснюватися також психологом-брахіологом, проте матеріал для нього може бути наданий саме психологом-профайлером.

Окремо слід згадати про **етнічний профайлінг**. Етнічний профайлінг (ethnic profiling) означає неприпустиме використання етнічних і расових стереотипів, а не об'єктивно ідентифікованих поведінкових ознак як підставу для прийняття рішень у галузі правоохоронної діяльності. Класичний приклад – перевірка документів, затримання, опитування, збирання інформації за етнічними ознаками зовнішності. Наголосимо, що для такої незаконної й аморальної практики властива саме генералізація расових, етнічних, національних характеристик, а не об'єктивних даних, які можуть якимось пов'язати особу з досконалим конкретним (за часом і місцем) правопорушенням. Етнічний профайлінг припускає наявність постійного зв'язку між расою, національністю і протизаконною діяльністю. Це припущення не тільки абсурдне з точки зору логіки, а й фактично є проявом фашизму, екстремізму, визнання расової неповноцінності окремих рас і етнічних груп, іноземців, взагалі “чужих”.

Більше того, крім абсолютної незаконності та аморальності такий расовий підхід, як підтверджують спеціальні дослідження, абсолютно неефективний, він є лише імітацією активної діяльності правоохоронного органу. Отже, етнічний профайлінг, як вид дискримінації за етнічним чинником (власне походження, національність, що виражається в зовнішності), заборонений міжнародним правом. Ціла низка міжнародних договорів, визнаних Україною, прямо забороняє таку практику як вид дискримінації. Офіційна програма дій Міжнародної конференції ООН проти расизму, прийнята в 2000 р., закликала держави не допускати і припиняти “феномен, відомий як расовий профайлінг” (ст. 72 Дурбанської декларації проти расизму, расо-

вої дискримінації, ксенофобії та інших форм нетерпимості). Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод зобов'язує (ст. 5 (1), 6 (1), 14) держав-учасників не допускати і припиняти практику етнічного профайлінгу, забезпечити рівне поводження з людьми у сфері юстиції. Стаття 1 (2) Протоколу № 12 Конвенції, прийнятого в січні 2005 р., прямо забороняє дискримінацію з боку “будь-якого публічного органу” і на будь-якій підставі.

У законодавстві України є достатньо норм, які прямо або побічно забороняють практику етнічного профайлінгу (як різновиду дискримінації). Можна почати з Преамбули Конституції, в якій буквально зазначено, що народ України — це “громадяни України всіх національностей”. Згідно з Основним Законом “всі люди ... рівні в своїй честі і правах” (ст. 21), і “громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, ... етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками” (ст. 24).

Отже, діяльність психолога-профайлера може відбуватися у багатьох напрямках, що визначає актуальність і перспективу у підготовці професіонала цього фаху. Саме тому, починаючи з 2012–2013 навчального року, в МАУП за ініціативи кафедри медичної психології та психокорекції розпочато підготовку психологів-профайлерів вперше в Європі на диплом міжнародного та державного зразків про вищу освіту. Щоб компенсувати дефіцит підручників та навчальних посібників з психології профайлінгу, ми робимо спробу видати цей перший навчальний посібник. Він призначений для осіб, які на базі мінімальної освіти бакалавра психолога намагаються отримати вузьку спеціалізацію психолога-профайлера у магістратурі вищого навчального закладу.

КОРОТКА ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

Вважається, що вперше психологічний профіль злочинця склав англійський хірург Томас Бонд у 1888 р. На підставі наявних свідчень і відомих слідству обставин він описав особистість невловимого Джека Різника, після чого вбивцю було швидко ізольовано. Вже в ХХ ст. співробітниками ізраїльських спецслужб було розроблено методика, що дає змогу оцінити емоційний стан авіапасажирів і виявити можливі потенційно небезпечні наміри. Насамперед ця система була покликана знизити рівень терористичної загрози. Успіхи ізраїльтян у протидії терористичній загрозі не потребують коментарів. На сьогодні в Ізраїлі служба профайлерів успішно працює в усіх аеропортах, переймається цей досвід й іншими країнами (у тому числі Україною). В широкому сенсі слова профайлінг — це комплекс соціально-психологічних методик з діагностики особистісних особливостей, приховуваних мотивів та інформації, яка повідомляється, що ґрунтується на оцінюванні невербальної та вербальної поведінки об'єкта. Особливістю сучасного погляду на професію профайлера є також та обставина, що у світі електроніки з'явилася апаратурна база високої точності, яка не тільки здатна ідентифікувати брехню та правду на рівні 100 % ймовірності, а й може визначити рівень брехні за 5 рівнями. Така апаратура може бути розміщена у кишені профайлера замість спеціально обладнаного кабінету поліграфії, який гарантує достовірність висновків на рівні не більше 85 %, вона також у руках психолога-профайлера вирішує безліч практичних проблем його діяльності і додає впевненості у достовірності висновків.

Методика профайлінгу було сформульовано в кінці 1970-х років ізраїльською авіакомпанією “Ель-Аль”. Така методика була спрямована мінімізувати можливі ризики, пов'язані з авіаперебезеннями, і використовувалася під час передпольотного огля-

ду пасажирів. Здебільшого це була система питань, спрямована на виявлення нестандартних реакцій пасажирів на “здавалося б” прості запитання. Ця методика користувалася невеликим набором базових психологічних патернів (стереотипів поведінки) і більше нагадувала собою процедуру психологічного тестування. У 1984 р. методика була “змодельована” в англomовному варіанті компанією ICTS, методику почали застосовувати служби авіаційної безпеки в більшості європейських країн і США. Водночас Пол Екман Груп (компанія, яка була створена американським психологом і займалася вивченням емоційних експресій) розробила низку комп’ютерних програм, що дають змогу зчитувати емоційні стани людини. Спеціальні програми, створені Полом Екманом, почали активно застосовувати не тільки в аеропортах США, а й в інших структурах, що займаються гарантуванням безпеки держави. Злиття опитувального скрипту і теорії мікровиразів дало можливість профайлінгу перейти на інший рівень розвитку і поступово починати інтегруватися в економічні структури, зокрема в банківський сектор. Полом Екманом було розроблено спеціальну програму, за допомогою якої навчали фахівців у галузі гарантування безпеки як державних структур, так і з часом банківських, адвокатських та юридичних структур. Безсумнівно, в Радянському Союзі була система запобігання злочинності та терористичних актів. Були професійні психологи, які розробляли системи ведення переговорів з терористами і зчитування їх емоційного стану. Однак активне застосування системи профайлінгу стало можливим після численних випадків захоплення повітряних суден, терористичних актів і великої кількості банківських шахрайств, коли виникла нагальна потреба у профілактиці протиправних дій. Комерційний, або бізнес-профайлінг, як система супроводу ділових переговорів завжди був відокремлений від авіаційного та банківського профайлінгу. Якщо авіаційний і банківський профайлінг могли дозволити собі директивні способи перевірки та збору інформації, то комерційний профайлінг завжди був найвищою формою психологічної майстерності і долею небагатьох обраних, оскільки

ки вимагав розвитку високого рівня “сенсорної чутливості”. Якщо авіаційним і банківським профайлінгом могла займатися людина з недостатньо ґрунтовними знаннями з психології і за відсутності знань у галузі економіки та ведення бізнесу, то комерційний профайлінг вимагає фундаментальних знань не тільки у сфері психології, а й менеджменту та ведення бізнесу. Людина, яка не володіє знаннями в галузі бізнес-процесів, не спроможна в переговорах, наприклад, про інвестиції, виділити найбільш вразливі зони проекту і зрозуміти наскільки добре “протилежна сторона” готова управляти грошима інвестора. Спеціаліст з комерційного профайлінгу не має виділятися ні за характером питань, що ставляться, ні за стилем одягу, ні за манерою триматися від представників бізнес-еліти. Новачки-профайлери зазнавали поразок у переговорах, непрофесійно ставлячи, на їхній погляд, значущі питання, які демонстрували незнання бізнес-процесів з конкретної галузі. Тому комерційний профайлінг є найбільш тонкою і вельми ювелірною діяльністю. Людина, яка займається комерційним профайлінгом, повинна володіти великою кількістю суміжних навичок. Нині технологія комерційного профайлінгу застосовується низкою комерційних підприємств і загалом сприяє підвищенню якості забезпечення комерційної безпеки. У компаніях, де використовується комерційний профайлінг, не були зареєстровані випадки шахрайства ззовні, а натомість було виявлено чималу кількість шахрайських дій та осіб, потенційно небезпечних для бізнесу всередині компаній. Слід відзначити стрімке зростання кількості людей, що використовують систему комерційного профайлінгу в різних галузях сучасного бізнесу.

Підтвердженням зростання популярності профайлінгу було започаткування в 1990 році телевізійних шоу, таких як “Закон і порядок”, “Слідчий аналіз”, Criminal Intent, Profiler. У 1991 році було знято фільм “Мовчання ягнят”, а у 2005 році — серіал “Мислити як злочинець”, які були замовлені ФБР. У сучасній кримінології кримінальне профілювання зазвичай вважається “третьою хвилею” слідчої науки: перша хвиля — дослідження доказів, вперше реалізована у Скотланд-Ярді в ХІХ ст., друга хви-

ля — дослідження самого злочину (частота досліджень тощо), третя хвиля є вивченням аномальних явищ у психіці злочинця.

Велика кількість рекламних банерів, які відображаються на веб-сторінках, не вибрана споживачем, а доставлена на його сайт зусиллями мережі рекламних компаній, які й забезпечують рекламу для численних веб-сайтів. Загалом ці компанії рекламної мережі не просто постачають банерну рекламу, а й збирають дані про споживачів, які читають їхні оголошення. Інформацію отримують по мережі рекламодавцями здебільшого анонімно. Наприклад, розробляються профілі, пов'язані з ідентифікаційним номером печива у рекламній мережі на комп'ютері споживача, а не ім'я конкретної людини.

У деяких випадках профілі, отримані від відстеження діяльності споживачів в Інтернеті, пов'язані або об'єднані з особистою інформацією. З даними про особистість споживача можуть бути об'єднані дані про автономний режим покупок споживача, або інформація, зібрана безпосередньо від споживачів на підставі обстежень та реєстраційних форм. Мета збору та аналізу цих даних полягає в тому, щоб дати змогу компаніям рекламної мережі зробити безліч висновків про інтереси кожного споживача і про його уподобання. Отримання докладного профілю споживача, який намагається прогнозувати смаки інших споживачів, їхні потреби і купівельну активність, дає можливість комп'ютерам мережі рекламних компаній за короткий термін прийняти рішення про те, де і кому показувати оголошення, безпосередньо орієнтовані на конкретні інтереси споживачів. Компанії рекламної мережі здебільшого невидимі для споживачів. Все, що споживачі бачать, — це веб-сайти, які вони відвідують. Інколи споживачам надходять повідомлення про наявність та зміст оголошень мережі, проте споживачі можуть зовсім не знати, що за їхньою діяльністю в Інтернеті спостерігають. Отже, роблячи рекламу ефективнішою, профілювання дає змогу веб-сайтам стягувати більше платні за рекламу. У свою чергу більші доходи від реклами допомагають субсидувати їхню діяльність, що дає можливість запропонувати безкоштовний контент, а не стягувати платню за доступ.

Профілі можуть бути також використані для створення нових продуктів і послуг. По-перше, підприємці можуть використовувати споживчі профілі для виявлення та оцінювання попиту на конкретні товари чи послуги. По-друге, цільова реклама могла б допомогти невеликим компаніям ефективніше проникати на ринок, рекламуючи тільки для тих споживачів, які зацікавлені саме в цих товарах чи послугах. Така діяльність рекламних компаній в сучасних умовах набуває неабиякого розмаху, що ще збільшує популярність психологів-профайлерів, які присвятили свою діяльність сфері маркетингу та реклами.

Незважаючи на переваги цільової реклами, відчувається заклопотаність з приводу існуючої практики профілювання. Багато критиків заперечують проти збору рекламодавцями прихованих даних моніторингу споживачів і широких відомостей про особисті дані без їхнього відома і згоди. Вони також зазначають, що мережа рекламодавців пропонує споживачам трохи вибору, якщо такий є, щодо використання та поширення їх індивідуальних відомостей, отриманих таким чином.

Однак саме ця діяльність профайлерів обростає цілим колом проблем. Найбільш послідовні та серйозні побоювання щодо профілювання полягають у тому, що воно проводиться без відома споживача, який не знає про розміщення cookies на його комп'ютері, про наявність і особистості рекламодавців на певному сайті, про стеження за споживачем у русі та дії без узгодження з ним, яке здебільшого невидиме. Це вірно, оскільки з практичної точки зору є тільки два шляхи для споживачів, щоб дізнатися про профілювання під час реєстрації чи входу на конкретний сайт до його скоєння. Перший спосіб призначений для сайтів, які користуються послугами мережі рекламодавців. Вони повинні розкрити цей факт у своїй політиці конфіденційності. На жаль, це зазвичай не відбувається. Другий спосіб для споживачів, щоб виявити профілювання, полягає в налаштуванні браузерів, які повинні повідомити користувача, перш ніж прийняти його cookies. І не тільки повідомити, а й надати споживачу вибір: дозволити чи ні будь-кому скористатися інформацією з його cookies.

Друга проблема полягає в широкій і стійкій можливості моніторингу, що відбувається без відома більшості споживачів, через рекламні мережі моніторингу осіб, через безліч, здавалося б, не пов'язаних між собою веб-сайтів і протягом невизначеного періоду часу. Як наслідок, профіль набагато всеосяжніший, ніж будь-який окремих веб-сайт може зібрати. Хоча більша частина інформації, яка входить у профіль, досить безневинна, якщо розглядати в ізоляції, з часом накопичується величезна кількість, здавалося б, незначних деталей про людину. Створюється портрет, який досить всеосяжний, на думку багатьох, через діяльність, яка є, по своїй суті, нав'язливою.

Для тих, хто стурбований профілюванням приватних даних, бажано, щоб профіль не містив особистої інформації. По-перше, вони вважають, що всеосяжний характер профілів і технологій, що використовуються для створення, досить легко пов'язати з раніше отриманими анонімними профілями конкретних осіб. Це означає, що той, хто отримує доступ до нібито анонімних даних, — як при купівлі, так і шляхом злому — міг би діставати дані і пов'язувати їх з ідентифікованими особами. По-друге, вони побоюються, що компанії можуть в односторонньому порядку змінити свої операційні процедури і почати пов'язувати особисту інформацію з неособистою, зібраною раніше. По-третє, вони зазначили, що, незалежно від того, чи містять вони особисту інформацію, профілі використовуються для прийняття рішень з приводу тієї інформації, яку люди бачать з отриманих пропозицій. Ці критики стурбовані тим, що компанії можуть використовувати профілі для визначення ціни та умови на товари та послуги, у тому числі таких важливих послуг, як страхування життя, які пропонуються фізичним особам (наприклад, продукти можуть бути запропоновані за вищими цінами для споживачів, чиї профілі показують, що вони заможні, або страхування може бути запропоновано за вищими цінами для тих споживачів, чиї профілі вказують на наявність можливих ризиків для здоров'я).

Ще однією проблемою є те, що оскільки споживачі починають більше дізнаватися про діяльність компаній з моніторингу,

боязнь онлайн-моніторингу перешкоджатиме використанню Інтернету навіть в умовах анонімності. За умови зменшення використання Інтернету для таких запитів профілізація в кінцевому підсумку може запобігти доступу до важливих видів інформації. Нарешті, деякі критики стверджують, що цільова реклама споконвічно була і є несправедливою та оманливою. Вони стверджують, що цільова реклама маніпулятивна і полює на споживачів, які не можуть створити споживчий попит. Як наслідок, цільова реклама підриває автономію споживачів.

Інтернет-користувачі здебільшого прагнуть скасування оптового розповсюдження їх особистої інформації. У кінцевому підсумку питання конфіденційності є предметом заклопотаності споживачів. Електронний ринок не зможе повністю реалізувати свій потенціал, якщо споживачі відчуватимуть себе некомфортно під час перегляду та купівлі в Інтернеті. Цей комфорт буде тоді, коли споживачі будуть впевнені:

- що вони повідомлені про час і місце збору інформації про них, яка інформація збирається, як і ким вона використовується;
- про можливість вибору щодо збору їхньої особистої інформації, як вона використовується і кому поширюватиметься.

Питання для самопідготовки

1. Дайте визначення поняття психології профайлінгу.
2. Назвіть види профайлінгу.
3. Хто вважається засновником профайлінгу?
4. Коли і за яких обставин зародився профайлінг?
5. У якій сфері переважно використовувалися знання та навички профайлінгу?
6. На які сфери діяльності людини поширився сучасний профайлінг?
7. Як передбачається реалізувати профайлінг у маркетингу?
8. Які перспективи профайлінгу в мережі Інтернет?
9. Які зрушення відбулися у сучасній поліграфології?
10. Назвіть методи детекції брехні (правди) у профайлінгу.

Література

1. *Вольнский-Басманов Ю. М., Тюфякова (Каменева) М. Е.* Профайлинг и психологическое тестирование как способ предупреждения терактов / Ю. М. Вольнский-Басманов, М. Е. Тюфякова (Каменева) // Вестн. Московского ун-та МВД России. — 2007. — № 7.
2. *Zuckerman M., DePaulo B. M., Rosenthal R.* Verbal and non-verbal communication of deception // *Advances in experimental social psychology*. — NY. — 1981. — V. 14. — P. 1–57.
3. *Профайлинг.* Технологии предотвращения противоправных действий: учеб. пособие / под. ред. Ю. М. Вольнского-Басманова, Н. Д. Эриашвили. — М.: Закон и право, 2010.
4. *Профайлинг: к проблеме выявления лиц с противоправными намерениями:* учеб. пособие. — М.: НУЦ “АБИН-ТЕХ”, 2009.
5. *Филатов Е. С.* Искусство понимать себя и окружающих / Е. С. Филатов. — СПб., 1999.
6. *Фрай О.* Детекция лжи и обмана / О. Фрай; пер. с англ. — СПб.: Прайм-Еврознак, 2005. — 320 с.
7. *Фрай О.* Ложь. Три способа выявления. Как читать мысли лжеца, как обмануть детектор лжи / О. Фрай. — СПб.: Прайм-Еврознак, 2006. — 284 с.
8. *Щёкин Г. В.* Как читать людей по их внешнему облику / Г. В. Щёкин. — К.: Украина, 1993.
9. *Щокін Г. В.* Практична психологія менеджменту. Наук.-практ. посібник / Г. В. Щокін. — К.: Україна, 1994.
10. *Экман П.* Психология лжи / П. Экман. — СПб., 2012.
11. *Юнацкевич П. И.* Психология обмана: учеб. пособие для честного человека / П. И. Юнацкевич. — СПб.: Атон, 1999.
12. *Ягер Д.* Деловой этикет: как выжить и преуспеть в мире бизнеса / Д. Ягер. — М., 1994.

СУПУТНІ ТЕРМІНИ ТА ЇХ ВИЗНАЧЕННЯ

Поняття “правди” та “брехні”

Чесність розглядається й описується в етиці. Ця моральна якість відбиває одну з найважливіших вимог моральності. Вона містить: правдивість (говорити істину, не приховувати від інших людей і самого себе справжній стан речей); принциповість (вірність певній ідеї в переконаннях і проведення цієї ідеї в поведженні); вірність прийнятим зобов'язанням; суб'єктивна переконаність у правоті проведеної справи; щирість перед іншими і перед самим собою щодо тих мотивів, якими людина керується; визнання й дотримання прав інших людей стосовно того, що їм законно належить [1].

Протилежністю чесності є нечесність, що проявляється в обмані, неправді, злодійстві, віроломстві (злочинних підступних діях, свідомому обмані чужої довіри або кричущому порушенні прийнятих зобов'язань, наклепу), а також лицемірстві. Чесність з позиції етики характеризує як вчинки, так і окремі сторони поведження певної особистості, що виступають як властивості її характеру [2].

У психології не існує не тільки єдиних визначень чесності, а й будь-яких фундаментальних досліджень цього явища. Можна знайти лише звернення до різних, пов'язаних із чесністю, явищ, таких як щирість, правдивість і неправда. У вітчизняній психологічній науці правдивість розглядалася як риса характеру, що виражає прагнення суб'єкта говорити тільки те, що він вважає правдою. Правдивість, на думку С. Л. Рубінштейна, не тотожна щирості, а пов'язана з розумінням суб'єктом історично й соціально зумовлених категорій — істини [3]. Поняття ж чесності набагато ширше [4].

У зарубіжній психології розглядалися поняття, швидше, протилежні чесності. Так, американський психолог П. Екман

розгорнуто й докладно досліджував проблеми виникнення, розуміння й виявлення неправди. Неправда, або обман, визначається вченим як дія (перекручування інформації, приховування правди), якою людина навмисне вводить в оману іншу людину чи інших людей [56]. Одним із перших він зробив глибокий психологічний аналіз різновидів неправди, її мотивів, а також особистісних і ситуативних чинників виникнення цього явища в різних комунікативних ситуаціях.

На відміну від П. Екмана, який широко трактує феномен неправди, безліч інших психологів визначають зміст понять обману, неправди й аналізують їх більш диференційовано [5; 6; 7; 8].

Наукові публікації, які вперше вийшли у світ, що безпосередньо присвячені психології брехні, належать до кінця ХІХ — початку ХХ ст. Це, насамперед, статті “Про дитячу брехню” П. Каптерева [7; 8], великі теоретичні праці: “Психологія брехні” К. Мелітана [9], “Брехня” Ж. Дюпра [10], “Вивчення показань свідків” В. Штерна [11], “До філософії брехні” С. Петропавловського [12]. У цей період проводилися й інші дослідження брехні. Вчені намагалися розкрити психологічні особливості брехливості дітей та підлітків, з’ясувати їх причини і знайти педагогічні можливості для профілактики зловживань брехнею. Основною метою цих праць був цілісний опис явища брехні у безпосередній взаємодії людей та його інтерпретація з позицій психології. У зв’язку з цим основу інтерпретації становив, як правило, розгляд таких питань, як психологічна сутність брехні та її визначення як психологічного явища; класифікація видів і форм брехні у житті людей; психологічні причини виникнення брехні; психологічні чинники, що визначають її характер та зміст.

Отже, визначення зазначених проблем і спроби їхнього вирішення на основі психологічної науки того часу сприяли помітному розвитку психологічних уявлень про брехню як складного та специфічного явища реальності. Щодо самих цих уявлень, то більшість з них не втратили свого теоретичного і практичного значення і сьогодні. Незважаючи на те що авторам зазначених праць притаманна надмірна умоглядність, тенден-

ція пояснювати факти з позицій “здорового глузду”, невиправдана глобальність суджень і висновків доцільно зупинитися на їх основних теоретичних положеннях. Зокрема, привертає увагу визначення брехні та її класифікація, запропоновані К. Мелітаном: “Брехати, — зазначав він, — завжди означає видавати за справжній який-небудь, кращий для того, хто бреше, вимисел, і замінити факти, які справді відбувалися такими, якими їх хотілося б бачити” [9, 13]. Отже, сутність явища брехні, на думку психолога, полягає у довільній та вигідній для себе підміні брехуном тих чи інших обставин відображуваної ним реальності вигаданими обставинами. Зокрема, існує брехня, яка повністю складається з “вимислів”, і неповна брехня (або перекручення істини), яка, у свою чергу, поділяється на три види: замовчування, перебільшення та прикрашання.

1. **Замовчування** полягає в тому, що, повідомляючи про якусь подію, той, хто говорить, приховує який-небудь суттєвий, але не вигідний для нього факт.

2. **Перебільшуючи**, мовець повідомляє більше, ніж він насправді бачив, перебільшує “числа, відстані, приписує собі пригоди, подвиги. Перебільшити можна і шляхом зменшення — видавати просто маленький предмет за мікроскопічний, або зводити тривалість якої-небудь події до однієї секунди, коли насправді вона тривала кілька хвилин” [Там само, 14]. Мета перебільшення — справити на партнера якомога більше позитивного враження.

3. **Брехня** за допомогою прикрашання містить елементи і замовчування, і перебільшення. Вона “полягає в тому, що розповідають факти, які виправляються: такі, що не подобаються або є неприємними, відкидаються та додаються інші, які добре підходять для дійсності. Щодо вигоди у такій брехні люди знаходять собі відмінний засіб завжди бути правими у своїх поглядах, адже достатньо злегка змінити деталі фактів, і тоді вони будуть придатними для підтвердження будь-яких поглядів” [Там само, 16].

К. Мелітан, визначивши брехню як “кращий вимисел для того, хто бреше”, підійшов до важливих критеріїв її виокрем-

лення, а саме: осмисленості, інструментальності (засіб досягнення мети) та можливої вигоди для індивіда-брехуна цієї помилкової інформації. Проте він не зробив подальшого необхідного кроку щодо з'ясування психологічної сутності цього феномену (напевно, основним є не сам вимисел брехуна, а факт введення в оману його партнера зі спілкування). Звідси нечіткість його суджень про виникнення й функціонування брехні у житті людей. Отже, з одного боку, він зазначає, що “суспільство вимагає відомої частки скритності та брехні... Це необхідно тому, що в нас є багато почуттів, які ми не можемо висловити, одночасно не шокуючи, не драгуючи або не ображаючи оточуючих нас людей”. З другого боку, всі люди, на його думку, поділяються на дві категорії: на тих, хто “обмежується тією мінімальною дозою брехні, що наполегливо вимагається громадським життям”, і тих, хто “звик брехати більше, ніж потрібно, брехати щоразу, як цього вимагає їхня вигода” [9, 8–9].

Розгорнуте та більш продуктивне у проблемному аспекті визначення брехні, порівняно з визначенням К. Мелітана, дає Ж. Дюпра. На його думку, брехня є “актом вселяння, за допомогою якого одна особа намагається донести до іншої поняття, не згодне з тим, що перша особа вважає істиною. Брехня є явищем психофізіологічним, що підтверджується нервово-м'язовими змінами, які помічаються здебільшого у дітей, і водночас психосоціологічними, яке доводиться випадками брехні, що зумовлюються соціальними причинами. Особливо тісний зв'язок має брехня з роботою уяви; але тому, що ця функція розуму завжди є залежною від свідомих нахилів або від прихованих бажань та антипатій, то брехня повинна вивчатися у зв'язку з явищами афективного характеру” [10, 4].

У цьому визначенні виявилися основні напрями вивчення брехні, якими у тій чи іншій мірі керувалися всі наступні дослідники цього феномену, а саме:

- **психофізіологічний напрям**, у якому основною проблемою є взаємозв'язок брехні з фізіологічними компонентами емоцій;

- **індивідуально-психологічний напрям**, де на перший план виступають взаємні зв'язки брехні: з одного боку, з процесами уяви, мислення, мови, пам'яті, волі тощо, а з другого — із психічними властивостями особистості;
- **соціально-психологічний напрям**, у якому брехня розглядається як деякий акт і результат психологічного впливу та взаємодії людей у процесі спілкування [6].

Класифікація брехні, запропонована Ж. Дюпра, також є більш складною. Крім видів брехні, які здебільшого відповідають класифікації К. Мелітана, він розглядає також дві форми брехні, або два способи вселяння брехні. Перший спосіб (“позитивний”) полягає у створенні різних вимислів; другий спосіб вселяння брехні (“негативний”) полягає у повному приховуванні або запереченні обставин, які можуть привести до істини. До першого способу належать “різноманітні вигадки (наклеп, неправдиве обвинувачення, підробка, лжесвідчення), удавання, збільшення, перекручення, перебільшення; до другого — повна скритність, заперечення, приховування показань, пропуски, перекручування істини, зменшення” [10, 2].

У цій класифікації разом із розпізнавальною ознакою міри перекручування реальних фактів (повна або неповна брехня) виступає і такий критерій, як активність або пасивність брехуна. На думку дослідника Ж. Дюпра, різні люди обирають ту чи іншу форму брехні, насамперед, залежно від власних індивідуально-психологічних особливостей. Так, “до брехливого заперечення схильні тихі, апатичні люди, меланхоліки, схильні до повільних рухів, а до помилкових вимислів, навпаки, — особи, які відрізняються швидкістю рухів, різноманітною та різнобічною діяльністю” [Там само, 4].

Однак навіть допускаячи, що в цих спостереженнях міститься більша частка істини, неважко уявити собі ситуацію, в якій “тиха, апатична” людина, яка наважиться ввести в оману свого партнера, буде змушена вдатися до активної, “позитивної” форми брехні. Отже, слід визнати, що вплив чинника індивідуально-психологічних особливостей брехуна на його поведінку не завжди буде визначальним. Очевидно, існують й

інші чинники (наприклад, поведінка об'єкта брехні), які в тій чи іншій мірі можуть вплинути на вибір форми реалізації брехні у кожному конкретному випадку.

Стосовно вивчення брехні посів своє місце і німецький психолог В. Штерн. Йому належить таке визначення: “Брехня є свідомо невірним свідченням, що полягає в тому, щоб шляхом обману інших досягти певних цілей. Справжній брехні властиві, на відміну від інших видів невірних показань, такі три ознаки:

- усвідомлення хибності;
- намір обдурити;
- доцільність.

Двома першими ознаками брехня відрізняється від ілюзій спогаду, третьою — від фантастичного невірного свідчення” [11]. У цьому визначенні виокремлюють вже достатньо чіткі ознаки брехні як специфічного явища. Однак тут, як і в деяких інших визначеннях, увага дослідника приділяється здебільшого брехунові, тим часом як об'єкт брехні є зовсім пасивним об'єктом впливу. Другим істотним недоліком визначення брехні В. Штерна є те, що вона розглядається лише як деяка дія у межах діяльності брехуна при повному абстрагуванні від спілкування людей, які контактують між собою.

Інший, оригінальний для свого часу погляд на природу брехні висловив С. Петропавловський [12]. “Те, що брехня, — писав він, — які б не були форми її вияву, має місце лише у взаєминах людей та становить феномен соціального світу — це факт емпіричний і, як такий, навряд чи підлягає заперечуванню”. Проте брехня водночас “належить до ідеального класу взаємин, оскільки вона, за винятком брехні зловмисної, що таємно або явно переслідує цілі корисливого порядку, зацікавлена лише у нав'язуванні людській особистості уявлень та образів, що їй не відповідають, і притому є свідомо вигаданими” [Там само, 6–7]. На думку С. Петропавловського, є два види соціальних відносин між людьми — матеріальні й ідеальні. У матеріальних відносинах інші люди є цікавими суб'єкту у зв'язку з тим, що вони можуть дати або відняти,

а в ідеальних — є “важливими не лише користь або шкода, а й характер і зміст того, що інші думають про суб’єкта і говорять, тобто важливою є цінність ідей та уявлень ближнього про суб’єкта” [12]. На його думку, саме соціальні відносини спричиняють ту брехню, яка у надрах людської природи має альтруїстичне походження — бажання показати іншому, що ти поділяєш його уявлення про нього самого і що ти сам відповідаєш його уявленню про тебе [Там само, 5].

З наведеного опису “альтруїстичної” брехні випливає, що вона використовується з метою досягнення (або збереження) позитивних взаємин брехуна й об’єкта брехні. Але при цьому виникає думка, що аналогічна мета переслідується брехуном також у багатьох випадках “зловмисної” брехні.

Отже, брехня виникає тоді, коли спілкування брехуна з конкретним партнером має тривати без явного погіршення їхніх відносин. Тому можна говорити про подвійну націленість брехні: на досягнення безпосередньої користі для брехуна і на підтримку (або розвиток) бажаних відносин з об’єктом брехні. Очевидно, останнє міркування вже прямо пов’язане з розумінням ролі брехні як одного з регуляторів міжособистісного спілкування.

Незважаючи на те що у своєму аналізі явища брехні С. Петропавловський не зробив цих кроків, він впритул підійшов до обґрунтування необхідності соціально-психологічного вивчення цього феномену. Водночас це знайшло своє відображення в його уявленні про основні елементи брехні як явища реальності. Серед них ним було виокремлено:

- суб’єкт брехні;
- люди, які вступили з ним у контакт;
- уявлення суб’єкта про своє “Я”;
- уявлення об’єктів про своє “Я”;
- уявлення суб’єкта про “Я” об’єктів;
- уявлення об’єктів про “Я” суб’єкта [6, 1].

При такому розгляді брехні йдеться вже про спробу підійти до вивчення цього феномену не з одного, а ніби з трьох різних боків — з позиції спостерігача, який об’єктивно сприймає всю

цю ситуацію, і з позиції кожного з її учасників, тобто суб'єкта й об'єкта брехні. Проте цей підхід, що в принципі дає можливість більш цілісно та конкретно аналізувати психологічні аспекти брехні і тому є перспективним для її вивчення, аж до недавнього часу практично не розвивався.

Чималі кроки щодо психологічного вивчення брехні було зроблено О. Ліпманном [13; 14] та О. Р. Лурія [15], для яких характерні тенденції до експериментального дослідження брехні і до більш чіткого, ніж в їхніх попередників, осмислювання емпіричних даних. О. Ліпманн визначив брехню як “вольове діяння, спрямоване на результат”, тобто як вольовий акт, мета якого не збігається з кінцевою метою або мотивом діяльності брехуна, а лише опосередковує їхнє досягнення. При цьому істотною психологічною ознакою брехні є факт свідомого подолання брехуном того чи іншого внутрішнього бар'єру (“гальма”) у процесі досягнення мети. “Гальма, як і цілі, – відзначав О. Ліпманн, – можуть мати різний характер. Гальмом для брехливого, такого, що вводить в оману, способу дії, особливо для відтворення у словах суб'єктивного брехливого комплексу уявлень (Б – брехня), є одночасно присутній у брехуна і визнаний ним самим правильним комплекс уявлень (П – правда).

Гальмуючим чином можуть діяти також пов'язані з брехнею відчуття невдоволення, які є симптомом того, що в особистості якимось діють загальні, такі, що забороняють брехню, моральні норми – не так сильно, однак, щоб норми ці могли перемогти. Якщо всі ці явища відсутні, то будь-яке висловлення є не лише об'єктивним, а й суб'єктивним, і навіть свідомо брехливе не буде брехнею у психологічному сенсі” [13].

Даючи таке визначення, О. Ліпманн тим самим відмежовує брехню у “психологічному сенсі” від таких її видів, як фантазування й умовна, або конвенціональна, брехня, а також від омани. При фантазуванні є збіг мотиву і мети брехні (“фантазування є діянням, сутність якого – потяг”).

У випадку конвенціональної брехні відсутні характерні для “вольового діяння” гальмівні моменти. При омані комплекс Б

збігається з комплексом П, тобто брехун сам не підозрює про свою роль. Таким чином, на думку дослідника, явище брехні у психологічному сенсі відбувається лише тоді, коли внаслідок свідомого вибору між правдою та брехнею надається перевага брехні, що стає знаряддям впливу на партнера з метою “отримання вигоди або відхилення від неприємності”. У свою чергу, причиною виникнення брехні у кожному конкретному випадку є таке оцінювання ситуації суб’єктом діяльності, за якого “якінебудь інтереси ставляться вище інтересів спільності (мається на увазі спільність із партнерами зі спілкування). Ці оцінені вище інтереси можуть бути егоїстичними, а можуть мати й альтруїстичні риси (жаль) і навіть соціальні, коли той, хто бреше, відчуває свою належність до іншого кола спілкування, ніж той, котрим він жертвує” [13; 14].

Г. Вілсон і К. Макклафлін наводять дещо іншу інтерпретацію психологічної сутності брехні [16]. Як зазначають автори, “особа А має стосовно особи Б переживання обманювання, коли вона свідомо викликає у Б переконання у наявності певного кола фактів, що відрізняються від того кола фактів, які вона сама вважає істинним; якщо вона далі почуває себе пов’язаною з Б відомою спільністю; і коли вона усвідомлює, що ця спільність завдяки брехні хоча б тимчасово розривається” [Там само, 14]. Незважаючи на те що загалом це трактування так само, як і викладене вище, ґрунтується на розумінні брехні як вольового акту, поєданого з подоланням брехуном якихось своїх внутрішніх, психологічних бар’єрів, боротьбою мотивів тощо, у брехні міститься, безумовно, дуже важлива думка про усвідомлення брехуном факту тимчасового “розриву спільності” з об’єктом. Розвиваючи цю думку, неважко дійти можливого висновку про те, що з появою у спілкуванні брехні, ймовірно, відбувається і певний внутрішній розрив або конфлікт у взаєминах партнерів, які спілкуються, тепер уже — брехуна й об’єкта. Висування подібної гіпотези дало б можливість по-новому підійти до вивчення психології брехні. Однак для цього слід вийти за межі свідомості брехуна і подивитися на явище брехні більш широко й об’єктивно,

тобто потрібен якийсь інший, ніж у О. Липманна та Л. Адама, методологічний підхід.

Якщо повернутися до основної ідеї О. Липманна про те, що під час брехні відбувається процес подолання людиною тих чи інших внутрішніх бар'єрів, який супроводжується вольовими зусиллями, своєрідною інтелектуальною діяльністю та характерними переживаннями, то варто визнати її певну теоретичну цінність в аспекті пізнання суб'єктивного світу брехуна.

Стосовно практичного значення цієї ідеї, то вона взагалі помітно не виявилася. Справді, дуже складно говорити про подолання внутрішніх бар'єрів, якщо, наприклад, людина, яку досліджують як суб'єкт можливої брехні, не виявляє жодних зовнішніх ознак цього процесу подолання (можливість подібної ситуації підтверджують і результати так званої детекції брехні, проведеної за допомогою поліграфа у деяких зарубіжних країнах). За даними американських авторів, 10–20 % брехунів залишаються невикритими у процесі таких обстежувань [18–20]. Але якщо це так, то, на думку дослідника, не можна класифікувати його дії як брехню у психологічному сенсі, навіть незважаючи на певні логічні суперечності та інші об'єктивні факти, які явно свідчать про те, що він є цілеспрямованим брехуном, а не жертвою власної омани.

З другого боку підійшов у своїх ранніх дослідженнях до значення брехні О. Лурія. Вважаючи брехню особливим видом мислення, яке має свої специфічні закономірності, він зосередив увагу на аналізі мовленнєвих і моторних дій брехуна безпосередньо в емоціогенних умовах брехні. Як зазначав автор, заведено думати, що немає нічого більш випадкового, примхливого та такого, що не підкоряється ніяким законам, ніж брехня. Однак таке уявлення є невірним. Брехня, як і будь-яке мислення, побудована за іншим принципом, має свої форми, варіанти, прийоми. Людина, яка бреше, застосовує завжди певні закони мислення, певні закони логіки [17, 92].

У процесі експериментів, що моделювали ситуацію допиту обвинувачуваного або свідка за допомогою деяких технічних

засобів (в експериментах О. Лурія використовувалися датчики, які забезпечували одночасну реєстрацію мовленнєвих та моторних реакцій обстежуваного), учений виявив низку особливостей функціонування мислення, мовлення, пам'яті у брехуна в процесі дезінформування. Зокрема, якщо брехня стосувалася значущих переживань обстежуваного, то відбувалися певні зміни його мовленнєвих і моторних реакцій: порушувалася їхня синхронність, з'являлися неадекватні відповіді тощо. Частково це було наслідком пережитих обстежуваним емоцій у зв'язку з прагненням не допустити свого викриття. Однак крім емоційного напруження тут позначався і двоїстий характер психічної діяльності обстежуваного-брехуна, який повинен був давати швидкі мовленнєві та моторні відповіді на всі слова-стимули, що пред'являлися йому, й одночасно з цим приховувати своє справжнє ставлення до найбільш значущих із них. Останнє було можливим лише при своєчасному придушенні обстежуваним своїх безпосередніх мовленнєвих та емоційних реакцій на кожний значущий стимул, а також при непомітній для експериментатора підміні їх вторинними, помилковими, по суті, реакціями. Ці дії обстежуваного-брехуна і складали ніби другий план його психічної діяльності під час експерименту, цей план був відсутній у діяльності тих обстежуваних, яким не потрібно було що-небудь приховувати.

Ґрунтуючись на результатах експериментів О. Лурія, можна припустити, що наявність другого плану діяльності брехуна у ситуації, яка загрожує викриттям, обумовлює не лише "подвійну" роботу його психіки, а й подвійний зміст зовнішніх стимулів, що сприймаються ним. При цьому один зміст стимулу пов'язаний з брехнею і захистом брехуна від викриття, інший — з його фоною діяльністю. Причому у природній ситуації спілкування як стимули з подвійним змістом брехуном можуть розглядатися, мабуть, не лише ті висловлення та дії потенційного "викривателя" брехні, які безпосередньо націлені на її виявлення, але якоюсь мірою й інші висловлювання та дії цієї людини і навіть вона сама у цілому як джерело можливої небезпеки.

На нашу думку, такий напрям у вивченні брехні, коли об'єктом діяльності брехуна є конкретна людина, міг би виявитися достатньо перспективним. Разом із конкретизацією об'єкта брехні постають питання про його діяльність, взаємодію та взаємини з брехуном, що, у свою чергу, сприяє подоланню однобічності у психологічному аналізі феномену брехні.

Завершуючи розгляд зазначених вище психологічних концепцій брехні, необхідно відзначити, що кожна з них відображає лише окремі сторони цього явища реальності і навіть в усій сукупності вони не створюють цілісного уявлення про його психологічну природу. Таке становище визначається кількома причинами. По-перше, у більшості наведених досліджень переважає індивідуально-психологічний підхід, коли предметом вивчення є психіка брехуна, а його зв'язки із суспільством, взаємини з об'єктом брехні, конкретна ситуація та процес спілкування або взагалі не розглядаються, або розглядаються вузько і статично. По-друге, більшість теоретичних положень зазначених концепцій формуються не стільки на результатах емпіричних досліджень брехні у природних умовах спілкування, скільки на лабораторних експериментах та судженнях здорового глузду. По-третє, вивчаючи брехню у межах індивідуально-психологічного підходу, майже кожен автор дає їй власне розуміння на основі виокремлення якої-небудь однієї особливості психічної діяльності брехуна: його мотивації, волі, мислення тощо.

Якщо узагальнити основні думки згаданих вище авторів щодо психології брехні, то можна визначити такі уявлення про це явище. По-перше, брехня — це повідомлення недостовірної, на думку брехуна, інформації, спрямованої на досягнення якої-небудь його мети за допомогою введення в оману адресата цього повідомлення. Причиною брехні є певний мотив, безпосередня реалізація якого у цій ситуації без допомоги дезінформування партнера уявляється брехуну ускладненою або взагалі неможливою. Брехня є результатом роботи мислення, уяви, мовлення та інших пізнавальних процесів

брехуна, оскільки саме цим шляхом він створює у своїй та чужій свідомості більш-менш виразний і правдоподібний образ перекрученої ним реальності. По-друге, брехня є наслідком вольового акту (або, власне, вольовим актом), який виявляється у прийнятті рішення про її використання всупереч усім внутрішнім перешкодам морального, інтелектуального й емоційного аспектів. При цьому процес подолання зазначених перешкод супроводжується, як правило, емоційними виявами, що дає можливість у деяких випадках використати цю непрямую ознаку брехні для її діагностики. Характер і зміст дезінформації якоюсь мірою пов'язані з окремими якостями особистості та іншими індивідуальними особливостями брехуна.

З цього узагальнення можна зробити висновок про те, що брехня як психічний акт і продукт психічної діяльності окремо взятої особистості залежить винятково від її сваволі. Однак реальна практика людського спілкування такого висновку не підтверджує. Наприклад, у житті трапляються випадки, коли людина хотіла б, але не може говорити правду. Буває як спонтанна, так і ретельно спланована брехня, або така, що викликає у брехуна почуття сорому, або, навпаки, почуття гордості за себе тощо. Звичайно, у кожному зі згаданих випадків психічні особливості брехуна відіграють важливу роль. Але, напевно, справа не лише в них. Навіть добре вивчені якості конкретної особистості, у тому числі її “схильність до брехні”, є недостатньою основою для скільки-небудь надійного прогнозу про ймовірності використання нею брехні у тій чи іншій ситуації, про характер її дій у процесі доведення неправдивої інформації тощо. До речі, через це, зокрема, не виправдали себе так звані коефіцієнти правдивості показань [13]. Оскільки ситуація, в якій виникає і реалізується брехня, — це ситуація взаємодії принаймні двох особистостей, то дуже багато залежатиме як від їхніх особистісних особливостей, так і від характеру їхніх взаємин та всієї ситуації взаємодії в цілому. Тому без урахування цих чинників не можна розраховувати ні на значне просування у вивченні психології брехні, ні на

ефективне застосування наукових даних у вирішенні відповідних практичних завдань.

Кожен з учасників комунікації має своє уявлення про предмет обговорення, свою картину світу. Успішність спілкування багато в чому залежить від того, чи збігаються у комунікантів картини світу чи ні. Можна навіть стверджувати, що експліцитне, свідоме ототожнення картин світу в процесі спілкування є певною соціальною конвенцією, яку можна назвати нормою адекватності. При цьому йдеться не тільки про адекватний опис дійсності, а й про адекватне розуміння цієї дійсності в процесі спілкування між комунікантами.

У зв'язку з цим дослідження брехні передбачає аналіз положень справ у картинах світу, сформованих в учасників комунікації. Свідоме порушення норми адекватності одним із комунікантів, внаслідок чого в іншого учасника спілкування формується викривлена картина світу, і фіксує така категорія, як “брехня”.

В теорії аргументації брехня — це вже не логічна оцінка, а певний вид інтерації в процесі аргументації, спрямований на зміну картини світу співрозмовника.

В логіці хибу розглядають як невідповідність змісту висловлювання дійсному положенню справ у світі. У теорії аргументації брехню можна визначити як інтерацію, спрямовану на формування у співрозмовника викривленої картини світу.

Порівнюючи хибу і брехню, дослідники прийшли до певної дефініції поняття. Розглянемо різні види брехні, що використовують у комунікативних процесах.

У спілкуванні комунікант може використовувати брехню несвідомо (неумисно) або свідомо (умисно).

Істотною ознакою несвідомої (неумисної) брехні є відсутність у суб'єкта наміру викривити факти, обманути співрозмовника. У цьому випадку ми маємо справу з мимовільною фактичною хибністю повідомлення.

Вона може виявлятися принаймні у двох різновидах. По-перше, людина вірить у реальність існування чогось, але поми-

ляється. Як наслідок, вона бреше, сама того не усвідомлюючи. Це брехня на підставі помилки. Саме про таку брехню писав Ж.-Ж. Руссо: “Майте на увазі, що ніколи незнання не робить зла; згубне тільки помилкове уявлення про щось. Поміляються ж люди не тому, що не знають, а тому, що уявляють себе такими, що знають” [26].

По-друге, людина може брехати, не усвідомлюючи того, що повідомляє неправдиві відомості, через недоступність для неї певної інформації. При цьому вона сама, як правило, переконана у правдивості того, що промовляє. Це брехня на підставі неповного знання.

Несвідома (неумисна) брехня до теорії аргументації не має ніякого відношення. Предметом її дослідження є свідомо (умисно) брехня. Вона є там, де виникає свідомий, умисний намір обманути співрозмовника. Така брехня багато в чому відповідає відомому визначенню брехні Августина Блаженного в трактаті “Проти брехні”, написаному ще в 420 р. “Mendacium est enuntiatio cum voluntate falsum enun-tiandi” (“брехня – це сказане з бажанням збрехати”) [27]. Розглянемо порівняльний аналіз видів брехні (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльний аналіз двох видів брехні

“Хиба” в логіці	“Брехня” в теорії аргументації
Логічна оцінка	Інтерація
Дослідження положень справ у реальному світі, відстороненому від людини	Дослідження положень справ у картинах світу, сформованих в учасників комунікації
Кореспондентська природа хиби	Комунікативно-когнітивна природа брехні

Порівняльний аналіз двох видів брехні, наведених вище, підсумовано у табл. 2, де “брехня 1” – це несвідома (неумисна) брехня, а “брехня 2” – це свідомо (умисно) брехня.

Порівняння неумисної (1) та умисної (2) видів брехні

№ пор.	Ознаки	Брехня 1	Брехня 2
1	Намір суб'єкта ввести в оману адресата	–	+
2	Відповідність того, що промовляється, стану речей у картині світу суб'єкта	+	–
3	Віра суб'єкта у правдивість того, що промовляється	+	–
4	Відповідність того, що промовляється суб'єктом, реальному стану речей	–	–

Здебільшого, говорячи про брехню в спілкуванні, репрезентують її як певний мовний вислів, проте було б досить просто витлумачувати брехню тільки як такий.

Неправда існує стільки часу, як і сама людина. Обман супроводжує нас протягом усього життя. І навіть коли в дитинстві нас переконували, що обманювати погано, з віком життя більше переконувало, що без обману далеко не підеш.

Питання для самопідготовки

1. Як розвивалося вчення про правду і брехню?
2. Назвіть 4–5 прізвиськ учених, які працювали у сфері дослідження правди і брехні.
3. Дайте визначення поняття “брехня”.
4. Дайте визначення поняття “правда”.
5. Як відрізняється, по суті, дитяча та підліткова брехня?
6. Яке значення має психологічний аналіз понять брехні та правди для діяльності психолога-профайлера?
7. Назвіть різновиди брехні.
8. Які існують мотиви, характеристики та ознаки брехні?

Література*Основна*

1. Знаков В. В. Классификация психологических признаков истинных и неистинных сообщений в коммуникативных

- ситуациях / В. В. Знаков // Психол. журн. — 1999. — № 2. — Т. 20. — С. 54–65.
2. *Хімеон Н.* Становлення самосвідомості підлітка: почуття дорослості, самоствердження, самооцінка / Н. Хімеон // Психолог. — 2007. — № 25–27. — С. 7.
  3. *Рубинштейн С. Л.* Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. — Питер, 2002. — 720 с.
  4. *Знаков В. В.* Методика исследования макиавеллизма личности / В. В. Знаков. — М.: Смысл, 2001. — 24 с.
  5. *Знаков В. В.* Правда и ложь в сознании русского народа и современной психологии понимания / В. В. Знаков. — М.: ИП РАН, 1993. — 200 с.
  6. *Знаков В. В.* Психология понимания: проблемы и перспективы / В. В. Знаков. — М.: ИП РАН, 2005. — 238 с.
  7. *Каптерев П. Ф.* О детской лжи / П. Ф. Каптерев // Рус. шк. — 1990. — № 12. — С. 63–95.
  8. *Каптерев П. Ф.* О детской лжи / П. Ф. Каптерев // Нар. образование. — 2000. — № 1. — С. 214–228.
  9. *Мелитан К.* Психология лжи / К. Мелитан; пер. с фр. — М.: Изд-во “А. Сомов”, 1903. — 214 с.
  10. *Дюпра Ж.* Ложь / Ж. Дюпра; пер. с фр. — Саратов: Изд-во “Новь” П. С. Феокритова, 1905. — 296 с.
  11. *Штерн В.* Психология свидетельских показаний / В. Штерн // Вестн. права. — 1902. — Кн. 3. — С. 34–46.
  12. *Петропавловский С.* К философии лжи / С. Петропавловский. — СПб., 1906. — 120 с.
  13. *Липманн О.* Ложь в праве / О. Липманн, Л. Адам. — Харьков: Юрид. изд. Украины, 1929. — 189 с.
  14. *Липманн О.* Психология лжи / О. Липманн. — Харьков, 1926. — 300 с.
  15. *Лурия А. Р.* Психология в определении следов преступления / А. Р. Лурия // Науч. слово. — 1928. — № 3. — С. 14–19.
  16. *Вилсон Г.* “Язык жестов” — путь к успеху / Г. Вилсон, К. Макклафлин. — СПб.: Питер, 2001. — 224 с.
  17. [*Электронный ресурс*]. — Режим доступа: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekpr/2012_59/statti/24.pdf

18. *Волынский-Басманов Ю. М.* Профайлинг — метод выявления лица, вынашивающего преступные замыслы / Ю. М. Волынский-Басманов // Транспортная безопасность и технологии. — М., 2006. — № 4. — С. 124–126.
19. *Волынский-Басманов Ю. М.* Использование технологий профайлинга для выявления неблагонадежного персонала на транспортных предприятиях / Ю. М. Волынский-Басманов, М. Е. Каменева // Транспорт Рос. Федерации. — М., 2010. — № 1. — С. 17–19.
20. *Грецов А. Г.* Практическая психология для подростков и родителей / А. Г. Грецов. — СПб.: Питер, 2006. — 224 с.
21. *Бурлачук Л. Ф.* Словарь-справочник по психодиагностике / Л. Ф. Бурлачук, С. М. Морозов. — СПб.: Питер, 2000. — 320 с.
22. *Сафін О. Д.* Психосемантичні аспекти вивчення проблеми значення слова / О. Д. Сафін, С. О. Пілішек // 36. наук. пр. ІПСІ ім. Г. С. Костюка АПНУ. — 2003. — Т. 5, Ч. 2. — С. 176–182.
23. *Дехтярьова Т. В.* Психологічний феномен брехні / Т. В. Дехтярьова // Правничий вісн. ун-ту “КРОК”. — Вип. 4. — К., 2009. — С. 178–187.
24. *Пиз А.* Новый язык телодвижений / А. Пиз, Б. Пиз. — М., 2010. — 200 с.
25. *Бесконтактная детекция лжи. Профайлинг, 2010* [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www/rit.informost.ru/rit/1-2008/7.pdf>
26. *Алешинцев И.* Ложь у детей / И. Алешинцев. — Псков: Электротипография Г. А. Румеля, 1908. — 20 с.
27. *Профайлинг. Технологии предотвращения противоправных действий: учеб. пособие* / И. И. Аминов, Ю. М. Волынский-Басманов, В. Ю. Волынский и др. — М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2010. — 326 с.
28. *Каптерев П. Ф.* О детской лжи / П. Ф. Каптерев // Рус. шк. — 1990. — № 12. — С. 63–95.
29. *Батурич Н. А.* Диагностика честности как устойчивой черты личности / Н. А. Батурич, А. А. Бормотов,

- Е. С. Первукина // Психология образования: культ.-ист. и соц.-правовые аспекты: материалы III Нац. науч.-практ. конф. — М., 2006. — Т. 2. — С. 115–116.
30. *Журавльова Н.* Психологічна допомога підліткам у вирішенні міжособистісних проблем / Н. Журавльова // Психолог. — 2008. — № 12. — С. 3.
31. *Фрейд З.* Психопатология обыденной жизни / З. Фрейд. — М.: АСТ, 2010. — С. 66.
32. *Заброцький М. М.* Основи вікової психології: навч. посіб. / М. М. Заброцький. — Т.: Навч. книга — Богдан, 2003. — 112 с.
33. *Прихожан А. М.* Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика / А. М. Прихожан. — М., 2000. — 340 с.

Додаткова

34. *Акишина А. А.* Жесты и мимика в русской речи. Лингвострановедческий словарь / А. А. Акишина, Х. Кано, Т. Е. Акишина. — М.: Красанд, 2010. — 152 с.
35. *Баттерворт Дж.* Принципы психологии развития / Дж. Баттерворт, М. Харрис. — М.: Когито-Центр, 2000.
36. *Бодалев А. А.* Общая психодиагностика / А. А. Бодалев, В. В. Столин, В. С. Аванесов. — СПб.: Речь, 2000. — 440 с.
37. *Болотова Т. Е.* Как помочь себе и своему ребенку. Жила-была психология / Т. Е. Болотова. — СПб.: СОЮЗ, 2000.
38. *Бурлачук Л. Ф.* Психодиагностика: учеб. для вузов / Л. Ф. Бурлачук. — СПб.: Питер Пресс, 2009. — 384 с.
39. *Душина Е. А.* Особенности отношения ко лжи современных школьников: дис. ... на соиск. ст. канд. психол. наук. / Е. А. Душина. — 2000.
40. *Знаков В. В.* Методика исследования макиавеллизма личности / В. В. Знаков. — М.: Смысл, 2001.
41. *Исследуем ложь.* Теория, практика обнаружения / под ред. М. Льюиса, К. Саарни. — СПб.: Прайм — ЕВРОЗНАК, 2004. — 288 с.
42. *Каптерев П. Ф.* О детской лжи / П. Ф. Каптерев // Нар. образование. — 2000. — № 1. — С. 214–228.

43. *Краковский А. П.* О подростках / А. П. Краковский. — М.: Просвещение, 1970.
44. *Обманные приемы и уловки в общении. Возможности противостояния* [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.falsehood.info/index8.html>
45. *Опросник “Честность”* [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://azps.ru/tests/kit/kit1011.html>
46. *Паздников М. А.* Девиантное поведение подростков как педагогический феномен / М. А. Паздников // Соц.-пед. работа. — 2007. — № 8. — С. 41–46.
47. *Пиз А.* Язык телодвижений. Как читать мысли других по их жестам / А. Пиз. — Н. Новгород: Изд-во права “АЙ КБЮ”, 2008. — 346 с.
48. *Райс Ф.* Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райс. — СПб.: Питер, 2000. — 616 с.
49. *Рапинов А. Р.* Логико-психологическая структура лжи и ошибки в свидетельских показаниях / А. Р. Рапинов, Н. И. Гаврилова // Вопросы борьбы с преступностью. — М.: Книжная палата, 1982. — Вып. 37. — С. 44–57.
50. *Регуш Л. А.* Практикум по наблюдению и наблюдательности: учеб. пособие / Л. А. Регуш. — СПб.: Питер, 2008. — 208 с.
51. *Сафін О. Д.* Невербальна комунікація у міжособистісній взаємодії військовослужбовця та проблеми її інтерпретації / О. Д. Сафін, О. М. Бондаренко // Проблеми заг. та пед. психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. — 2004. — Т. 6. Вип. 4. — С. 112–122.
52. *Словарь по этике* / под ред. И. С. Кона. — М.: Политиздат, 1981. — 280 с.
53. *Ужасная правда о лжи* // Семья и школа. — 2000. — № 4. — С. 27–29.
54. *Фокина Т. А.* Психодиагностика: учеб.-метод. пособие / Т. А. Фокина. — Н. Новгород: НГПУ, 2010. — 60 с.
55. *Щёкин Г. В.* Как читать людей по их внешнему облику / Г. В. Щёкин; [2-е изд.]. — К.: Украина, 1993. — 239 с.

56. *Экман П.* Психология лжи / П. Экман. — СПб.: Питер, 2000.
57. *Barland G.* Use of voice changes in the detection of deception / G. Barland // Polygraph. — 1978. — № 7. — P. 129–140.
58. *Lykken D. T.* A tremor in the blood. Uses and abuses of the Lie Detector / D. T. Lykken. — N. Y.: McGraw-hill Book Company, 1981.
59. *Miner J. B., Capps M. H.* How Honesty Testing Works. Westport, CT. — London: Quorum Books, 1996.
60. *Personnel Selection Inventory Information Guide.* National Computer Systems, Inc. — USA, 1991, 1996.
61. *Podlesny J.* Physiological measures and detection of deception / J. Podlesny, D. Raskin // Psychological Bulletin. — 1977. — V. 84. — № 4. — P. 782–799.

ПСИХОДІАГНОСТИКА ТА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ПРАВДИ ТА БРЕХНІ

3.1. Невербальний метод — міміка обличчя

Невербальний метод полягає в аналізі міміки, жестів, мікро-рухів і зовнішніх проявів діяльності внутрішніх органів.

З давнини люди, вивчаючи міміку, намагалися робити висновки про думки людини. Вважалося, що досить повну і правдиву інформацію про наміри людини може дати спостереження за її очима.

При цьому потрібно пам'ятати, що, незважаючи на все своє різноманіття, міміка все-таки поступається спектру людських думок і переживань, а це означає, що один і той самий вираз обличчя може відповідати різним душевним станам і мати різні тлумачення. Розглянемо, наприклад, вислів “жмурити (зщурити, примружити) очі”. Воно має кілька тлумачень: виявлення хитрості, презирство, невдоволення або роздратування, недовіра.

Часто можна спостерігати розгублений вираз обличчя, трохи збентежений. І навіть якщо людина добре тримає себе в руках, будь-яке пряме питання на тему та з приводу, за яким вам брешуть, може загнати співрозмовника в глухий кут хоча б на кілька секунд. Поки людина складає доречний варіант відповіді, ви можете легко побачити на її обличчі розгублену дитину, викривши її тим самим. Але всі ці чинники видають хвилювання людини, а є люди, які тримають хвилювання в собі, і тоді прикриваються сміхом або вдаваням і неприродним спокоєм.

Головна складність розпізнання нещирості в міміці обличчя полягає в тому, що жоден окремо взятий прояв не може бути доказом неправди, також як і відсутність ознак неправди не доводить правдивості.

Для того щоб, ґрунтуючись на аналізі особи, обвинувачити когось у неправді, необхідно мати у своєму розпорядженні

більшу кількість ознак, таких як невідповідність між словами та “мовою” інших частин тіла.

Артур Шопенгауер мав свій підхід до потенційних брехунів: якщо ви підозрюєте, що хтось бреше, поведьтєся з ним так, нібито вірите йому на слово, тоді це додасть йому впевненості. Він почне брехати ще більш нагло і зрештою видасть себе.

На обличчі існує певна група ознак, які з’являються автономно, не підкоряючись нашій волі. Так, у стані збудження розширюються зіниці незалежно від того, виражається в такий спосіб радість чи страх брехуна бути викритим. Однак необхідно врахувати, що острах чесної людини бути прийнятою за брехливу може також привести до розширення зіниць, що помітно при гарному освітленні.

Більш незаперечна ознака можливої неправди — асиметричне зрушення обличчя під час вербалізації несправжніх почуттів. Дві половини у цьому випадку дуже відрізняються одна від одної. “Зрадницькі” ознаки неправди: скривлені губи, одне око стає більше іншого, зморшки на чолі розташовуються асиметрично, одна половина обличчя виглядає більш “солоденько” або смутно, ніж інша. Також з’являються мікровирази, що тривають частку секунди і вказують на фальшиві почуття, а в деякому контексті — на неправду.

У табл. 3 наведено ознаки брехні, які проявляються одночасно.

Таким чином, встановлено, що спостереження за дрібними проявами емоцій на обличчі дають змогу виявити неправду. Емоції майже автоматично активують мускулатуру обличчя.

Таблиця 3

**Невербальний метод виявлення брехні
за мімікою обличчя**

№ пор.	Ознаки брехні	Характеристика міміки
1	2	3
1	Фальшива посмішка	Брехунові складно вичавити із себе справжню посмішку, коли він прагне ввести

1	2	3
		вас в оману. Під час справжньої посмішки з'являються зморщечки в кутах очей, людина “посміхається” в усе обличчя. Підроблена посмішка задіює тільки рот
2	Недостатнє або надлишкове слиновиділення	Брехуни здебільшого мимоволі ковтають слину або потребують склянку води, щоб змочити губи
3	Розширені зіниці	Одна з явних ознак неправди, що майже неможливо підробити, — розмір зіниць. Чим більше зіниця, тим вище напруження й концентрація людини, а отже, вища ймовірність, що людина бреше
4	Зміни в частоті кліпання очима	Коли людина хоче збрехати, частота кліпання зменшується або зберігається незмінною до того часу, поки неправда не пролунає. А вже після неправди частота кліпання зростає (інколи у вісім разів порівняно з нормою)
5	Погляд, що бігає	Брехуни дивляться вбік, униз, потім знову на вас, щоб зрозуміти, чи ви повірили

3.2. Невербальний метод — жести, рухи

Вимовлена брехня може супроводжуватися характерними жестами. Так, жест “прикривання рота рукою” найвиразніше виявляється у маленьких дітей, проте може бути і в дорослих, щоправда у видозміненій формі: у вигляді дотику до куточків губ або носа. Алан Піз пише: “Якщо цей жест використовується людиною у процесі розмови, це вказує на те, що вона говорить неправду. Проте якщо вона прикриває рот рукою у той момент, коли ви говорите, а вона слухає, це означає, що вона відчуває, як ви брешете” [9].

Д. Моріс помітив, що брехня викликає відчуття свербіння в ніжних м'язових тканинах, наприклад, м'язах шиї. Можливо,

саме тому деякі люди відтягують комірець сорочки, коли вони брешуть і підозрюють, що їхній обман розкрито.

А. Піз ставить питання: “Чи можливо підробити мову тіла”? Відповідь на це питання — ні, оскільки в цьому випадку людина виказує відсутність конгруентності (повної відповідності) між жестами, мікросигналами організму і сказаними словами.

Отже, наводимо приклади типових рухів і жестів під час брехні (табл. 4).

Таблиця 4

**Невербальний метод виявлення брехні
за рухами та жестами**

№ пор.	Ознаки брехні	Характеристика рухів, жестів
1	2	3
1	Рухи ногами	Коли люди брешуть, то нервують і турбуються, що виявляється в рухах ногами. Ноги брехунів рухаються навколо одного з меблів, тягнуться та скручуються, щоб зняти напруження, або навіть приймають позу “бігуна на старті”, бажаючи скоріше втекти
2	Торкання обличчя	Коли брехуни говорять неправду, ніс у них чешеться (адреналін відкриває капіляри та провокує сверблячку)
3	Прикривання рота, очей	Такий жест зустрічається найчастіше
4	Розбіжності у жестах та мові	Коли людина вірить у те, про що говорить, її жести збігаються з її словами. Якщо спостерігаєте невідповідності — жести суперечать словам — скажімо, людина говорить “так” і при цьому погойдує головою убік, або ж супить та опускає очі, розповідаючи, яка вона щаслива, все це може бути ознакою обману або в крайньому разі внутрішнього конфлікту між тим, що людина думає і що говорить

1	2	3
5	Зміни в жестах	Намагаючись не видати свою неправду зайвими рухами, ошуканці тримаються неприродно спокійно. В інших випадках, особливо після незручного питання, у брехунів проявляються “заспокійливі жести” — вони покушують губи, потирають руки, крутять ювелірні прикраси, торкаються волосся

3.3. Тест “Чесність”

Метою цього тесту є виявлення рівня чесності, відкритості досліджуваного, тобто оцінювання такої якості людини, як чесність.

Тест “Чесність” добре поєднується з тими тестами, в яких не закладено шкалу неправди: при низьких показниках за шкалою чесності результати діагностики за іншими методиками можна визнавати недостовірними. Його можна застосовувати і як самостійну методику, призначену для виявлення рівня чесності, відкритості досліджуваного. Тест складається з тексту інструкції та 34 тверджень, з якими випробуваний має погодитися або спростувати їх (див. Додаток 1). Результати дослідження інтерпретуються таким чином:

0–5 балів. Дуже низький показник за шкалою “Чесність”. Такий результат свідчить про чітко виражену схильність до неправди, прикрашання себе. Також може вказувати на низькі показники соціального інтелекту. Якщо такий тест проводився спільно з комплексом методик, то результати за іншими особистісними тестами варто визнати недостовірними.

6–13 балів. Низький показник за шкалою “Чесність”. Такі люди схильні до неправди, люблять прикрашати себе, своє поводження. Якщо тест проводився спільно з комплексом методик, то результати за особистісними тестами не обов’язково визнавати недостовірними. Однак треба ставитися до їх результатів критично.

14–29 балів. Нормальний результат. Схильність до неправди не виявлено. Така людина зрідка схильна прикрашати себе, своє поведіння, але в межах норми.

30–34 бали. Високий результат за шкалою “Чесність”. Такий високий результат може бути пов’язаний не тільки з високою особистісною чесністю, а й через інші причини: навмисне перекручування відповідей, дуже невірна самооцінка. Варто обережно поставитися до такого результату.

3.4. Методика “Дослідження психологічної структури темпераменту” Б. Н. Смирнова, а саме, шкала щирості

Методика Б. Н. Смирнова дає можливість виявити низку полярних властивостей темпераменту: екстраверсію – інтроверсію, емоційну збудливість – емоційну врівноваженість, темп реакцій (швидкий – повільний), активність (високу – низьку). Цей тест має шкалу щирості, яка дає змогу оцінити надійність отриманих результатів. Із цієї методики для визначення щирості необхідно користуватися тільки відповідною шкалою. Інші шкали можна не розглядати.

Текст методики подано у Додатку 2.

Наводимо розрахунки за шкалами:

1. Екстраверсія–інтроверсія – “так”: (1, 7, 13, 19, 25, 31, 37) x 3; (4, 43) x 2.
2. Ригідність–пластичність – “так”: (8, 26, 32) x 3; (2, 14, 20, 38, 44) x 2; “ні”: (19, 46) x 1.
3. Емоційна збудливість–врівноваженість – “так”: (15, 21, 33, 39, 45) x 3; (3, 9) x 2; 27 x 1.
4. Темп реакції – “так”: (4, 16, 28) x 3; (10, 22, 34, 40, 46) x 2.
5. Активність – “так”: (5, 11, 17, 23, 29, 35, 41, 47) x 3; 10 x 1; “ні”: 38 x 1.
6. Щирість – “так”: (30, 36, 42, 48) x 3; (6, 12) x 2; (18, 24, 25) x 1; “ні”: 23 x 1.

Оброблення результатів. Відповідь відповідно до ключа оцінюється від 1 до 3 балів.

1. Підрахувати суму балів за кожною шкалою тесту.

2. Визначити щирість відповідей за шкалою “щирість”. Якщо показник за цією шкалою 13–20 балів, то висока надійність результатів, 8–12 – середня, 1–7 – низька (табл. 5).

Таблиця 5

Інтерпретація результатів методики Б. Н. Смирнова

	Дуже висока	Висока	Середня	Висока	Дуже висока	
Екстраверсія	22–27	17–21	12–16	7–11	0–6	Інтроверсія
Ригідність	16–25	12–15	7–11	3–6	0–2	Пластичність
Емоційна збудливість	18–20	14–17	8–12	4–7	0–3	Емоційна стійкість
Швидкість реакції	20–22	14–19	9–13	5–8	0–4	Повільність
Активність	24–26	21–23	14–20	9–13	0–8	Пасивність

Щирість – особистості з таким параметром властиві щиро-сердність і людяність у спілкуванні. Про такого говорять, що він чесний за своєю натурою, безкорисливий у своїх вчинках. Добросердність цієї особистості не можна змішувати із всепрощенням, особистість із розумінням ставиться до чужих проблем і намагається своїми можливостями допомогти навколишнім. Добрий, чуйний до навколишніх, гуманіст. Під час психологічного обстеження не намагається прикрашати свою особистість.

Для прикладу наводимо дані, отримані під час дослідження за допомогою методики Б. Н. Смирнова, щирості підлітків обох статей (табл. 6).

Таблиця 6

Особливості міміки обличчя підлітків під час прояву брехні залежно від статі

№ пор.	Ознаки брехні	Характеристика міміки	
		Дівчата, %	Хлопці, %
1	2	3	4
1	Фальшива посмішка	24	8

1	2	3	4
2	Недостатнє або надлишкове слиновиділення	4	8
3	Розширені зіниці	46	50
4	Зміни в частоті кліпання очима	68	68
5	Погляд, що бігає	100	84

Для визначення рівня перцептивно-невербальної компетентності можна також використати тест Г. Я. Розена, який подано у Додатку 3.

Супутні поняття (терміни) та їх визначення подано у короткому термінологічному словнику.

Питання для самопідготовки

1. Дайте визначення терміна “профайлінг”.
2. Яке відношення до профайлінгу має наука хронеміка?
3. Яка різниця між гаптикою та гастикою?
4. Фізіогноміка — це наука чи псевдонаука?
5. Яка різниця між поняттями “одорика” та “ольфакція”?
6. Яка різниця між поняттями “просодії” та “сонорики”?

Література

1. *Ekman P., Friesen W. V., Scherer K. R.* Body movement and voice pitch in deceptive interaction // *Semiotica*. — 1976. — № 16. — Р. 23–27.
2. *Zuckerman M., DePaulo B. M., Rosenthal R.* Verbal and non-verbal communication of deception // *Advances in experimental social psychology*. — NY. — 1981. — V. 14. — Р. 1–57.
3. *Лабунська В. А.* Невербальна поведінка / В. А. Лабунська. — Ростов н/Д, 1986. — 136 с.
4. *Фрай О.* Детекція брехні і обману / О. Фрай; пер. з англ. — СПб.: Прайм-Еврознак, 2005. — 320 с.
5. *Центр оцінки достовірності інформації “ДетектІнфо”* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://itlaw.wikia.com/wiki/Profiling>

ПРОФЕСІОГРАМИ ПСИХОЛОГІВ-ПРОФАЙЛЕРІВ РІЗНИХ ВИДІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОФАЙЛІНГУ (ЗАГАЛЬНІ ТА СПЕЦІАЛЬНІ КОМПЕТЕНЦІЇ, ЗНАННЯ, ВМІННЯ ТА НАВИЧКИ)

Фахівець з психологічного профайлінгу має знати:

- історію та етапи розвитку психологічного профайлінгу (науки і практики);
- базову (професійну) та суміжну термінологію на рівні визначень та понятійного діапазону використання;
- міжнародні та вітчизняні правові документи, що регламентують діяльність психолога-профайлера;
- чинники, які зумовлюють ефективність (правильність) професійних оцінок, суджень, висновків психолога-профайлера, а також ті, що є перешкодою для отримання правильних відповідей на ситуаційні питання;
- основні фізіологічні та патологічні механізми, що пояснюють ті чи інші психологічні реакції об'єктів (суб'єктів) спостереження;
- специфічні, індивідуальні, психологічні особливості осіб як суб'єктів спостереження з боку психолога-профайлера;
- психологічні механізми, що здатні істотно підвищити ефективність ідентифікації (інструментальні, провокативні, фармакологічні, проксемічні, хронемічні тощо);

ВМІТИ:

- працювати як з окремими людьми (клієнтами, замовниками, піддослідними) різного віку, статі, соціального статусу, так і з групами людей, виробничими колективами, натовпом;
- діагностувати їхній психологічний стан за маніфестними показниками;
- бути перемовником при загрозі суїциду, терористичного акту з утриманням заручників чи інших злочинів, працю-

- вати консультантом на етапі слідства та відбування винними термінів позбавлення волі;
- надавати допомогу стороні замовника у ділових переговорах, визначати рівень довіри замовника до представників іншої сторони;
  - перманентно представляти службу профайлінгу у тій чи іншій компанії корпорації;
  - надавати керівництву компанії аргументи щодо доцільності (чи недоцільності) залучення до роботи в компанії чи до виконання окремих доленосних для компанії доручень тих чи інших працівників;
  - незалежно від можливих екстремальних подій психолог-профайлер повинен мати вичерпну інформацію про кожного співробітника для прогнозування його дій у будь-яких ситуаціях;
  - проводити опосередковану графологічну та іншу експертизу особливостей психіки осіб, які потрапили в поле зору психолога-профайлера чи керівництва (службовців) компанії;
  - складати психологічний портрет кандидата на працевлаштування чи службовця компанії, випробовувати їхні дії в екстремальних чи умовних обставинах;
  - проводити відповідний інструктаж співробітників щодо захисту їх від дослідження чи спостереження з боку фахівців конкуруючої чи ворожої компанії.

Загальні компетенції фахівця з бізнес-профайлінгу:

ЗК-1 — культура мислення, здатність до узагальнення, аналізу, сприйняття інформації, визначення мети та вибору шляхів її реалізації;

ЗК-2 — здатність логічно, правильно, аргументовано і чітко формулювати усну і письмову мову щодо збирання та фіксування оперативної значущої інформації для вирішення завдань із запобігання загроз терористичної та екстремістської спрямованості;

ЗК-3 — культура поведінки, готовність до операції з колегами по роботі в колективі;

ЗК-4 — здатність до саморозвитку, постійного підвищення кваліфікації та майстерності;

ЗК-5 — здатність використовувати основні положення та методи соціальних, гуманітарних та економічних наук під час вирішення професійних завдань;

ЗК-6 — здатність розуміти сутність і значення інформації в розвитку сучасного інформаційного суспільства;

ЗК-7 — усвідомлювати небезпеку і загрози, що виникають в розвитку сучасного інформаційного суспільства, дотримуватися основних вимог інформаційної безпеки.

Професійні компетенції:

ПК-1 — здатність здійснювати професійну діяльність на основі знань про закономірності психічних процесів людини на рівнях свідомості та підсвідомості;

ПК-2 — здатність приймати рішення відповідно до закону з розвиненими правосвідомістю, правовим мисленням та правовою культурою;

ПК-3 — здатність юридично правильно кваліфікувати факти й обставини;

ПК-4 — готовність до виконання посадових обов'язків із гарантування безпеки особистості, компанії-замовника, суспільства, держави;

ПК-5 — здатність поважати честь і гідність особи, дотримуватися і захищати права та свободи людини і громадянина;

ПК-6 — здатність виявляти, розкривати і розслідувати засобами психологічного профайлінгу злочини та інші потенційні правопорушення;

ПК-7 — здатність здійснювати засобами психологічного профайлінгу попередження правопорушень, виявляти і усувати причини та умови, що сприяють їх вчиненню;

ПК-8 — здатність правильно і повно відображати результати професійної діяльності в обліково-звітній документації;

ПК-9 — здатність використовувати сучасні методи психологічного тестування, спостереження в аспекті діяльності психолога-профайлера;

ПК-10 — здатність планувати та виконувати наукову діяльність у галузі психології і, зокрема, у галузі психологічного профайлінгу;

ПК-11 — здатність методично забезпечувати та викладати психологічні дисципліни та дисципліни психологічного профайлінгу в закладах освіти, курсах, вебінарах та тренінгах (коучингах);

ПК-12 — здатність обробляти методами ймовірнісної математики (статистики), аналізувати та оформляти результати власних наукових та науково-практичних досліджень у вигляді публікацій (наукові статті, огляди, монографії);

ПК-13 — здатність вести переговори з правопорушниками задля зменшення чи запобігання нанесенню ними шкоди собі та оточуючим.

Фахівець з бізнес-профайлінгу має знати:

- історію та етапи розвитку психологічного профайлінгу (науки і практики);
- базову (професійну) та суміжну термінологію на рівні визначень та понятійного діапазону використання;
- міжнародні та вітчизняні правові документи, що регламентують діяльність психолога-профайлера;
- чинники, які зумовлюють ефективність (правильність) професійних оцінок, суджень, заключень психолога-профайлера, а також ті, що є перешкодою для отримання вірних відповідей на ситуаційні питання;
- основні фізіологічні та патологічні механізми, що пояснюють ті чи інші психологічні реакції об'єктів (суб'єктів) спостереження;
- специфічні, індивідуальні, психологічні особливості осіб як суб'єктів спостереження з боку психолога-профайлера;
- психологічні механізми, що здатні істотно підвищити ефективність ідентифікації (інструментальні, провокативні, фармакологічні, проксемічні, хронемічні тощо);
- основи етнокультуральної психології;
- основи медичної психології;

- психологічні особливості особистості терориста, суїцидального невротика;
- способи взаємодії зі службами безпеки залізничних вокзалів, аеропортів, морських і річкових портів з питань транспортної безпеки задля забезпечення правопорядку в транспорті;
- психологічні основи спілкування з представниками органів правопорядку під час здійснення ними оперативно-розшукової діяльності;
- методи аналізу розшукової інформації та результатів психологічного тестування для виявлення осіб, підозрюваних у причетності до терористичної та екстремістської діяльності, та осіб, потенційно здатних до правопорушень;

ВМІТИ:

- визначати зв'язок психологічних особливостей людини та її небезпеку для суспільства з її зовнішніми (фізичними та психологічними) даними;
- працювати як з окремими людьми (клієнтами, замовниками, піддослідними) різного віку, статі, соціального статусу, так і з групами людей, виробничими колективами, натовпом;
- діагностувати їхній психологічний стан за маніфестними показниками;
- бути перемовником при загрозі суїциду, терористичного акту чи іншого злочину;
- надавати допомогу стороні замовника у ділових переговорах, визначати рівень довіри замовника до представників іншої сторони;
- перманентно представляти службу профайлінгу у тій чи іншій компанії корпорації;
- надавати керівництву компанії аргументи щодо доцільності (чи недоцільності) залучення до роботи в компанії чи до виконання окремих доленосних для компанії доручень тих чи інших працівників;
- незалежно від можливих екстремальних подій психолог-профайлер повинен мати вичерпну інформацію про кож-

ного співробітника для прогнозування його дій у будь-яких ситуаціях;

- проводити опосередковану графологічну та іншу експертизу особливостей психіки осіб, які потрапили в поле зору психолога-профайлера чи керівництва (службовців) компанії;
- складати психологічний портрет кандидата на працевлаштування чи службовця компанії, випробовувати їхні дії в екстремальних чи умовних обставинах;
- проводити відповідний інструктаж співробітників щодо захисту їх від дослідження чи спостереження з боку фахівців конкуруючої чи ворожої компанії;
- правильно спілкуватися з громадянами, у тому числі з представниками різних соціальних груп, національностей і конфесій;
- використовувати засоби психологічного профайлінгу з метою виявлення загрози з боку вибухових речовин і пристроїв, та інших актів терористичної діяльності;
- застосовувати емоційно-вольову регуляцію, психокорекцію та досягнення брахіології для зняття емоційного напруження, вигорання і мобілізації сил для виконання професійних завдань та для психологічної дії на підозрюваних, потенційних злочинців та злочинців;

ВОЛОДІТИ:

- навичками позитивного спілкування у процесі професійної діяльності, вибудовування соціальних і професійних взаємодій з урахуванням етнокультурних і конфесійних відмінностей суб'єктів спілкування;
- навичками встановлення психологічного контакту, візуальної психодіагностики та психологічного впливу, правильної поведінки в ситуації підвищеного напруження та небезпеки;
- основними навичками брахіології (маніпулятивної психології);
- навичками психологічного профайлінгу та аналізу даних розшукової інформації для виявлення осіб, що підозрю-

ються у причетності чи причетних до терористичної та екстремістської діяльності;

- навичками складання психологічного портрету людини і розпізнавання особистості за словесним портретом та її динамічними характеристиками.

Завданнями з підготовки фахівців профайлерів є:

- оволодіння технологіями оцінювання особистості на основі візуальної психологічної діагностики;
- оволодіння навичками протидії психологічному впливу з боку потенційних злочинців;
- оволодіння навичками саморегуляції емоційних станів в екстремальних ситуаціях;
- оволодіння навичками керівництва особовим складом в екстремальних умовах;
- оволодіння навичками психологічного впливу на натовп;
- освоєння технік і прийомів встановлення і розвитку психологічних контактів з оперативно-розшуковою діяльністю;
- оволодіння навичками розпізнавання потенційних злочинців за їхнім словесним портретом і типологією поведінки;
- формування знань про структуру терористичних і екстремістських організацій, організації вчинення терористичних актів;
- оволодіння навичками застосування спеціальної техніки електронного (акустичного та візуального) моніторингу місць скупчення людей на об'єктах транспортної інфраструктури;
- освоєння навичок вибору пріоритетних позицій для спостереження (розташування резервів, сил взаємодії, груп активної протидії та локалізації потенційних терористичних актів та виявлення джерел потенційних загроз;
- освоєння практичних навичок виявлення та негласного контролю за поведінкою потенційних злочинців;
- формування навичок використання прийомів профайлінгу для виявлення і фіксування оперативно значущої інформації під час вирішення завдань із запобігання загроз терористичної та екстремістської спрямованості.

Психолог-профайлер, який працює в інтересах безпеки в транспорті та на кордоні, має володіти такими професійними компетенціями:

- здатність здійснювати професійну діяльність на основі розвиненої правосвідомості, правового мислення правової та психологічної культури;
- здатність приймати рішення і здійснювати професійні дії відповідно до закону;
- здатність професійно кваліфікувати факти й обставини;
- готовність до виконання посадових обов'язків зі сприяння гарантування безпеки особистості, суспільства, держави;
- здатність поважати честь та гідність особи, дотримуватися і захищати права та свободи людини і громадянина;
- здатність сприяти виявленню, припиненню, розкриттю і розслідуванню злочинів та інших правопорушень;
- здатність здійснювати попередження правопорушень, виявляти та усувати причини і умови, що сприяють їх вчиненню;
- здатність правильно і повно відображати результати професійної діяльності в юридичній та іншій документації;

знати:

- основи етнокультурної психології;
- основи клінічної психології;
- психологічні особливості особистості терориста;
- способи взаємодії підрозділів щодо забезпечення правопорядку в транспорті зі службами безпеки залізничних вокзалів, аеропортів, морських і річкових портів з питань транспортної безпеки;
- психологічні основи спілкування з представниками оперативно-розшукової служби;
- способи отримання розшукової інформації для виявлення осіб, що підозрюються у причетності до терористичної та екстремістської діяльності;

ВМІТИ:

- визначати зв'язок психологічних особливостей людини з її зовнішніми (фізичними) даними;
- правильно спілкуватися з громадянами, у тому числі з представниками різних соціальних груп, національностей і конфесій;
- застосовувати емоційно-вольову регуляцію для зняття емоційного напруження і мобілізації сил для виконання службових завдань;

ВОЛОДІТИ:

- навичками позитивного спілкування у процесі професійної діяльності, вибудовування соціальних і професійних взаємодій з урахуванням етнокультурних і конфесійних відмінностей;
- навичками встановлення психологічного контакту, візуальної психодіагностики та психологічного впливу, правильної поведінки в ситуації підвищеного напруження та небезпеки;
- навичками управління емоційно-вольовою сферою;
- навичками отримання розшукової інформації для виявлення осіб, що підозрюються у причетності до терористичної та екстремістської діяльності;
- навичками розпізнавання особистості за словесним портретом та її динамічними характеристиками.

Профайлер, який працює у галузі відбору та розстановки кадрів, має володіти такими розділами знань:

- компетенції і компетентнісний підхід у психологічній діагностиці;
- особистість як об'єкт психодіагностики; психологічна структура особистості;
- психологічна діагностика особистісних компетенцій у процесі включеного спостереження; характерологічний аналіз;
- комп'ютерні методики у професійній психодіагностиці;
- особливості вибору методик для діагностики професійно важливих якостей;

- психологічна діагностика особливостей і рівня інтелекту;
- стандартизований метод дослідження особистості (ММРІ) щодо визначення ключових компетенцій;
- діагностика ціннісно-мотиваційної сфери та стресостійкості;
- професіографія і професіограми. Підходи до визначення категорійної придатності до діяльності;
- карти компетенцій. Складання карт компетенцій під завдання організації;
- вибір методик для вимірювання компетенцій;
- основи проєктивної психологічної діагностики у вивченні ключових соціальних компетенцій;
- визначення професійної спрямованості особистості;
- психологічний портрет. Особливості складання психологічного портрету під конкретне завдання організації;
- етика психологічного вивчення особистості. Особливості доведення і зберігання діагностичних даних;
- особливості діяльності групи (лабораторії) психологічної діагностики в системі кадрової служби.

При цьому психолог-профайлер повинен вміти продіагностувати персонал за такими критеріями:

- типові поведінкові тенденції співробітників у різних ситуаціях;
- характер причин, мотивів, що визначають поведінку;
- психічний стан, наявність психопатичних рис;
- характер і акцентуація характеру;
- тривожність, емоційна збудливість і емоційна стійкість;
- здатність контролювати емоційні реакції і поведінка в цілому;
- рівень активності, енергійності, працездатності;
- рівень наполегливості, цілеспрямованості;
- рівень товариськості;
- рівень схильності до лідерства;
- рівень конфліктності та її підстави;
- коефіцієнт сором'язливості, боязкості;

- рівень впевненості у собі;
- схильність до ризику;
- рівень наступальності, агресивності;
- виявлення демонстративності, цілеспрямованості, відповідальності;
- рівень незалежності та лідерський потенціал;
- стресостійкість і здатність працювати у стані високого напруження;
- ціннісно-мотиваційна сфера і спрямованість людини;
- креативність і здатність до творчості;
- швидкість і точність зорового сприйняття, а також обсяг і концентрація уваги;
- здатність оцінювати просторові характеристики, відстані;
- точність і швидкість сприйняття зорової інформації;
- точність сприйняття динамічних просторово-часових відносин і здійснення попереджувальних дій в ситуації змін;
- концентрація і стійкість уваги, здатність до розподілу і переключення уваги;
- вибірковість уваги;
- здатність до розрізнення темпоритмічного малюнка звукових сигналів;
- швидкість і точність слухового сприйняття, здатність до аналізу (категоризації) мовної інформації за змістом;
- індивідуальні особливості сприйняття за кількома параметрами;
- пам'ять на слова, короткочасна пам'ять на звуки;
- пам'ять на обличчя, короткочасна зорова образна пам'ять;
- пам'ять на пейзажі, короткочасна зорова образна пам'ять;
- пам'ять на фігури, короткочасна зорова образна пам'ять;
- короткочасна (оперативна) пам'ять, здатність до утримання, диференційованого перероблення та ефективного використання в діяльності кількох оперативних одиниць інформації;
- інтелектуальна здатність до логічного мислення;
- рівень невербального інтелекту;

- рівень вербального інтелекту, здатність до розуміння характерологічних зв'язків і відносин між поняттями;
- математичні здібності і багато іншого.

Конкретні приклади успішної реалізації здібностей психологів-профайлерів подано в матеріалі з режимом доступу: <http://www.proza.ru/2010/05/10/311>

Питання для самопідготовки

1. Назвіть загальні компетенції психолога-профайлера, який працює в секторі безпеки у транспорті та на кордоні.
2. Назвіть професійні компетенції психолога-профайлера, який працює в секторі безпеки у транспорті та на кордоні.
3. Назвіть загальні компетенції психолога-профайлера, який працює в сфері бізнесу.
4. Назвіть професійні компетенції психолога-профайлера, який працює у сфері бізнесу.
5. Назвіть 5 основних навичок, якими має володіти профайлер.
6. Що повинен знати психолог-профайлер.
7. Обґрунтуйте, чому профайлер повинен водночас мати психологічну, зокрема, медико-психологічну освіту.
8. Назвіть, які психологічні та ділові якості людини повинен вміти діагностувати психолог-профайлер, який працює у сфері кадрового профайлінгу.

Література

1. *Авиационная безопасность: учеб. пособие* / В. Н. Корнилов, В. Ю. Волынский, Ю. М. Волынский-Басманов и др.; под общ. ред. Ю. М. Волынского-Басманова. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — М.: НОУ НУЦ АБИНТЕХ, 2005. — 800 с.
2. *Волынский-Басманов Ю. М.* Профайлинг и психологическое тестирование как способ предупреждения терактов / Ю. М. Волынский-Басманов, М. Е. Тюфякова (Каменева) // Вестн. Моск. ун-та МВД России. — 2007. — № 7.

3. *Волынский-Басманов Ю. М.* Выявление потенциально опасных пассажиров и ситуаций в ходе предполетного досмотра. Профайлинг // Пятый океан. Журнал делового общения. — 2005. — № 2 (41). — С. 51–55.
4. *Профайлинг: к проблеме выявления лиц с противоправными намерениями: учеб. пособие.* — М.: НУЦ “АБИН-ТЕХ”, 2009.
5. *Смулов М. Ю.* Система авиационной безопасности быстрого реагирования на АНВ и прогноз рисков возможных последствий / М. Ю. Смулов, Е. А. Куклев, Ю. П. Козлов и др. // Труды VI Межд. науч.-практ. конф. “Терроризм и безопасность на транспорте” в рамках деловой программы VII Межд. форума “Технологии безопасности”. — М.: ВЦ Крокус Экспо, 2007. — Т. 2. — С. 108–110.
6. *Марьин М. И.* Психологическое обеспечение антитеррористической деятельности / М. И. Марьин, Ю. Г. Касперович. — М.: Академия, 2007.
7. [*Электронный ресурс*]. — Режим доступа: <http://prof.labor.rulprofessiograms/cat1.php>
8. *Диагностичний комплекс для професійного вивчення персоналу організації [Електронний ресурс]*. — Режим доступа: http://migovip.net/?#!Семинары/Программы_семинаров/Программы_Князева/Диагностика_лично-стно-профес-сиональных_компетенций/

ЗАКОНОДАВЧА БАЗА УКРАЇНИ, ЩО РЕГЛАМЕНТУЄ ДІЯЛЬНІСТЬ ПСИХОЛОГА-ПРОФАЙЛЕРА

5.1. Законодавчі акти та їх проекти

1. Адміністрація Державної прикордонної служби України. Наказ від 29 серпня 2011 р. № 627 “Про затвердження Порядку дій посадових осіб органів охорони державного кордону Державної прикордонної служби України щодо установаження режиму в пунктах пропуску через державний кордон, здійснення контролю за його дотриманням, а також організації і забезпечення взаємодії та координації контрольних органів і служб, що здійснюють різні види контролю або беруть участь у забезпеченні режиму в пунктах пропуску через державний кордон”.

2. Адміністрація Державної прикордонної служби України. Наказ від 15 лютого 2005 р. № 116 “Про затвердження Положення про орган охорони державного кордону Державної прикордонної служби України”.

3. Державна митна служба України. Наказ від 10 жовтня 2012 р. № 527 (2units) “Про внесення змін до Положення про Департамент боротьби з контрабандою, аналізу ризиків та протидії корупції”.

4. Державна митна служба України. Лист від 29 червня 2010 р. (2units), закони України, акти Президента України, Кабінету Міністрів України і Національного банку України, складові правової основи діяльності митної служби України.

5. Державна служба з нагляду за забезпеченням безпеки авіації. Положення від 5 липня 2006 р. № 482 “Про затвердження Положення про взаємодію в контрольованій зоні авіаційних суб’єктів служб авіаційної безпеки з підрозділами центральних органів виконавчої влади щодо забезпечення авіаційної безпеки”.

6. Державний комітет телебачення і радіомовлення України. Наказ від 29 квітня 2013 р. № 85 “Про затвердження Пла-

ну інформаційно-роз'яснювальних заходів Держкомтелерадіо України щодо реалізації державної політики у сфері боротьби з тероризмом”.

7. Закон України від 3 квітня 1999 р. № 661-IV “Про державну прикордонну службу України”.

8. Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-XII “Про оперативно-розшукову діяльність”.

9. Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV “Про основи національної безпеки України”.

10. Закон України від 20 березня 2003 р. № 638-IV “Про боротьбу з тероризмом”.

11. Закон України від 21 січня 1994 р. № 3856-XII “Про державну таємницю”.

12. Постанова Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2007 р. № 153 “Про затвердження Порядку взаємодії з припинення протиправних дій повітряних суден, які можуть використовуватися для вчинення терористичних актів у повітряному просторі України в мирний час”.

13. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2012 р. № 672-р “Про інформаційно-роз'яснювальні заходи у сфері боротьби з тероризмом”.

14. Розпорядження Кабінету Міністрів України, Концепція від 6 лютого 2013 р. № 51-р “Про схвалення Концепції Державної цільової правоохоронної програми встановлення сучасних систем безпеки, застосування засобів зовнішнього контролю (спостереження) та швидкого реагування на період до 2016 р”.

15. Коментар до проекту Закону України від 23 квітня 2012 р. № 10381 (4 units) “Про документи України, що засвідчують особу, дають право на в'їзд в Україну та виїзд з України”. Дата розгляду: 23 квітня 2012 р. Стадія: Отриманий Верховною Радою України.

16. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III.

17. Наказ від 14 травня 2012 р. № 423 (2 units) “Про затвердження Переліку відомостей, що становлять службову інформацію в системі Міністерства внутрішніх справ України”.

18. Міністерство енергетики та вугільної промисловості України. Наказ від 11 грудня 2012 р. № 991 (2 units) “Про затвердження Плану інформаційно-роз’яснювальних заходів Міністерства енергетики та вугільної промисловості України у сфері боротьби з тероризмом”.

19. Міністерство інфраструктури України. Наказ від 25 серпня 2011 р. № 339 “Про затвердження Типового положення про службу морської безпеки”.

20. Міністерство надзвичайних ситуацій України. Наказ від 10 листопада 2012 р. № 1250 (2units) “Про затвердження Плану інформаційно-роз’яснювальних заходів МНС України у сфері боротьби з тероризмом”.

21. Міністерство транспорту України. Наказ від 22 листопада 2002 р. № 834 “Про посилення заходів безпеки в аеропортах України”.

22. Президент України. Указ Президента України від 8 червня 2012 р. № 389/2012 “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 р. “Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України”.

23. Президент України. Указ Президента України від 20 березня 2008 р. № 249/2008 “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 р. “Про Концепцію реформування Служби безпеки України”.

24. Президент України. Указ Президента України від 25 квітня 2013 р. № 230/2013 “Про Концепцію боротьби з тероризмом. Про деякі питання координації діяльності суб’єктів боротьби з тероризмом”.

25. Проект Закону України від 1 червня 2012 р. № 10552 “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення боротьби з тероризмом”. Дата розгляду: 28 листопада 2012 р. Стадія: Отриманий Верховною Радою України на заміну раніше розданого.

26. Проект Закону України від 4 березня 2011 р. № 8130–1 “Про внесення змін до Митного кодексу України та інших законодавчих актів України”. Дата розгляду: 4 березня 2011 р. Стадія: Отриманий Верховною Радою України.

27. Проект Закону України від 10 липня 2008 р. № 2741 “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування системи забезпечення безпеки державного кордону”. Дата розгляду: 10 липня 2008 р. Стадія: Отриманий Верховною Радою України.

28. Проект Закону України від 16 липня 2009 р. № 4839 “Про Службу безпеки України”. Дата розгляду: 16 липня 2009 р. Стадія: Отриманий Верховною Радою України.

29. Проект Закону України від 17 грудня 2009 р. № 5446 “Про концепцію реформування правоохоронних органів України”. Дата розгляду: 17 грудня 2009 р. Стадія: Отриманий Верховною Радою України.

30. Проект Закону України від 23 листопада 2007 р. № 878 “Про Національний демографічний реєстр”. Дата розгляду: 23 листопада 2007 р. Стадія: Отриманий Верховною Радою України.

31. Служба безпеки України. Наказ від 12 серпня 2005 р. № 440 “Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю”.

32. Указ Президента України “Про затвердження плану заходів з протидії тероризму на 2011–2013 роки”.

5.2. Тракткування підходів до законодавчого регулювання діяльності психологів-профайлерів

Найбільш послідовно законодавчі обмеження у діяльності компаній та осіб на тлі профайлінгу подано в матеріалі В. Козака “Захист персональних даних та правила приватності при дослідженні в Інтернет” [1].

Наказ МВС України № 1177 від 10 жовтня 2004 р. відповідно до вимог Конституції України та чинного законодавства в частині дотримання права громадян на отримання інформації, яка стосується їхніх прав. План заходів МВС України щодо виконання рекомендацій, які були висловлені в доповіді стосовно дотримання прав людини в Україні Комісаром Ради Європи з прав людини Т. Хаммербергом.

Привести практику дактилоскопіювання до вимог документів, що регламентують проведення дактилоскопіювання осіб (Закон України “Про міліцію”). У разі необхідності ініціювати питання про розроблення законопроекту “Про дактилоскопіювання осіб”.

Вперше тему захисту особи було розглянуто в Загальній декларації прав людини, прийнятої на третій сесії Генеральної Асамблеї ООН і підписаної 10 грудня 1948 р. У Декларації стверджувалося, що ніхто не може зазнавати безпідставного втручання в його особисте сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, таємницю його кореспонденції або на його честь і репутацію; кожна людина має право на захист від такого втручання або таких посягань. У 1973 р. Українська Радянська Соціалістична Республіка ратифікувала цю Декларацію. Проте ця норма майже не використовувалася громадянами для захисту своїх прав.

Згодом у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, підписаної 4 листопада 1950 р. (ратифікована Україною із заявами та застереженнями 17 липня 1997 р., набула чинності 11 вересня 1997 р.), приблизно ті самі слова було повторено у ст. 8 “Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб”.

Норми про захист прав людини містяться у ст. 32 Конституції України: “Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та

прав людини”. Зазначена норма Конституції діяла весь цей час і діє, звичайно, зараз. Крім того, різні закони тією чи іншою мірою були спрямовані на її імплементацію. Зокрема, є норма про лікарську таємницю, таємницю усиновлення, адвокатську таємницю і т. д.

Про захист приватного життя наголошено в таких законодавчих актах:

1. Закон України “Про захист персональних даних”, який було прийнято 1 червня 2010 р. майже одночасно із ратифікацією Конвенції про захист осіб стосовно автоматизованої обробки даних особистого характеру (далі – Конвенції 108) [2].

2. Закон України “Про ратифікацію Конвенції про захист осіб у зв’язку з автоматизованою обробкою персональних даних та Додаткового протоколу до Конвенції про захист осіб у зв’язку з автоматизованою обробкою персональних даних стосовно органів нагляду та транскордонних потоків даних” [3].

3. Директива 95/46/ЄС Європейського Парламенту і Ради “Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних” від 24 жовтня 1995 р. [4].

4. Рекомендації ARTICLE 29 – DATA PROTECTION WORKING PARTY WP 136 Opinion 4/2007 on the concept of personal data [5].

Відомості чи сукупність відомостей про особу можуть мати об’єктивний або суб’єктивний характер. Наприклад, **об’єктивна** інформація: аналіз крові особи, кардіограма, заробітна платня, зафіксована у відомості та ін. **Суб’єктивна** інформація, наприклад, службова характеристика. Вона може відображати суб’єктивну точку зору того, хто її написав, скажімо, керівника, в якого може бути конфлікт з працівником. Проте від цього інформація не перестає бути персональною, оскільки вона стосується безпосередньо того, про кого написано характеристику.

За змістом відомості можуть відображати приватне чи сімейне життя, або зайнятість особи. Тобто це можуть бути відомості, пов’язані з трудовими відносинами, соціальною поведінкою або такі, що свідчать про те, замовником чи виконавцем є

особа і т. д. Водночас незалежно від того, в якій сфері виникають відносини, які вимагають оброблення відомостей про особу, такі відомості є персональними даними. Окремо вирізняють так звану “чутливу інформацію”. У Законі України “Про захист персональних даних” встановлено особливі вимоги до оброблення певних категорій персональних даних. Це відомості про расове, етнічне походження, політичні, релігійні, світоглядні переконання, здоров’я, статеве життя, членство у політичних партіях, профспілках.

Слід зауважити, що в Конвенції 108 до “чутливої інформації” належать і “відомості про судимість”. Відомості про особу можуть бути будь-якими за формою. Здебільшого використовується чи зустрічається алфавітно-цифровий формат: таблиці, тексти, повідомлення тощо, тобто те, що зручно обробляти в такому вигляді засобами автоматизованого оброблення.

Може бути графічний формат: графіки, шаржі, карикатури, фото, звукові записи, а також відео- і кінозаписи тощо. Незалежно від того, в якому форматі зберігається інформація, в якому середовищі вона обробляється: чи це відеозображення, чи паперові носії, чи просто оброблення файлів у комп’ютерній системі — все одно ця інформація є персональними даними. Відомості можуть стосуватися фізичної особи безпосередньо або опосередковано. Безпосередньо — це коли, наприклад, йдеться про чийсь конкретну особову справу, скажімо, Іваненка Івана Івановича. Або, наприклад, про історію хвороби Петренка, або банківський рахунок з номером, ідентифікаційним кодом конкретної особи. Однак часто бувають випадки, коли інформація стосується людини опосередковано. Наприклад, ведеться реєстр нерухомого майна, а з цим майном пов’язані особи, які є його власниками, що його обслуговували або робили ремонт. Опосередковано ці відомості стосуються і цих людей. Або, наприклад, ведеться відеоспостереження у супермаркеті. Ніхто не спостерігає за конкретною особою, а лише за торговим залом, але якщо ми проходимо у торговому залі, то залишається не лише наше відеозображення, а й інформація про те, коли і з ким ми були в магазині, які товари купували, які роздивлялися

ся, який у нас був настрій у цей час, який номер набирали по телефону та багато іншої інформації.

Відповідно до ст. 24–25 Цивільного кодексу України людина як учасник цивільних відносин вважається фізичною особою. Інформація про померлу людину не є її персональними даними. Цивільна правоздатність фізичної особи виникає в момент її народження і припиняється в момент смерті. Інтереси зачатої, але ще не народженої дитини, можуть бути визнані як інтереси фізичної особи. Це означає, що персональні дані про протікання вагітності у деяких випадках можуть розглядатися не лише як персональні дані матері, а й як персональні дані особи, яка потім виросла і досягла відповідного віку.

Приклад: Суд однієї з європейських країн визнав, що нанесено шкоду особі, дитячі малюнки якої залишилися у дитячому садочку і були згодом використані. Особа виросла, знайшли її малюнки, роздрукували, і психологи за малюнками (проаналізувавши, де намальована хатинка — справа, зліва, зверху, якими шрифтами) зробили психологічний портрет цієї особи. Це було визнано незаконним втручанням у приватне життя. Закон України “Про захист персональних даних” містить фразу: “може бути конкретно ідентифікована”. Для того щоб визначити, чи можна особу встановити, мають враховуватися всі засоби, використання яких ймовірно очікувати для її встановлення. До початку оброблення персональних даних той, хто їх обробляє, зобов’язаний визначити, які дані будуть вважатися персональними. Якщо до персональних даних відносити дуже багато інформації, то, відповідно, збільшаться затрати на їх оброблення і захист, якщо ж перелік таких даних звести до мінімуму, то існуватимуть ризики, що можна випадково завдати шкоди фізичним особам.

Приклад: Стосовно такого поняття, як “ІР-адреса”, в європейських країнах відбувалися суди, які визнавали, що ІР-адреса — це персональні дані особи.

Позов на користувача, який незаконно “завантажував” музику, подала компанія, яка захищає права власності на музичні твори. Щоб знайти цього користувача, потрібно було

з'ясувати, яка у нього IP-адреса. Суд визнав, що немає підстав для розголошення IP-адреси, оскільки це приватні персональні дані користувача. Тобто було визнано, що IP-адреса — це персональні дані. В Україні більшість телекомунікаційних компаній погодилися, що номер телефону і номер мобільного абонента, навіть того, який не уклав письмову угоду, а використовує послуги передоплаченого зв'язку, придбавши стартовий пакет, — це персональні дані. У цьому випадку особа може бути досить просто ідентифікована. Найпростіший спосіб ідентифікації — зателефонувати за номером і запитати: “Ви хто?”. Можуть бути, звичайно, значно складніші процедури ідентифікації, але все ж певними зусиллями особа може бути ідентифікована.

У Директиві 95/46/ЄС є таке положення: “Для визначення того, чи можна особу встановити, повинні враховуватися всі засоби, використання яким контролером чи будь-якою іншою особою ймовірно очікувати для встановлення вищезгаданої особи”. Це означає, що різні суб'єкти мають можливість використовувати різні засоби для встановлення особи.

Здебільшого не викликає жодних сумнівів, що реєстрація на будь-якому сайті без конкретного прізвища, а лише за псевдонімом — є обробленням персональних даних.

В Україні сумлінне виконання Закону щодо захисту персональних даних для бізнесу є справою, швидше, репутаційного характеру, ніж побоюванням незначних штрафів у разі порушення положень щодо оброблення персональних даних.

Приклад: В Україні проводяться дослідження лікарських засобів. У відповідних медичних документах є закодована інформація про особу, яка погодилася брати участь у дослідженні. Згодом інформація про перебіг її хвороби і про те, як ліки діяли на піддослідного, передається у компанію, яка замовила дослідження. І хоча в документах, переданих замовникові, не зазначено прізвищ та імен, але за кодом, назвою лікувального закладу за певних умов можна ідентифікувати особу. Закон України “Про захист персональних даних” встановлює вимоги до оброблення та захисту персональних даних. Зазначені вимоги відображають положення, запроваджені Конвенцією

108 та розвинуті у Директиві 95/46/ЄС. Персональні дані повинні:

- оброблятися сумлінно і законно (за наявності підстав та з дотриманням вимог);
- отримуватися з конкретними законними цілями та не оброблятися у способи, несумісні з цими цілями;
- бути адекватними, не надлишковими, відповідати цілям оброблення;
- бути точними та своєчасно оновлюватися;
- не зберігатися довше, ніж це необхідно;
- оброблятися з дотриманням прав фізичної особи, включаючи право на доступ до даних;
- оброблятися з дотриманням вимог щодо захисту інформації;
- не передаватися за межі країни без відповідного захисту.

Закон України “Про захист персональних даних” вимагає обробляти персональні дані “законно”, тобто на законних підставах. Закон визначає такі підстави оброблення персональних даних:

- 1) дозвіл на оброблення персональних даних, наданий власнику персональних даних відповідно до Закону виключно для здійснення його повноважень;
- 2) укладення та виконання правочину, стороною якого є суб’єкт персональних даних або який укладено на користь суб’єкта персональних даних, чи для здійснення заходів, що передують укладенню правочину на вимогу суб’єкта персональних даних;
- 3) згода суб’єкта персональних даних на оброблення його персональних даних;
- 4) захист життєво важливих інтересів суб’єкта персональних даних;
- 5) необхідність захисту законних інтересів власників персональних даних, третіх осіб, крім випадків, коли суб’єкт персональних даних вимагає припинити оброблення його персональних даних та потребує захисту персональних даних.

Здебільшого виявляють такі **порушення**:

1. У момент збору персональних даних суб'єкт персональних даних **не повідомляється** про власника його персональних даних (найменування юридичної особи – власника та її адресу), склад та зміст зібраних персональних даних, права такого суб'єкта, визначені цим Законом, мету збору персональних даних та осіб, яким передаються його персональні дані.
2. Зміст персональних даних буває явно **надмірним** відповідно до визначеної мети оброблення персональних даних.
3. Процедури оброблення персональних даних були визначені на сайті, але не були визначені розпорядчими документами власника, як це передбачено законодавством.

Оброблення персональних даних з використанням веб-ресурсів має здійснюватися за процедури повідомлення відвідувачів сайтів про свої права, про склад та зміст персональних даних, що збираються, про мету збору персональних даних та про осіб, яким передаються персональні дані користувача. Таке повідомлення повинно здійснюватися у формі окремого розділу сайту під назвою “Політика оброблення персональних даних”, “Політика приватності” чи “Політика конфіденційності”.

Суб'єкт персональних даних має право на знищення своїх даних в разі відсутності підстав для їх оброблення.

Окремі власники призупинили функціонування своїх веб-ресурсів до усунення порушень. У жовтні 2012 року було прийнято Декларацію “За недоторканість приватного життя в Інтернеті”, до якої приєдналися провідні національні телекомунікаційні компанії [6].

Залежно від різновиду опитування в Інтернеті відносини між суб'єктами, пов'язані з персональними даними, також можуть бути різними, а отже, застосовуються різні положення законодавства.

Перший різновид – дослідження, що передбачають активну взаємодію з респондентами [7].

Offline – опитувальні листи респондент отримує по e-mail або скачує з сайту, заповнює відповідну форму й пересилає че-

рез e-mail; online (e-mail-опитування, Web-опитування) — респондент відповідає на поставлені питання в режимі реального часу і може миттєво переглянути дійсні на поточний час результати опитування.

Досліднику слід звернути увагу на законні підстави для збирання та оброблення персональних даних і забезпечення прав суб'єкта персональних даних. Законними підставами у цьому разі може бути договір, укладений з респондентом (письмовий договір чи договір приєднання згідно зі ст. 634 Цивільного кодексу України), або надана згода на оброблення персональних даних. На дослідника покладається доведення факту наявності законних підстав для оброблення персональних даних у разі звернення респондента зі скаргою до уповноваженого органу чи суду.

Уповноваженим органом з питань захисту персональних даних є Державна служба України, функції якої з 1 січня 2014 р. покладаються на Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Після набрання чинності змін усі матеріально відповідальні особи проходять обстеження на поліграфі мінімум раз на рік. Незважаючи на додаткові витрати в бюджеті компанії, вітчизняний і зарубіжний досвід проведення перевірок на поліграфі показує, що вигода від них істотно перевищує витрати на їхнє проведення. У багатьох співробітників такі перевірки викликають глибокий протест, однак слід пам'ятати, що побоюватися варто лише тим, кому є що приховувати. Детектор брехні в руках досвідченого експерта спроможний з'ясувати не тільки наявність шкідливих звичок і пристрастей, а й будь-які протиправні чи інші дії, що завдають шкоди компанії. Внівши поправку до глави “Матеріальна відповідальність працівника”, перевірка на поліграфі стане цілком правомірною. Хоча на нинішньому етапі багато роботодавців подбали про це заздалегідь, внівши відповідні умови в трудовий контракт співробітника. В такому разі єдиним кроком, необхідним для проведення перевірки, буде отримання письмової згоди особи, яка перевіряється. Вносяться поправки на розгляд Верховної Ради

України в існуючий Трудовий кодекс, спрямовані на застосування поліграфа (детектора брехні) для тестування компаніями всіх кандидатів, співробітників та здобувачів. На сьогодні ситуація така, що велика кількість солідних комерційних організацій вже використовує поліграф і тримає в штаті поліграфологів або користується послугами відповідних сторонніх партнерів у сфері перевірки персоналу. Якщо раніше такі перевірки вносили дисонанс у роботу організацій, то незабаром такі дії роботодавців стануть абсолютно правомірними.

Питання для самопідготовки

1. Якими законодавчими актами України слід керуватися під час збирання інформації про людину?
2. Які порушення законодавства України допускають фахівці з психології профайлінгу та організації, в яких вони працюють?
3. Які останні законодавчі акти України регламентують збір інформації про людину через мережу Інтернет?
4. Хто у Верховній Раді України контролює діяльність щодо ризику порушення прав людини?
5. Назвіть громадські організації, що опікуються правами людини під час збирання інформації про її особу?

Література

1. *Козак В.* Захист персональних даних та правила приватності при дослідженнях в Інтернет [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uam.in.ua/upload/medialibrary/de7/de7199d7eeaf41d8582cbff76d2f4368.pdf>
2. *Закон України “Про захист персональних даних”* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
3. *Закон України “Про ратифікацію Конвенції про захист осіб у зв’язку з автоматизованою обробкою персональних даних та Додаткового протоколу до Конвенції про захист осіб у зв’язку з автоматизованою обробкою пер-*

сональних даних стосовно органів нагляду та транскордонних потоків даних” [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2438-17/print1361278834285429>

4. *Директива* 95/46/ЄС Європейського Парламенту і Ради “Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних” від 24 травня 1995 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_242/print1360150843706940
5. *Рекомендації* ARTICLE 29 — DATA PROTECTION WORKING PARTY WP 136 Opinion 4/2007 on the concept of personal data [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ec.europa.eu/justice/policies/privacy/docs/wpdocs/2007/wp136_en.pdf
6. *Декларація* “За недоторканість приватного життя в Інтернеті”, прийнята у жовтні 2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uapdp.org/images/1016%202012%20.pdf>
7. *Ілляшенко С. М.* Сучасні тенденції застосування Інтернет-технологій у маркетингу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2011_4_2_64_74.pdf

МЕТОДИ НЕІНСТРУМЕНТАЛЬНОГО ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОФАЙЛІНГУ

6.1. Основи детекції правди та брехні за невербальними ознаками

Протягом усієї історії людства дослідників цікавив виключно феномен Брехні, а Правда цікавила тільки певне коло людей, які професійно добували її у випробуваних різними більш-менш ефективними способами, здебільшого не цікавлячись, що ж таке Правда. І якщо визначень Брехні, як результатів її дослідження, велика кількість, то визначень правди, крім того, що це протилежність брехні, запропоновано не було. Антоніми — Правда і Брехня, незважаючи на те що в прикладному плані перебувають у постійній взаємодії, розглядаються теоретиками-дослідниками окремо. Вірніше, досліджується і описується тільки одна половина явища — Брехня. Щоб оцінити рівень непропорційності дослідження, достатньо просто перерахувати різновиди брехні в загальновизнаному розумінні соціуму (матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії):

- містифікація;
- фальсифікація (підробка);
- симуляція (удавання);
- самозванство;
- плагіат;
- підміна понять;
- дитяча брехня;
- неприхована брехня;
- недомовки (умовчування);
- казки для дітей;
- біла брехня (делікатна брехня, брехня “хорошого тону”);
- лестощі;
- брехня на благо (“благородна” брехня, “свята” брехня);

- брехня на спасіння;
- лжесвідчення;
- кривоприсяга;
- наклеп;
- самообмова;
- блеф;
- введення в оману;
- підтасовка фактів;
- перебільшення (применшення);
- жартівлива брехня;
- контекстна брехня;
- піднесення;
- брехня через старіння інформації;
- брехня через двозначність інформації;
- хибне спростування;
- патологічна брехня (безпричинна брехня);
- самообман;
- мимовільна брехня (“безневинна” брехня, наївна брехня, ненавмисне введення в оману).

Невербальні ознаки правди та брехні наведено в табл. 7.

Таблиця 7

Невербальні ознаки правди та брехні

Правда	Брехня
1	2
<i>Міміка</i>	
Істинні (щирі) емоції	Фальшиві (нещирі) емоції
Мало несиметричної міміки	Багато несиметричної міміки
Відсутні ознаки контролю міміки	Є ознаки контролю міміки
Мало емблем “не знаю”	Багато емблем “не знаю”
<i>Поза і жести</i>	
Поза відкрита або частково закрита	Поза закрита або змінюється на закриту
Тіло в звичайному тонусі або розслаблене	Тонус тіла частіше підвищений

1	2
Багато загальних жестів-ілюстраторів	Мало загальних жестів-ілюстраторів
Мало або немає жестів-маніпуляторів	Багато жестів-маніпуляторів

Об'єкти дослідження: міміка, жести, очі, поведінкові особливості, психолінгвістичні закономірності мовлення, паралінгвістичні ознаки вербальної продукції.

Міміка. Переживаючи які-небудь емоції, на обличчі з'являється типовий вираз, який демонструє всім оточуючим, що людина перелякана або здивована, втішена або засмучена.

Виявлення базових емоцій:

Смуток:

- куточки рота опущені;
- брови підняті;
- з'являється складка між бровами (складка Верагута);
- очі примружені;
- з'являється складна складка на лобі.

Здивування:

- рот розслаблений;
- з'являються горизонтальні складки на лобі;
- очі округлені;
- брови підняті.

Страх:

- ніс у зморшках;
- горизонтальна зморшка чола викривлена;
- низ підборіддя напружений;
- очі округлені.

Гнів:

- верх брови сплюснений;
- брови зсунуті;
- з'являється складка між бровами;

- губи стиснені;
- якщо рот відкритий, то він стає квадратним;
- висунуте підборіддя.

Огида:

- піднятий і викривлений ніс;
- куточки рота опущені донизу;
- верхня губа піднята ввверх;
- брови опущені;
- зморшки біля основи носа;
- очі зіщулені;
- складки під нижніми повіками.

Щира емоція триває не більше 6–10 секунд, якщо більше, то, швидше, це та емоція, в яку вам пропонують повірити.

Жести:

- багато жестів взагалі, багато зайвих жестів, або, навпаки, їх відсутність, затиснутість;
- надмірно широкі жести;
- зона жестів (верхні, середні, нижні);
- їх різкість (різкі, плавні);
- симетричність жестів;
- наявність таких специфічних жестів, які говорять (почісування, потирання вух, мочки тощо).

Види жестів:

- ілюстратори — жести, які призначені для ілюстрування власних слів; вони пояснюють слова і надають їм об'єму. Це основна категорія жестів (90 %);
- маніпулятори — дрібні жести (усі рухи, якими обтрушують, масують, щипають, колупають, чешуть другу частину тіла, постукування), які виникають при нервозності чи ослабленні контролю;
- бар'єри — жести, які призначені для відгороджування себе від оточуючого простору з метою отримання комфорту і захисту; бар'єром можуть бути руки, ноги, речі (ручка, сумка, блокнот, а також меблі, стільниця, спинка стільця, схрещені руки, руки, що тримають ручку та крутять нею);

- адаптери — жести, що призначені для розширення простору, який займає людина (розгойдування на стільці, витягування ніг уперед, якщо людині тісно);
- регулятори — жести, якими людина хоче зупинити розповідь співрозмовника, жест відсторонення;
- емблематичні жести, які нероздільні з елементами мовлення, розповіді; це одна з основних ролей жестів у комунікації, які є водночас ілюстраторами, оскільки акцентують деякі слова і фрази, надають словам просторовий об'єм, замінюють низку слів при їх нестачі, демонструють рівень емоційного стану людини (гальмування чи збудження).

Ідентифікація правди і брехні за жестами ділиться на три основних поверхи:

1. Голова, плечі (верхній поверх). Нахил голови вперед (інтерес або агресія), відкидання голови назад (здивування або страх), кивки (згода), нахили голови вправо або вліво (інтерес), знизування плечима (невпевненість), втягування голови в плечі (страх).

2. Руки, тулуб (середній поверх). Нахили тіла вперед і назад (інтерес або страх), фіксація руками підлокітника крісла або зчеплення рук (страх, тривожність або гнів), самопоглажування або збирання порошинок (хвилювання або страх).

3. Ноги (нижній поверх). Постукування (стрес), зміна напрямку носків взуття (спрямування інтересу), схрещування (захист), переміщення ніг під стілець (страх), сплетіння ніг (інфантилізм).

Оцінюючи достовірність інформації, що повідомляється, дуже важливо знати, що брехня завжди проявляється кластерно, тобто ланцюжками жестів. Зафіксувати один, навіть найяскравіший жест недостатньо, щоб говорити про брехливість співрозмовника:

- наявність дискомфорту (часта зміна пози, відкрита чи закрита поза, нейтральний, розслаблений тонус чи підвищений тонус, нахил тіла у бік співбесідника як ознака широкого інтересу);

- наявність контролю за позою (людина не знає, де подіти руки);
- нервозність;
- базові стани взаємодії зі співрозмовником (інтерес, нудьга, недовіра, ворожість, ігнорування);
- про дискомфорт свідчать: закрита поза, або змінюється на закриту, відхилення голови і тулуба від співбесідника, жести вузькі, різкі, обірвані.

Очі — це дзеркало мозку. Залежно від того, в якій модальності (візуальній, аудіальній або кінестетичній) людина обробляє інформацію, виникає неконтрольований рух зіниць у певному напрямку. Таким чином, спостерігаючи за сигналами очного доступу, вдається визначити, яка репрезентативна система активована, можна зрозуміти, згадує наш співрозмовник візуальні образи або їх придумує, переживає минулі відчуття або конструює події, які не існують.

Найрозповсюдженіша класична схема сигналів очного доступу (СОД)

Існує безліч різних суперечливих думок щодо того, наскільки ефективно система СОД може бути використана для визначення брехні. Впевнено можна сказати, що для визначення достовірної інформації, яка повідомляється з використанням СОД, необхідне системне вивчення цієї методики (репрезентативні системи, модальність, підстроювання, калібрування тощо). Також необхідне обов'язкове відпрацювання навичок читання сигналів, адже дилетантський підхід тут не дасть результату. Крім СОД, у методиках профайлінгу є й інші ознаки, які допомагають визначити брехуна по очах: частота кліпань, зміна розміру зіниці, неконтрольовані посмикування (ністагм) тощо.

Спостерігаючи за мімікою людини, яка підозрюється у брехні, слід звернути увагу на:

- мімічні реакції в різних зонах обличчя;
- неконгруентність реакцій;
- розбалансованість (у нормі вони повинні виявлятися у певній гармонії);

- колір шкіри обличчя;
- напрямок погляду та його зміни;
- сфокусованість погляду та ін.

Міміка людини передає її емоційний стан, емблеми, пунктуатори.

Емоції — це сукупність міміки, ознак з боку мови і жестів, які відображають підсвідому емоційну реакцію, що виникла в людини.

Як вже згадувалося, існує сім базових емоцій: здивування, страх, відраза, презирство, гнів, сум, радість.

Пунктуація (пунктуатори) — це своєрідні коми, двокрапки, тире на обличчі; вони акцентують окремі слова і не мають багато смислового навантаження. Пунктуатором може бути будь-який мімічний рух. Вони, як правило, індивідуальні.

Поведінкові особливості. Здебільшого брехуна видає не стільки міміка і жести, скільки поведінка. Слід дуже обережно ставитися до визначення брехні через поведінку, оскільки є багато людей з потенційно підозрілою поведінкою, не пов'язаною з брехнею. Поведінкові моделі формуються, а відповідно, і прораховуються, зважаючи на домінуючі особливості особистості (провідний особистісний радикал, психотип, особистісний профіль (у різних школах термінологія може бути різною). Єдиних моделей немає. Все індивідуально. Тому візуальна психодіагностика особистості для профайлера — предмет обов'язковий для вивчення.

Наведемо деякі поведінкові закономірності, властиві людині, яка приховує свої наміри чи причетність до скоєного злочину:

- спроба постійного перебування з особою, яка проводить розслідування чи спостереження (підсвідоме бажання отримати інформацію про перебіг розслідування);
- провокування конфлікту, не пов'язаного з розслідуванням, з метою втечі від перевірки (звільнитися);
- спроба уникнення контакту з особами, які проводять перевірку (хвороба, відраження);
- невмотивована негативна поведінка, за якої співрозмовник без приводу веде розмову на підвищених тонах, використовуючи тільки негативні оцінки ситуації.

Мікровирази. Якщо співрозмовник намагається приховати виявлення своїх емоцій, на частку секунди (приблизно 1/15–1/25 секунди) на його обличчі обов’язково промайнуть ознаки прихованого виразу. Така неконтрольована поведінка м’язів обличчя називається *мікровиразом*.

Мікровирази універсальні для всіх націй і віків. Найбільше досяг успіху у вивченні цієї теми американський психолог Пол Екман, консультант відомого фільму “Обдури мене, якщо зможеш” і автор численних книг з психології емоцій та психології брехні. Треба мати неабияку спостережливість або великий стаж роботи профайлером, чи уповільнено відтворювати відеозаписи міміки для того, щоб віддиференціювати мікровираз.

Мікровирази виникають нечасто і пов’язані лише з деякими емоціями (здивування) та емблемами (вигук, зневага). Більша частина мімічних реакцій — макровирази, що тривають більше 1 секунди. На думку представника Київської школи С. Яценко (Київ), однозначних ознак брехні не існує.

Брехню можна виявити, коли:

- є можливість порівняти з еталонним фрагментом комунікації, краще спровокувавши правдиву розповідь однієї і тієї самої людини про інші події, які справді мали місце, і досліджуваний був їх свідком;
- є витік інформації (неспівпадання між жестами і мімікою та змістом інформації);
- досліджуваний не використовує потужний контроль, особливо в разі його попередньої спеціальної підготовки;
- психолог-профайлер вірно “зчитав” ознаки і їх проаналізував.

Брехню важко виявити, якщо:

- немає можливості порівняти поведінку людини, коли вона не бреше;
- досліджуваний добре “грає” або щиро вірить у те, що говорить, особливо це відбувається тоді, коли він повторює свою розповідь багаторазово різним людям;
- досліджуваний використовує сильний контроль;

- психолог-профайлер неправильно аналізує “зчитану” ним інформацію.

Існує три категорії ознак брехні:

- ознаки або елементи дискомфорту;
- невідповідність (неконгруентність) емоцій;
- ознаки побудови мови.

Основні помилки при верифікації брехні:

1. Ставитися до досліджуваного співбесідника з упереженням.
2. Робити висновок, ґрунтуючись лише на одній ознаці.
3. Вважати, що деякі ознаки важливіші за інші.
4. Перевіряти брехню на логічність.

З метою підвищення ефективності верифікації брехні необхідно:

1. Намагатись якомога більше отримати інформації про людину, яка підлягає верифікації.
2. Нарощувати свій практичний досвід.
3. Вчитися нюансам у кваліфікованих фахівців.
4. Завжди пам'ятати про суб'єктивність методу і неможливість отримання на 100 % правильного результату.

Тест “Чи здатні Ви розпізнати брехню?” [14]

Дайте відповідь на всі питання, і дізнайтеся, наскільки добре Ви розпізнаєте брехню. Лише після 66,7 % правильних відповідей Ви можете вважати себе кандидатом у психологи-профайлери.

1. *Ваш співрозмовник уникає розмов на певні теми або зацікалюється на одному і тому самому. Для вас це сигнал, що:*

- а) він не в настрої або у нього проблеми;
- б) у нього немає з вами спільних тем для розмови;
- в) він щось приховує;
- г) в його поведінці немає нічого незвичайного.

2. *Чітка, поставлена, з вивіреними словами мова співрозмовника вказує:*

- а) ні на що конкретне;
- б) на акуратність і педантичність людини;

- в) на те, що він вчитель літератури чи диктор;
- г) на те, що він розігрує перед вами спектакль.

3. *Людина, яка обдурила двічі:*

- а) обдурить і втретє;
- б) можливо, так склалися обставини;
- в) з нею краще не мати справ;
- г) з усіма це хоч раз буває.

4. *Боржник просить почекаати з боргом, а сам у цей час відкриває новий бізнес або їде відпочивати на розкішний курорт.*

Це знак:

- а) що він шахрай;
- б) це нічого не значить, якщо людина попросила, я буду чекати;
- в) це не моя справа;
- г) буду вимагати гроші без відстрочки платежу.

5. *Неправда заради порятунку це:*

- а) примха;
- б) необхідність;
- в) виправдання;
- г) залежно від обставин.

6. *Людина при укладанні угоди сидить зі схрещеними на грудях руками, пригнічена, очі бігають. При цьому вона посміхається і квапить з підписанням документів:*

- а) швидше, вона вас обдурить;
- б) у неї свої проблеми;
- в) це особливості характеру окремо взятої людини;
- г) сигнал небезпеки: угоду не варто укладати.

7. *Ви вважаєте, що в будь-яких іграх краще чесно програти, ніж нечесно виграти?*

- а) так;
- б) ні;
- в) з огляду на обставини;
- г) важко відповісти.

8. *Ви зненацька ставите людині питання. Простежте, як швидко вона вам відповість:*

- а) вона довго думає, готується;

- б) відповідає одразу ж;
- в) уникає відповіді;
- г) ніяковіє і каже, що зараз не готова говорити про це.

9. *З переліченого нижче виберіть риси, які, на вашу думку, найбільше характеризують професійного брехуна:*

- а) тонкий, витончений розум; вміння жити з людьми; гнучкість;
- б) хитрість, розвинене логічне мислення;
- в) нічого з переліченого вище;
- г) все перелічене у двох перших пунктах відповіді.

10. *Пауз у брехливій оповіді:*

- а) більше, ніж у правдивій;
- б) менше, ніж у правдивій;
- в) однаково за часом;
- г) мені складно це визначити.

11. *Змінюючи розмову з неприємної теми на нейтральну, брехун:*

- а) підтримає вас і заспокоїться;
- б) захоче розібратися у всьому до кінця;
- в) не виявить ініціативи в новій розмові;
- г) обуриться, що йому не дали договорити.

12. *Найчастіше брешуть:*

- а) актори;
- б) адвокати;
- в) всі з перерахованих вище;
- г) ніхто з перелічених у двох перших пунктах відповіді.

13. *Найчастіше професійно брешуть:*

- а) актори;
- б) адвокати;
- в) політики;
- г) шпигуни.

14. *Найлегше обдурити:*

- а) словами;
- б) мімікою;
- в) рухами тіла;
- г) тоном голосу.

15. *Найбільше шансів викрити злочинця у:*

- а) слідчого, який проводить допит;
- б) верифікатора (психолога-профайлера);
- в) судді;
- г) свідків.

Людина стикається з брехнею близько 200 разів на день. Усім відомо, що брехуна можна розпізнати за мімікою і жестами. Ключ до тексту подано в Додатку 4.

Тест “Ознаки брехні”

Ваше завдання в наступному тесті відповідати ТАК чи НІ. (Виберіть те, що Ви вважаєте правильним).

1. Зненацька поставте людині питання і простежте, як швидко вона відповість. Чим довше це займе часу, тим вища ймовірність того, що вона бреше.
2. Брехун завжди дивитиметься Вам в очі, оскільки хоче Вас переконати у своїй правоті.
3. Брехуни зазвичай не дають відповідь “так” чи “ні”. Вони прагнуть підстрахуватися і дають невизначені відповіді.
4. Брехуни жестикулюють менше, а не більше інших людей.
5. Якщо співрозмовник під час розмови прикриває рот рукою, будьте впевнені — він не бреше.
6. Жест, який вказує на обман, — дотик до кінчика носа.
7. Погляд підробити найскладніше, якщо не сказати — неможливо.
8. Побіжний, непостійний погляд спідлоба — непідроблена ознака брехливої натури.
9. Спокійний погляд притаманний тільки чесним натурам.
10. Брехня зазвичай викликає сверблячі відчуття в м'язових тканинах не тільки обличчя, а й шиї.
11. Коли людина починає бути відвертою, вона не розкриває перед співрозмовником долоні.

Для того щоб отримати судження про Ваші здібності розпізнавати брехню, треба правильно відповісти на 7 питань (64 %). Ключ до тесту подано в Додатку 5.

6.2. Закономірності діагностики брехні під час допиту

У матеріалі “Діагностика брехні під час допиту” розглянуто питання психологічної тактики проведення допиту, а також проаналізовано методи діагностики прихованих обставин і брехні, які застосовуються в юридичній практиці [12].

Таємниця і брехня лежать в основі злочинної діяльності. Злочинець, готуючись до свого кримінального діяння, намагається схилити інших людей на свій бік, завоювати їхню довіру, ретельно маскуючи і приховуючи істинно злочинні наміри і цілі. Злочинець, затриманий як підозрюваний або обвинувачений, часто з метою уникнення кримінальної відповідальності або зменшення міри своєї провини у протиправному діянні навмисне намагається ввести органи дізнання і слідства в оману, використовуючи для цього різні способи брехні. Він вдається до вимислу і спотворює реальні факти. Через різні мотивації можуть брехати й інші учасники кримінального процесу: свідки і потерпілі. Під час допиту людина, яка зробила якийсь злочин, відчуває страх перед можливим викриттям, а також інші сильні емоції, що супроводжуються зміною фізіологічних реакцій, поведінки, манери спілкування, рухів тіла, поз, міміки, жестів та ін. Уміння правильно оцінити спостережувані зміни є для слідчого (дізнавача, оперуповноваженого карного розшуку) ефективним способом виявлення неправдивої інформації та обставин, які приховуються.

Для попереднього слідства характерне дослідження генези різних соціальних конфліктів, кульмінаційною фазою розвитку яких є подія злочину. Конфліктна ситуація рідко вичерпується подією злочину. Конфлікт розростається, охоплюючи значну кількість осіб і цілі групи. Тому в процесі розслідування, особливо на початковому етапі, слідчий стикається з різними формами опору пошуку істини, з тією чи іншою тенденційною інтерпретацією злочинної події. Цей процес протікає в умовах боротьби за цю істину, протистояння різних осіб і цілих груп, інтереси яких зачіпаються подією злочину і результатами його розслідування.

Основні цілі учасників допиту (допитуваного і допитуючого) можуть бути протилежними, і це призводить до різних форм конфронтації: спору, полеміки та ін. У подібних ситуаціях перехід до діалогу передбачає забезпечення взаємодії, взаєморозуміння і насамкінець співробітництва.

У процесі попереднього слідства в умовах взаємодії слідчого з обвинуваченим, а також з іншими особами (потерпілий, свідок та ін.), виникає діалог як одна з динамічних характеристик процесу слідства.

Уміння використовувати діалог для пошуків і встановлення істини можна вважати ознакою високої культури розслідування. Слідчий повинен знати чинне законодавство, вміти ефективно взаємодіяти відповідно до процесуального закону, дотримуватися етичних норм. Багатьом допит видається боротьбою слідчого з допитуваним. Це, щонайменше, невірно. Така думка абсолютно очевидно відображає архаїчні установки, що беруть свій початок в каральній політиці нашої держави в 1930–1940 рр.

З огляду на принципи гуманізму, допит слід розглядати насамперед як діалог слідчого та допитуваного, в процесі якого відбуваються пошуки і встановлення істини. На допиті вирішується нерідко доля допитуваного та інших людей. Перемогти в цій боротьбі, тобто досягти кінцевої мети — встановлення істини, слідчому допомагають спеціальні наукові знання в галузі психології й тактики допиту та майстерність, що виявляється в професійних навичках ведення діалогу.

Досвідчений слідчий на допиті, цілеспрямовано впливаючи на особистість допитуваного в межах закону, повинен вміти обрати той єдиний каталізатор, який відкриває інтимний світ людини, її душу. Однією з провідних характеристик цього процесу є закономірність його динаміки, встановлення послідовних етапів, виявлення особливостей кожного з цих етапів, розкриття зовнішніх і внутрішніх (психологічних) чинників, які визначають особливості кожного з етапів.

Під час першої, *вступної частини допиту* слідчий отримує від допитуваного анкетні дані: прізвище, ім'я, по батькові, рік

народження, сімейний стан тощо. Але це тільки зовнішній бік. Підтекстом цієї частини, її внутрішнім змістом є визначення обома співрозмовниками лінії своєї подальшої поведінки щодо один одного.

Друга стадія допиту — стадія переходу до психологічного контакту. Зазвичай на цій стадії ставляться незначні питання, які стосуються справи. Проте головним завданням цієї частини є встановлення контакту між слідчим і допитуваним. На цій стадії визначаються такі загальні параметри бесіди, як її темп, ритм, рівень напруженості, основний стан співрозмовників і головні аргументи, якими вони будуть переконувати один одного у своїй правоті.

Третя частина допиту полягає в отриманні від допитуваного основної інформації, необхідної для розслідування і розкриття злочину.

На *четвертій стадії допиту* всю отриману інформацію слідчий зіставляє з уже наявною в справі, а потім усуває всі неясності та неточності. Далі проходить заключна частина допиту, під час якого слідчий фіксує отриману внаслідок допиту інформацію і подає її вже в письмовому вигляді допитуваному, який, підтвердивши правильність записаного в протокол, його підписує.

Під час допиту між слідчим і допитуваним відбувається обмін інформацією, в якій можна виокремити два аспекти: словесний обмін інформацією між допитуваним і слідчим; отримання інформації про стан допитуваного і навіть напрям його думок шляхом спостереження за його поведінкою (жести, міміка, мікрорухи кінцівок, колір шкірних покривів тощо).

Усі засоби комунікації поділяються на мовні (вербальні) і немовні (невербальні). Допит є універсальним засобом, оскільки в результаті його проведення найменше втрачається сенс переданих значень. Невербальні засоби виконують допоміжну функцію стосовно вербальних засобів, яка полягає в тому, щоб підвищити семантичну значущість інформації вербального повідомлення. Невербальні засоби можуть також самостійно передавати змістовну інформацію. В цьому випадку вони виступають в ролі знака.

Для досягнення повноцінного спілкування необхідно вміло користуватися вербальними і невербальними засобами комунікації. У слідчій діяльності значення невербальних засобів поліфункціональне:

- невербальні засоби підвищують семантичну значущість вербальної інформації;
- дають можливість швидко і приховано отримати оперативну інформацію, тобто реалізують принципи економічності й надмірності. Цим самим вони знижують невідзначеність ситуації, підвищують її детермінованість для слідчого;
- разом з вербальними засобами або самостійно організують процеси антиципації (це залежить від її рівня);
- виконують орієнтовну функцію. Причому можна припустити, що в одних випадках вони є пусковими орієнтирами, а в інших — корегуючими.

В результаті аналізу отриманої таким чином інформації у слідчого іноді з'являються так звані “докази поведінки” стосовно допитуваного. Аналізуючи зовнішні чинники поведінки допитуваного і зв'язуючи його негативну відповідь на поставлене питання про винність, слідчий доходить висновку, що насправді допитуваний винен і його словесні твердження помилкові. Природно, що такий висновок слідчого, заснований на одному його внутрішньому переконанні, не є доказом, тим більше, що він може бути помилковим. З другого боку, звичайний життєвий досвід і наукові дані свідчать про те, що внутрішній стан людини досить тісно пов'язаний із зовнішніми ознаками її поведінки. Різні методики, за допомогою яких визначали причетність людини до тих чи інших подій і особливо до злочину шляхом спостереження та аналізу її жестів, міміки і різних фізіологічних показників, сягають глибокої давнини.

Так, у стародавніх племен у Південно-Східній Азії існував звичай: підозрюваним у крадіжці давали зерно рису. Ті з випробовуваних, в яких рис у роті опинявся сухим (слиновиділення не відбувалося від страху перед прийдешнім викриттям), визнавалися винними у скоєнні крадіжки. Міміка людини є ор-

ганічним сплавом біологічного і соціального. В цьому полягає її видатне значення як об'єктивного чинника зовнішнього виявлення особистості. Під час слідства особливо великого значення набуває пізнання довільних і мимовільних компонентів міміки. До останніх належать такі компоненти, які, не підкоряючись вольовому управлінню, ніби відкривають душу особистості перед її співрозмовником.

Особливу увагу слід приділяти очам. Так, наприклад, близьке спрямування погляду вказує завжди на щось конкретне, яке легко викрити. Погляд, спрямований невизначено вдалину, свідчить про відсутність у людини активного інтересу до конкретного оточення. Нахилена вниз голова та погляд спідлоба, спрямований вгору, вказує на деякий негативізм особистості, її недовірливість, замкненість. Мімічну діяльність очної фракції, як правило, слід розглядати спільно з лобовою мімікою. Основний мімічний вираз лобової міміки полягає у морщенні чола і підніманні брів догори. Деякі дослідники визначають лобовий м'яз як “м'яз уваги”.

У мімічному аспекті розрізняють два види активної уваги: споглядання і спостереження. Горизонтальні зморшки чола властиві “баченню”, яке є пасивно-сприймальною функцією; для активнішої функції “спостереження” характерна поява на лобі вертикальних складок, що свідчить про зібраність і цілеспрямованість людини. Розслаблення рота вказує на зниження активності особистості, а також про здивування, несподіванку, нервові потрясіння. Явище розслабленої ротової щілини може також свідчити про вроджену недостатність міміки. Слід звертати увагу на кутики рота. У стані депресії вони опускаються донизу, а при переживаннях загального підйому активності або настрою спостерігається вирівнювання кутів рота, випрямлення його конфігурації.

Своєрідною є міміка так званого “внутрішнього сміху” при закритому роті. Для нього властивий радісний вираз очей і ледь стриманий рух нижньої частини обличчя. У психологічному аспекті це слід розглядати як свідоме придушення позитивного емоційного спалаху з метою ухилення від контакту зі співрозмовником.

Слід зазначити, що міміку потрібно сприймати і аналізувати як комплексне ціле, в якому можна виокремити такі аспекти: рухливість, швидкість зміни мімічних формул і темп чергування їх переходів. Саме такий комплексний аналіз дає змогу слідчому зрозуміти стан допитуваного, розпізнати випадки симуляції тих чи інших станів і вийти переможцем у “мімічній дуелі”.

Залежно від позиції обвинуваченого, криміналісти поділяють ситуації допиту на безконфліктні і конфліктні. Безконфліктна ситуація допиту характеризується визнанням об’єктивно встановлених фактів і готовністю давати правдиві показання. Безконфліктність ситуації, звичайно, не гарантує повної відвертості обвинуваченого. Він може мати хибну думку, помилятися, неправильно розуміти сутність тих чи інших подій, нарешті, обвинувачений, щиросердно визнаючи свою провину, може підсвідомо прагнути до її зменшення. Уявна безконфліктність ситуації допиту виникає у разі самообмови обвинуваченого, ймовірність якої підвищується, якщо обвинувачений відрізняється підвищеною сугестивністю, конформністю, слабкою волею, схильністю до розвитку депресії, апатії, недостатньою витривалістю до психічного напруження, чутливістю до зовнішнього впливу, не вміє відстоювати свою позицію.

Повна вигадка порівняно легко спростовується. Наступна деталізація перевірки місця, часу та інших обставин вигаданої події неминуче приводять до викриття брехні. Найпоширенішою є брехня, що поєднана з фактами реальної дійсності, які використовуються як опорні точки для вимислу або трансформуються у вигідному для обвинуваченого світлі: одні з них навмисно замінюються іншими, проводиться зміщення їх у часі або просторі, надається тому або іншому факту інше забарвлення тощо. Неправдиві свідчення, засновані на реальних фактах, вимагають тісного погоджування і узгодження справжнього і вигаданого. Без цього вони не будуть достатньо правдоподібними і переконливими. Узгодження брехні і правди, прагнення допитуваного надати своїм показанням максимальної правдоподібності проходить здебільшого в

умовах дефіциту часу і напруження психіки. Ця обставина є однією з причин виникнення в неправдивих свідченнях неузгодженостей і розбіжностей.

У слідчій практиці зустрічаються показання, в яких помилковими є не фактичні обставини, а лише їх пояснення. Якщо допитуваний вперто приховує достовірно відомі йому дані у справі або повідомляє явну брехню, то щодо нього слідчий має право застосувати метод викриття, тобто спростувати його твердження, показати їх неспроможність, невідповідність встановленим у справі фактам. Це досягається шляхом пред'явлення судових доказів, розкриття протиріч, використання логічної аргументації.

Дослідження психологічної діагностики брехні і прихованих обставин під час допиту показують, що перекручення обставин кримінальної справи в показаннях допитуваних досягається за допомогою таких прийомів:

- замовчування, приховування, виключення з повідомлення окремих елементів описуваної події, власних дій і дій інших дійових осіб;
- доповнення опису вигаданими деталями або елементами, за допомогою яких події надають потрібного характеру та забарвлення;
- переставлення і зміщення під час описування окремих фрагментів події за їх місцем, часом, послідовністю, взаємозв'язку тощо;
- заміна окремих елементів події іншими, вигаданими обставинами і деталями.

Працівники правоохоронних органів повинні знати прийоми психологічної діагностики брехні та нещирості в поведінці людини, що є важливою передумовою успішної діяльності з розкриття і розслідування злочинів.

У науці виділяють два основні методи діагностики брехні і прихованих обставин:

- 1) на основі аналізу мовних висловлювань людини;
- 2) на основі спостереження за невербальними (немовними) реакціями людини.

Метод діагностики брехні і прихованих обставин на основі аналізу мовних висловлювань людини ґрунтується на оцінці правдивих і брехливих висловлювань за допомогою виділення певних критеріїв або ознак. Основні принципи оцінювання мовних висловлювань людини з метою виявлення брехні і прихованих обставин наведено в табл. 8.

Таблиця 8

Критерії оцінювання щирості і нещирості людини

Критерій оцінювання висловів	Правдиві вислови	Неправдиві вислови
1	2	3
Компетентність та обізнаність	Часто виходять за межі знань людини та її обізнаності, яка зазвичай формує правдиві судження на основі не тільки особистого досвіду, а й тих фактів, які реально бачила або чула про них від інших осіб, або читала про них у книгах, газетах тощо	Зазвичай обмежені досвідом, кваліфікацією і освіченістю людини, а також її здатністю до фантазування. Крім того, вигадки можуть ґрунтуватися на основі типових варіантів дій, що мають прецеденти в реальному житті, літературі, кіно тощо
Мовна характеристика висловлювань	Як правило, формуються власними словами, відображаючи реальний кругозір людини, її життєвий досвід і освіту	Неправдиві мовні конструкції з метою надання їм більшої значущості рясніють складною термінологією (медичною, правовою тощо), а також вказують на використання словникового запасу, не властивого цій людині відповідно до її кваліфікації, освіти і життєвого досвіду

1	2	3
Унікальність висловлювань	Правдиві судження завжди індивідуалізовані та особливі. У них більше деталей, подій і конкретних осіб, які беруть участь у цих подіях	Неправдиві висловлення більш схематичні, стереотипні, позбавлені частковостей, деталей, конкретних дійових осіб. Нерідко з приводу таких висловлювань може виникнути гадка про те, що ви їх вже колись і десь чули
Емоційна насиченість і переконливість висловлювань	Правдиві вислови завжди супроводжуються сильними емоціями і переконливістю мови людини. Вона каже правду, їй важко збити з пантелику, змусити відмовитися від своїх слів, змінити точку зору	Неправдиві мовні конструкції супроводжуються меншими емоціями, які іноді мають інсценований характер. Може здатися, що емоції та переживання штучні і навмисне демонструються людиною. Людина переконує не емоційною промовою, а за допомогою осіб, які підтверджують слова, дії та вчинки
Удавані невідповідності у висловлюваннях	У правдивих судженнях частіше можна зустріти невідповідності, неузгодженість деталей, що відображає факти реального, суперечливого життя	У неправдивих судженнях зазвичай немає невідповідностей та недоречностей, усі факти “пригладжені” і узгоджені, що свідчить про нещирість людини
Рольова позиція мовця	У правдивих висловлюваннях виявляється справжня особиста позиція людини, їй переконаність. Вона говорить від свого імені,	У неправдивих мовних конструкціях здебільшого виявляється позиція стороннього спостерігача (“так зазвичай роблять”, “так кажуть; таким чином

1	2	3
	не зачіпаючи не влас- ттиву їй соціальну роль (працівника органів правопорядку, лікаря, службовця держапара- ту тощо)	треба вчиняти” тощо). Крім того, можливе зай- мання позиції, вигідної для мовця (“борця за справедливість”, “крити- ка соціальних недоліків” тощо)
Невизначе- ність і некон- кретність зв’язків	Зазвичай відсутні	Зустрічаються здебільшо- го невизначеність і некон- кретність зв’язків, надмір- на, навмисна точність
Виключно позитивна інформація мовця про себе	Не властива правди- вим висловлюванням. Ухилення від відповіді на пряме запитання (“питання забуте”). Відсутня властива нещирим висловлю- ванням похвальба власними можливос- тями і діями	Неправдиві висловлю- вання — це кількаразове повторення одних і тих самих тверджень. За відсутності питання, як правило, твердження не повторюються. З метою впливу на співрозмов- ника твердження часто повторюються — “При- мовки”

Людина з різних причин (брак життєвого досвіду, освіти та ін.) може помилятися, і тому спотворення інформації може бути ненавмисним. Сумлінна омана пов’язана з труднощами сприйняття, перероблення, запам’ятовування і відтворення інформації про ту чи іншу подію. Тож людина може мимоволі об’єднувати непов’язані факти, перебільшувати або скорочувати тривалість події, додавати факти, невластиві події, ототожнювати несхожі об’єкти тощо.

Метод діагностики брехні і прихованих обставин на основі спостереження за невербальними реакціями людини. Нерідко можна спостерігати невідповідність між висловлюваннями

людини і рухами тіла, позами, мімікою і жестами. Невербальна “мова” нерідко “з головою” видає людину, яка говорить неправду. Більше того, у психології внаслідок спостережень за невербальною поведінкою людини виділено так звані “жести нещирості” (прикривання рота рукою, дотик до носа тощо). Уміння виявити відповідність (або суперечність) між мовним і немовним спілкуванням є важливою передумовою точності оцінювання інформації, отриманої від співрозмовника. Слід звертати увагу на погляд людини. Відомо, що при нормальному контакті, коли люди говорять правду один одному, у процесі спілкування їхні погляди здебільшого зустрічаються. Якщо людина нещира або щось приховує, то її очі зустрічатимуться з очима співрозмовника меншу частину часу всієї взаємодії. При цьому вона намагатиметься відвести погляд убік, особливо у разі виникнення питань, що належать до прихованої або штучно сконструйованої нею інформації (так званий “блукаючий погляд”).

Продовгувата посмішка співрозмовника (губи злегка відтягнуті назад від верхніх і нижніх зубів, утворюючи довгасту лінію губ, а сама усмішка не здається глибокою) вказує на зовнішнє ество, офіційну ввічливість іншої людини, але не на щире спілкування і готовність надати допомогу. Щільно стиснутий рот і м’язи щелепи, а також підозрілий погляд у бік співрозмовника вказують на оборонну позицію й антагонізм у спілкуванні.

Невербальні реакції людини, які вказують на її нещирість:

- прикривання рота рукою (рука прикриває рот, великий палець притиснутий до щоки);
- торкання до носа (легкий дотик до ямочки під носом або одне швидке, майже невловиме торкання носа);
- потирання повік;
- чухання і потирання вуха;
- відтягування коміра сорочки;
- постійне пригладжування волосся;
- легка, поблажлива посмішка, яка супроводжує хибне висловлювання;

- “блукаючий погляд” (людина ледве “тримає” погляд співрозмовника, відводить очі вбік);
- нервозність у поведінці:
  - періодичне прочищення голосу;
  - покашлювання;
  - безперервне паління;
  - йорзання на стільці;
  - постукування по столу;
  - потирання долонь;
  - мимовільна зміна інтонації, темпу і тембру мовлення;
  - поява тремтіння в голосі;
  - паузи під час відповідей на питання;
  - надто швидкі відповіді на питання тощо;
- прищулювання;
- звуження очей під час відповідей на питання;
- мікронапруження лицьових м’язів, коли в момент помилкового висловлювання по обличчю ніби пробігає тінь;
- вегетативні реакції:
  - почервоніння обличчя;
  - сіпання губ;
  - частіше дихання;
  - розширення зіниць;
  - звуження зіниць;
  - підвищене потовиділення;
  - тремтіння кисті рук і ніг.

Невербальна поведінка людини, що приховує будь-які обставини або обманює інших людей, може виявлятися також в її діях і вчинках:

- уникнення зустрічей з конкретними людьми;
- небажання чи бажання відвідувати певні місця тощо.

6.3. Основи детекції брехні за вербальними ознаками

Психолінгвістичні закономірності мови, що використовуються для оцінювання достовірності повідомлень.

Мова — додаткове джерело інформації про наміри людини.

Психолінгвістика — це наука, що вивчає процеси мовотворення, а також сприйняття й формування мови в їх співвідношенні з системою мови.

Аналізуючи мову, слід звернути увагу на такі її ознаки:

- структура і цілісність розповіді (дає можливість розглядіти некомпетентність або вербальну брехню); якщо людина повідомляє правду або впевнена у сказаному, вона подає інформацію цілісно і структуровано, її мова зрозуміла і містить різні речення, які пов'язані тематично, хоча деякі люди не вміють взагалі розмовляти таким чином;
- ознаками втрати структури мови є: мова стає сукупністю розрізнених речень, які погано узгоджуються між собою, збільшується кількість узагальнень, повторів слів, слів-паразитів та тривалих пауз; зменшується кількість конкретних деталей; втрата структури мови свідчить про те, що людина бреше або говорить правду, але не має готової версії подій, яку збирає з фрагментів свого досвіду;
- розмір інформаційних блоків, тобто окремих дискретних фрагментів інформації, які людина може викласти злито, одночасно, без пауз; інформаційний блок вказує на те, що у пам'яті людини існує готовий фрагмент інформації;
- про зміну інформаційних блоків свідчать: між блоками є паузи (не слід плутати з паузами під час вдиху); з'являються слова-паразити; між блоками можна спостерігати рух очей, що відповідає внутрішньому пошуку інформації; при цьому частішає кліпання очима; чим більша кількість блоків, тим більш фрагментована мова, а значить, менша ймовірність того, що інформація є в готовому сформованому вигляді і, відповідно, більша ймовірність, що людина її придумує;
- надмірність неважливих деталей — ознака того, що розповідь правдива;
- короткі пропозиції з невеликою кількістю прикметників можуть бути ознаками того, що людина боїться наговорити зайвого і не запам'ятати всього того, що придумала;
- ухиляння від прямої відповіді: замість “НІ” фраза “я така людина, що ніколи б не дозволила собі...”;

- перехід до опису від третьої особи вказує на те, що людина описує картинку ззовні, а не зсередини, що може свідчити про вигаданість ситуації;
- незв'язність розповіді;
- швидкість мови, зміна якої свідчить про спробу контролю реакції;
- її висока гучність і тональність здебільшого пов'язана з пришвидшенням мови;
- пришвидшення мови завжди пов'язане зі збуреним емоційним станом: радість, збудження, захоплення, гнів, а також з комунікацією, нервозністю (супутник брехні);
- уповільнення мови свідчить про намагання оповідача будувати мовний фрагмент “з нуля” (брехня або некомпетентність);
- уповільнення мови у разі брехні можуть спричиняти такі особливі емоційні стани: смуток, сильний дискомфорт, контрольований гнів;
- незвичайна для даної людини тональність мови;
- зниження гучності і тональності мови нерідко пов'язані з її уповільненням;
- нестабільність, змінність мови;
- наявність надмірно тривалих пауз, обмовок, похибок;
- безвиключність (я ніколи, ні за що, нікому, завжди тощо) є ознакою нещирості.

Вербальні ознаки правди та брехні наведено в табл. 9.

Таблиця 9

Вербальні ознаки правди та брехні

Правда	Брехня
1	2
<i>Мова</i>	
Грунтовна логічна розповідь	Розповідь зі “шматків”, окремих фраз
Багато деталей, можливі узагальнення	Мало деталей, багато узагальнень

1	2
Мало пауз, повторів та слів-паразитів	Багато пауз, повторів та слів-паразитів
Зміни в інтонації (тембру, гучності та швидкості мовлення)	Мова здебільшого монотонна, тиха, без інтонацій

Психолінгвістичні методи нерідко використовуються у практиці допитів. Р. С. Белкін ілюструє допустимість обману під час допиту: “Якщо допитуваний, посилаючись на алібі, стверджує, що у певний вечір відвідував кінотеатр, слідчий може повідомити, що в той самий час він там був і навести які-небудь вигадані деталі. Якщо підозрюваний каже правду, він реагуватиме на зауваження слідчого, поправляючи його у певних місцях. Якщо ж він бреше, то підлаштовуватиметься під твердження слідчого” [13]. Застосування обману можливе в тому разі, якщо він явно не суперечить закону і не призводить до виникнення небезпечних наслідків.

Питання для самопідготовки

1. Опишіть міміку основних емоцій (здивування, страх, відраза, презирство, гнів, сум, радість).
2. Як класифікуються жести людини?
3. Що таке сигнали очного доступу (СОД)?
4. Які мовні ознаки намірів людини?
5. Що таке неконгруентність міміки?
6. Дайте визначення інформаційного блоку.
7. Які ознаки можуть бути віднесені до паралінгвістичних?
8. Схарактеризуйте ознаки правди і брехні.
9. Схарактеризуйте властивості інформаційного блоку при нещирості.
10. Схарактеризуйте вербальні ознаки правди і брехні.
11. Дайте відповіді на запитання тесту 1 і 2.
12. Наведіть приклад провокації у бесіді психолога-профайлера з досліджуваним.
13. Опишіть діагностичне значення пауз у розповіді досліджуваного.

Література

1. *Биркенбил В.* Язык интонации, мимики, жестов / В. Биркенбил. — М.: Питер-Пресс, 2002. — 72 с.
2. *Браун С.* Практическое искусство чтения лиц / С. Браун. — М.: Эксмо, 2003. — 128 с.
3. *Горелов И. Н.* Невербальные компоненты коммуникации / И. Н. Горелов. — М.: Наука, 1980. — 238 с.
4. *Жалпанова Л. Ж.* Как читать человека. Расшифровка мимики и жестов / Л. Ж. Жалпанова. — М.: Рипол Классик, 2006. — 64 с.
5. *Кириленко Г. Л.* Проблема исследования жестов в зарубежной психологии / Г. Л. Кириленко // Психол. журн. — 1987. — № 7.
6. *Кнатт М. Л.* Невербальные коммуникации / М. Л. Кнатт. — М.: Наука, 1978. — 164 с.
7. *Крейдлин Г. Е.* Невербальная семиотика. Язык тела и естественный язык / Г. Е. Крейдлин. — М., 2002. — 592 с.
8. *Лабунская В. А.* Невербальное поведение / В. А. Лабунская. — Ростов н/Д, 1988. — 246 с.
9. *Лабунская В. А.* Способность к психологической интерпретации невербального поведения / В. А. Лабунская // Вопр. психологии. — 1987. — № 3.
10. *Невербальні засоби комунікації (паралінгвістика)* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrlit.vp.ua/article/1110.html>
11. *Пиз А., Пиз Б.* Новый язык телодвижений. Расширенная версия / А. Пиз, Б. Пиз. — М., 2005.
12. *Диагностика лжи при допросе* [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://knowledge.allbest.ru/law/2c0a65635a3bd68a4d53a89521306d27_0.html
13. *Ратинов А. Р.* Судебная психология для следователей / А. Р. Ратинов. — М., 2001. — С. 251.
14. [Электронний ресурс]. — Режим доступу: <http://yazyktelemax.ru./blog>

ПИСЬМОВА МОВА ТА ОЗНАКИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПОРТРЕТУ

7.1. Письмова мова

Відомості про показники письмової мови і підпису подано в матеріалі з режимом доступу: <http://hrm.ru/db/hrm/2F3B57385D9F2030C325730F0045F4E5/print.html>

Психолог-профайлер за допомогою науки **графології**, аналізуючи почерк, може визначити особистісні характеристики людини.

Графологи стверджують, що почерк сприяє розкриттю індивідуальних особливостей людини. Для того щоб читати людину, немов книгу, необхідно знати систему ознак почерку, кожна з яких відповідає певним властивостям характеру досліджуваного. Давно відомо, що почерки так само помітно відрізняються один від одного, як і індивідуальна природа людей, як відбитки їхніх пальців. Згадаймо, як ми легко впізнаємо деякі почерки: коли бачимо візу начальника на вхідному документі або отримуємо лист від нього. За одним підписом або кількома словами ми вже безпомилково визначаємо автора. Звичайно, одразу хочеться за почерком пізнати всю внутрішню природу людини:

- по-перше, графологія дає можливість отримати ймовірнісні висновки, а не стовідсоткові твердження;
- по-друге, аналізуючи почерк, можна оцінити психічний склад людини, а не точні характеристики її окремих властивостей;
- по-третє, вважається, що графолог повинен мати хоча б одну сторінку тексту і за можливості вивчити кілька текстів, написаних у різних ситуаціях і в різний час.

Нерідко кадровому робітнику потрібно по почерку визначити основні риси характеру та темпераменту, а також здібності й особливості психічних станів працівника, що дає змогу більш

точно оцінити його відповідність посаді або виду діяльності. Іноді знання графології допомагають у професійному самовизначенні особистості, виборі професії або її зміні, а аналіз почерку керівника дає можливість визначити його психологічні особливості та правильно вибудувати взаємини з ним. Нарешті, якщо ви уважно проаналізуєте свій стиль письма і конструктивно оціните свій психічний склад, це напевно допоможе вам більш продуктивно налагоджувати міжособистісні стосунки з найближчим оточенням.

Важливо пам'ятати, що жодну ознаку почерку не слід розглядати як абсолютну догму. Її необхідно зіставляти з іншими ознаками, щоб виявити підтвердження тієї чи іншої риси характеру, або наявність ознак суперечливості особистості.

Отже, розглянемо такі елементи почерку, за якими оцінюється особистість.

Загальна характеристика почерку

Рівний почерк вказує на силу волі, холоднокровність і спокій. В емоційно нестійких суб'єктів або осіб, які зловживають алкоголем, спостерігається тремтячий почерк. Маніакальні хворі пишуть розмашисто, причому величина літер зростає під час написання. У психічно хворих письмова мова, так само як і усна, уривчаста і нескладна: особливі обороти, велика кількість зменшувальних слів, багатослівність, відсутність або своєрідна розстановка розділових знаків. В інтровертів компактний і акуратний почерк, а екстраверти пишуть великими розмашистими літерами. Помічено, що ті, хто пише літери то грубо, то красиво, можливо, і в житті поведуться неоднаково.

Нахил

Близько 20–30 градусів вправо. Такий нахил почерку зустрічається найчастіше. Людина з таким почерком відкрито виявляє свої почуття, яку водночас не можна назвати імпульсивною особою. Для неї властиве вміння контролювати свої емоції в напружених ситуаціях. Така людина зазвичай потребує спілкування і самотність її обтяжує.

Близько 50–60 градусів вправо. Сильний нахил вправо свідчить про велелюбну натуру та велике прагнення до спілкування. Така людина, ймовірно, прагнучим виявляти свої почуття, ніж придушувати їх усередині себе. Людина з таким почерком сприйнятливіша до нових ідей та починань і відрізняється великою життєвою енергією. Водночас у таких людей розвиненішими є власницькі настрої, вони дуже люблять лестощі і коли захоплюються їхньою натурою.

Незначний нахил вліво. У такої людини, ймовірно, переважає розум над емоціями, вона скритніша і намагається раціонально оцінювати свої вчинки.

Значний нахил вліво. Такий почерк здебільшого буває у лівші. Скритність такої людини може поєднуватися з великою чуттєвістю, яка відкрита тільки найближчим людям. У стресових ситуаціях така особа може несподівано для оточуючих вибухнути бурею емоцій, які вона переважно контролює.

Якщо почерк вертикальний, то це означає, що для цієї особистості характерний баланс раціональності й емоційності. Така людина аналізує ситуації і зважено приймає рішення.

Якщо під час аналізу почерку виявляються періодичні або безсистемні зміни його нахилу, то це може свідчити про низьку психологічну стійкість людини, про різку зміну її настрою; ймовірно мінливість і прискіпливість до дрібниць. Іноді періодичні зміни в нахилі почерку можуть свідчити про деяку нерішучість людини. Почерк без нахилу літер вказує на те, що у людини є принципові міркування, які цілком відрізняються від думки оточуючих. Нахил літер вправо свідчить про старанність, вліво — про негативізм, схильність до опору.

Натиск письма

У сучасних умовах, коли з'явилася величезна різноманітність пишучих засобів (авторучки (чорнильні, кулькові, краплинні, гелеві), олівці, фломастери тощо), буває складно провести діагностику натиску аналізованого листа. Водночас, якщо така можливість все ж є, то нею не можна нехтувати.

Сильний натиск, вірогідніше, вказує на енергійність, наполегливість і непогану працездатність, прагнення завжди чимось займатися, зокрема фізичними заняттями. Це переважно товариська людина, яка любить роботу, пов'язану з людськими контактами. Вона прагне задовольнити матеріальну сторону свого життя, невдачі ж намагається подолати, але не “зациклюється” на них.

Легкий, поверхневий натиск. Людина з таким почерком є тонкою і чутливою натурою, здебільшого інтровертом (людина, сконцентрована на явищах внутрішнього світу). Критичний розум і високий самоконтроль дають змогу їй справлятися з важливими завданнями. Однак це вимагає від неї подвійної енергії та напруження.

Середній натиск. Такий почерк зустрічається найчастіше, і його зазвичай мають амбіверти (люди, які пізнають зовнішній світ, але одночасно особистісні цінності мають для них особливе значення). Їх легше зрозуміти і вони передбачуваніші.

Поєднання натиску з іншими характеристиками почерку

Легкий натиск з рівними літерами свідчить також про логічне розуміння і раціональне мислення, високий розвиток моральних якостей, обов'язковість та дисциплінованість людини.

Легкий натиск і великі закруглені літери свідчать про деяке слабівілля людини, її неагресивність, альтруїзм і схильність до співпраці.

Сильний натиск при написанні заголовних літер або абрєвіатур у тексті може вказувати на енергійність людини, її творчі або керівні здібності.

Горизонтальність розташування рядків

Рядок до кінця сторінки зберігає горизонтальне положення. Це врівноважена людина, яка не засмучується від дрібних неприємностей, чи то на роботі, чи в побуті. Вона ретельно обмірковує свої вчинки і контролює виявлення своїх емоцій.

Рядок зміщений вгору. Вважається, що це ознака оптимізму. У кар'єрному відношенні така людина є цілеспрямованою, її адаптивність — вище середньої як до фізичного, так і соціального середовища. Коли рядок дуже зміщений вгору, то це може свідчити про невиправданий оптимізм і нереальність домагань.

Рядок зміщений вниз. Людина скептичного плану, ймовірно, вона реально оцінює події, що відбуваються.

Рядок нерівний, що спрямований то вгору, то вниз. Це людина з мінливим настроєм, низькою адаптивністю, яка не повною мірою може впоратися з роботою, що вимагає ретельного дотримання встановлених правил і стійкої уваги.

Округлість літер

Чітка округлість літер може вказувати на те, що людина з таким типом почерку схильна до співпраці, не виявляє наполегливості у затвердженні своїх планів і позицій. Вона відкритіша для розуміння. Водночас такі люди гірше справляються з діяльністю, яка вимагає агресивності та наполегливості.

Незграбні літери є ознаками того, що їхній автор схильний до змагальності та суперництва. Такі люди активніші, незалежніші, володіють критичним розумом і амбітними претензіями.

Відстань між словами і рядками

Щільне розташування слів здебільшого вказує на ощадливість людини. Зі збільшенням відстані між словами посилюється тенденція до марнотратства.

Величина полів, що залишаються

Вважається, що розмір полів у рукописному тексті є додатковим показником, що дає змогу визначити рівень марнотратства людини. *Широкі поля з усіх сторін тексту на аркуші* — це хороший смак й інстинктивний потяг до вишуканих речей. *Поля раціонально оточують текст* — розсудливість. *Рівні вузькі поля зліва і справа* — людина схильна до розумної ощадливості. *Якщо ж весь лист заповнений текстом, а полів немає або*

майже немає, то це показник прагнення людини вижати максимум з наявних можливостей.

Графологи бачать прихований сенс також у *топографії тексту*. Наприклад, хороші виконавці чітко організують текст і дуже рідко переносять слова. Такі люди навряд чи мають творчий підхід до роботи, проте ніколи не відступлять від інструкцій та приписів.

Почерк може виявити слабкості людини, наприклад, пристрасть до алкоголю і психічні захворювання. Люди з відхиленнями від норми, як правило, пишуть “літерами, що скачуть”, тобто різних розмірів. Їхній почерк важко читається і часто рясніє завитками.

Величина літер

Дрібні літери. Такі літери свідчать про здатність людини до концентрації в якомусь одному напрямі — у справах, думках, уподобаннях. Це стримана, неагресивна людина. Якщо в дрібному почерку *заголовні літери непропорційно великі порівняно з прописними*, це вказує на особисту гордість і хоробрість людини, тобто на те, що у людини з’явилися деякі риси характеру, не схожі на її звичайну натуру. Якщо у такому почерку *заголовні літери надто малі (порівняно з прописними)*, то людина не володіє достатньою мужністю і впевненістю, а є надмірно скромною, що стає її недоліком.

“Тісний” дрібний почерк, важкий для читання, вказує на те, що перед нами людина потаємна і любить проводити час на самоті.

Великі літери. Такій людині властива експансивність, у деяких випадках агресивність. Зазвичай такий почерк свідчить про відразу до підлеглої ролі (як в особистому, так і в діловому житті), така людина любить наполягати на своєму. Вона прагне до товаришкості, тому їй підходить робота, яка пов’язана з міжособистісними контактами.

Якщо *заголовні літери при великому почерку витончені, не схожі на інші*, це означає, що особистість здатна домінувати і привертати до себе інших людей. Такі люди схильні до романтики.

Літери середнього розміру є найпоширенішими, тому це не може бути самостійним показником для графолога, і його слід зіставляти з іншими ознаками.

Надто великі заголовні літери вказують на лідерські якості особистості.

Використання друкованих літер замість письмових означає зміну поглядів, така людина перебуває в стані переходу від традиційних до сучасних ідей.

Наявність петель

“Петлі” є в літерах в, д, з, у, ц, щ.

Нижні петлі відсутні. У такої людини незалежне мислення, у неї до всього просте пояснення, вона не любить фальші, цінує людей за їхні досягнення. Така людина виявляє винахідливість у новій справі і вміє пристосуватися до ситуації, що змінилася.

Нижня вузька петля. Це ознака обережного мислення, прагнення до духовних цілей, любові до сімейного вогнища, бажання триматися свого вузького кола рідних.

Нижня довга широка петля. Прагнення, спрямовані на задоволення матеріальних потреб та емоцій. Такій людині подобається, щоб її помічали.

Непропорційно велика нижня петля. Людина не любить бути прив'язаною до справи. Чим довша і ширша петля, тим більш товариська людина, тим більше вона прагне до різноманітності і задоволення.

Непропорційно маленька верхня і нижня петля. Така людина не наважується стати на шлях незалежності, за необхідності може обмежитися найменшим.

Розриви між літерами

Між літерами майже в кожному слові є розриви. Така людина довіряє інтуїції; у неї добре розвинене “чуття”. Цю ознаку необхідно співвіднести з іншими.

Літери з'єднуються без відриву ручки у процесі написання слів. Ознака логічного розуму. Така людина нічому не вірить і намагається уникати несподіванок.

Розмір літер протягом письма

Слово починається з великих літер, а закінчується маленькими. Таке зменшення літер зустрічається у людей, які займають положення, що вимагає особливої уваги до дотримання такту і зберігання таємниць.

Слово починається з маленьких літер, а закінчується великими (або кінець слова перетворюється на пряму або хвилясту лінію). Так пишуть люди, які не вміють зберігати секрети.

“Відкриті” (ніби незакінчені) літери а, в, д, о, ф, я. Чим відкритіші літери, тим більш товариською є людина.

“Закриті” літери свідчать про стриманість людини.

Підпис людини

Підпис — це дзеркало душі людини чи ілюзія для оточуючих? Часто кажуть, що в підписі кристалізуються всі сильні або слабкі сторони людської натури. Звичайно, значною мірою той образ, який людина створює для оточуючих, виявляється в її підписі.

Для аналізу краще використовувати підпис, поставлений на нерозлінованому папері. За роки життя у людини виробляється, як правило, кілька підписів: один з них — її природний підпис, який використовується під час приватного листування, другий — для візування ділових паперів. У разі коли людина використовує тільки один тип підпису, можна говорити про природність її поведінки. *Нахил у підписі*, який відрізняється від нахилу в іншому тексті, свідчить про відмінності між внутрішнім світом людини і її зовнішнім виглядом. Підпис, зроблений з *нахилом назад*, означає, що інтелект контролює емоції. Якщо людина пише з *нахилом вліво*, а підпис з нахилом вправо, людині властива розважливність, голова цілком управляє її серцем, проте вона доброзичлива і чутлива.

Якщо при дрібному почерку з простими літерами ми маємо підпис з великими літерами, то людина намагається зображати широку натуру, якою вона насправді не володіє.

Якщо у підписі дуже химерні літери, то людина прагне створити оманливе враження про себе як про зверхню.

Наявність крапки за підписом — ознака впевненості, іноді підвищеної настороженості. *Якщо крапка жирна*, то це може бути ознакою виклику. Також про виклик свідчить *важка межа під підписом*. *Довга пряма риска під підписом також має значення при аналізі*. *Риска, зроблена з легким натиском*, свідчить про власницький, напористий характер, про те, що прагнення пов'язані з ідеальними цілями. *Сильний натиск* вказує на прагнення до матеріальних цілей і визнання. *Дві вертикальні рисочки*, проведені на межі під підписом у центрі прочерку, можуть бути ознакою хорошого ділового чуття. *Витончена лінія* є показником романтизму, така людина любить витончене життя, легко піддається лестоцям.

Чим більше *незграбності в прочерку*, тим більше виявляється рішучість, сила характеру, амбітність людини. *Прочерк*, який є продовженням останньої літери, часто вказує на завзятість людини, її вміння постояти за себе. “Затиснутий”, малозрозумілий підпис свідчить про те, що людина не є лідером.

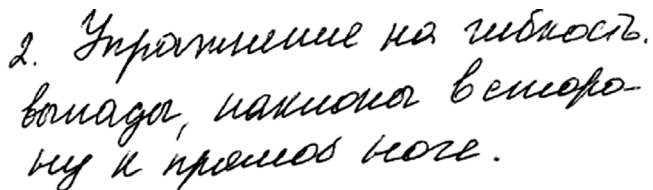
Підпис, який *поступово піднімається вгору*, свідчить про те, що людина оптиміст і володіє енергійним характером. У невпевнених у собі людей підпис опускається вниз. *Горизонтальний підпис* властивий людям врівноваженим. Підпис, який починається з першої літери імені, ставлять люди вдумливі й відповідальні. Завитки вказують на владолюбство й егоцентризм людини.

7.2. Критерії визначення графологічного дослідження

(Є. Л. Ісаєва, 2010, приклади наведені мовою оригіналу)

1. Почерк впевненої в собі особи.

Про це свідчить тверда манера письма, великий розмір літер і штрихів, а також спрямованість лінії, яку можна схарактеризувати як загальну поступальну (мал. 1).

2. Управління на шиблюк.
Воляда, нашома вешоро
му к прешес боеге.

Мал. 1. Почерк особи, впевненої у своїх силах

2. Невпевнена особа.

Навпаки, зразок почерку з мал. 2 вказує на особу, яка не-
впевнена у своїх силах і не має певних поглядів на життя. Про
цю властивість характеру свідчить недолік стабільності штри-
хів, нерівність тексту, різні розміри пропусків і літер, а також
неоднозначний напрямок ліній.

Действително неперемогли-
вой силы силы.
Стороны освобождаются

Мал. 2. Почерк людини, яка має невизначені погляди на життя

3. Почерк екстравагантної людини.

На мал. 3 зображено почерк екстравагантної людини: рухи її
руки на письмі широкі й розмашисті. На мал. 4 проілюстровано
крайню практичність, оскільки навіть текст на аркуші паперу
ця людина розташовує, враховуючи розмір простору.

Шкелу вышата и
обушить палотенце

Мал. 3. У характері домінує екстравагантність

В идеальном мире
представляется выжить
взнухавши бы в разворот
с актиралеи, референсалии
сценаристалии и криво-
линии, которые ест
с недрасебисеи и

Мал. 4. У характері домінує практичність

4. Організованість і неорганізованість.

Зразки на мал. 5 і 6 вказують на організованість і неорганізованість їх авторів. У першому випадку лінійний інтервал чіткий, в другому – нечіткий.

Исконным - будьте - одительным!" -
с таким призывом нужно
только не обратиться к прихода-
вительным лицам славной наивности
человечества

Мал. 5. Ця особа добре організована

В последние последние
годы морозов будет
на. Убедительная лон
Уже не слышно
больше петьей сам
мимь только елок ан
перемной егач

Мал. 6. Цій людині бракує організації

5. Людина терпляча або нетерпляча.

За швидкістю написання тексту (мал. 7, 8) можна визначити, наскільки людина є терплячою.

Себеодя ктеуеене
и можно перчат
за свити - оуоге

Мал. 7. Швидкість написання тексту вказує на нетерплячість

Показу чудеса на небі
вверху и знамення на звізді
внизу, кровъ и огаи и куренне
огна. Сонце превратится
во тьму, и луна в кровъ.

Мал. 8. Така особа має великий запас терпіння

6. Стриманість або розкутість.

Нахил літер на письмі свідчить, наскільки людина стримана або, навпаки, розкута (мал. 9, 10).

Вновь сделайте маши на
указательной палке и сфор-
мируйте следующимъ пет-
лю деградативной бахромы.

Мал. 9. Стриманий характер

К толсу же, остекленний
балкон или подхиси - самый
эффективный способ защити-
ться от душной пыли, шума,
осадков и сквозняков

Мал. 10. Людина дуже розкута

7. Дотримання умовностей або довільність.

Чим більше почерк конкретної людини відрізняється від загальноприйнятої манери письма, тим своєріднішою є його особа (мал. 11, 12).

В наши дни помозь
овсесей и растительного
створя вообще доказана.

Мал. 11. Ця особа схильна дотримуватися умовностей

Разумеегее, вес эти рассуж.
решен в коаной мере
относегее к меремкам.

Мал. 12. Самостійність і довільність у рішеннях

8. Самодисципліна і недисциплінованість.

Акуратність при написанні зразка тексту вказує на дисциплінованість випробуваного. І навпаки, недбалість на письмі є свідченням відсутності будь-якої дисципліни (мал. 13, 14).

ежежно пофобоваейь
оетрабосеаейь в прыгу

Мал. 13. Самодисципліна досить висока

Школа современного
дизайна от а до я
Квартира - студия.

Мал. 14. Недисциплінованість

9. Ясність думок або нечітке мислення.

Не останню роль відіграє і форма літер. Приміром, ті, в яких форма збережена, можуть свідчити про ясність думок. Неправильної форми літери, навпаки, вказують на нечіткість мислення (див. мал. 15, 16).

Вештата шаз, стень
их раскратча едмаетя
одним из мнмгетемя

Мал. 15. Ясніть думок

Человек - существо шобне-
матемное, штроушное
и мастеровитое, тем

Мал. 16. Нечітке мислення

10. Добре організована людина.

Аналізуючи загальну організацію почерку, не можна не згадати, що, розглядаючи зразок для графологічного аналізу, рівномірність і систематичність літер або відсутність таких якостей одразу впадають в око. Наприклад, якщо людина тверда у рішеннях і вчинках, визначена в діях і думках, така, що має тверду ходу, а також складне і логічне мовлення, то її почерк, як правило, виглядає добре організованим і систематизованим. Рухів у різних напрямках зазвичай ніколи не вдається уникнути, проте в такому почерку присутня певна закономірність.

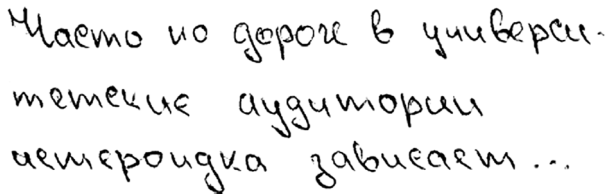
Про збалансованість почерку зазвичай говорять у тому разі, коли зразок рукописного тексту загалом виглядає досить рівним. При цьому поля з усіх боків повинні приблизно співпадати, розміри заголовних і малих літер — бути майже однаковими, нахил — постійним, рядки — розподілені по сторінці рівномірно, а літери — не відрізнятися за висотою і написані з рівним натиском. Такий почерк виглядає простим і зрозумілим, оскільки текст написаний розбірливо і чітко (мал. 17).

И вечный бой, покой
нам только снится

Мал. 17. Добре організований почерк

11. Погано організована людина.

Навпаки, несистемний і неорганізований почерк становить картину, протилежну описаної: поля при написанні тексту або не дотримуються взагалі, або мають різні розміри, пропорції малих і заголовних літер порушені, нахил у кожному рядку різний, а самі рядки розподілені по сторінці нерівномірно. При цьому літери написані з неоднаковим натиском і різної висоти. Такий текст загалом виглядає недбалим і неестетичним (мал. 18).

Частво по дорозі в універси-
тетские аудитории
камеронка забивает...

Мал. 18. Погано організований почерк

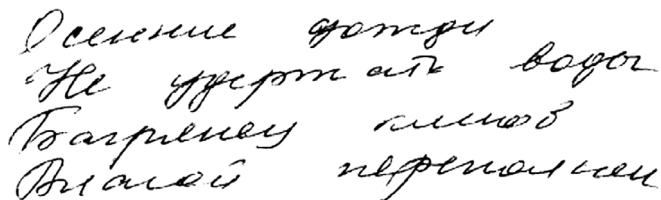
Погано організований почерк свідчить про те, що в житті така людина почуває себе невпевнено і невизначено. Вона не вміє асоціювати свій спосіб думок і дії з однією з існуючих систем, тому думки і почуття не можуть відрізнитися ясністю або постійністю. Крім того, цим особам властиві безвідповідальна поведінка і відсутність самоконтролю.

Однак якщо добре організований почерк за всієї своєї системності не зазнає ніяких змін, то цій людині властиві такі негативні якості, як зайва постійність і навіть нав'язливість, що є все-таки негативною характеристикою. Надмірно рівний почерк здебільшого є ознакою удаваності, монотонності і надмірної вимогливості. Для позитивної оцінки необхідно, щоб у тексті випробуваного зустрічалася певна кількість знаків, яка відрізнитиметься від загальної організації. Це вказує на здатність приймати спонтанні рішення і швидко адаптуватися до несприятливих зовнішніх умов.

12. Розміри почерку.

Розмір почерку, або величина літер, відображає ставлення автора тексту до людей, які оточують його, а також його реакцію на зовнішні подразники. Крім того, розміри літер на письмі можуть

вказувати на те, яке місце індивідуум відводить для себе в житті, тобто результати аналізу можуть свідчити про міру егоцентризму людини. За розміром почерку можна визначити, якому способу життя віддає перевагу випробуваний: споглядальному чи активному. Для того щоб визначити розміри почерку, достатньо виміряти висоту літер у кожному рядку. Почерк середніх розмірів — це такий, що має висоту літер близько 3 мм (мал. 19).

Осенние дожди
Не уносят алы воды
Тога речень милой
Высокой перемален

Мал. 19. Почерк середніх розмірів

Як людина з високим зростом вирізняється серед натовпу, так і почерк великих розмірів одразу впадає в око. Люди з таким почерком, як правило, активні, товариські, балакучі й експресивні. Вони сміливі і самовпевнені, воліють рухатися вперед, іноді метушаться, і їм потрібен великий життєвий простір, щоб витратити запаси енергії. Подібні особи відкриті для спілкування з оточуючими, а їхні погляди на життя відрізняються багатогранністю. Вони добре бачать картину світу в цілому, проте не приділяють належної уваги деталям.

Людина, яка має великий почерк, зазвичай ставиться до оточення з розумінням і завжди готова вислухати і прийняти іншу точку зору. Проте водночас намагається завжди залишатися в центрі уваги, тому може вихвалитися, прикидатися, бути неухважною і навіть брехати. Таким людям здебільшого бракує вміння зосереджуватися на одній проблемі, у них поганий самоконтроль. Вони завжди готові швидко діяти, проте аж ніяк не роздумувати (мал. 20).

Дрібний почерк, навпаки, вказує на покірливість і скромність. Автор подібного зразка зазвичай потайний, особливо поза своїм близьким оточенням, оскільки має схильність до

Описанные процессы
ежедневно повторяются
оседают в душу
другой.

Мал. 20. Почерк великого розміру

заниженої самооцінки. Людина з дрібним почерком не любить привертати до себе увагу ні під час урочистостей, ні взагалі в житті. Таким людям не потрібен великий простір, щоб відчутти себе комфортно. Сильною їх стороною є розум, але вони багато думають над своїми проблемами, що нерідко перешкоджає діяти. Зосередженість на деталях заважає їм скласти цілісну картину того, що відбувається.

Такі люди звикли думати над чітко сформульованими завданнями, а їхні погляди на життя загалом дуже вузькі. Якщо дрібний почерк ще й тонкий, то така людина схильна жити у створеному нею власному світі. Крім того, вона завжди почуває себе залежною від оточення і оцінює свій стан як підлеглий. Деякі відомі історичні особистості мали дрібний почерк, наприклад, Альберт Ейнштейн і відомий індійський діяч Ганді, проте вони завдяки своїй цілеспрямованості впливали на оточення. Загалом такі люди не схильні до рішучих дій: їм більше подобається роздумувати (мал. 21).

Мастой процедить и пить в течение
дня, разделив приготовленное
средство на 7-8 частей.

Мал. 21. Дрібний тонкий почерк

Люди, які мають середній за розміром почерк, уміють знайти компроміс між розумовими процесами і активною дією. Вони не звикли переоцінювати власні можливості, так само як і не-

дооцінювати їх. Подібні люди, залежно від індивідуальних характеристик, можуть бути як замкнутими, так і товариськими. Більшість з них віддають перевагу дії, проте надмірна логічність мислення не дає їм довго концентрувати увагу на деталях.

Якщо розмір почерку нестійкий, це вказує на вміння пристосовуватися і за необхідності поступатися. Разом з іншими позитивними рисами особистості нестійкий розмір літер вказує на різнобічні погляди та інтереси свого власника. Стосовно негативних характеристик, то таким людям властиві імпульсивність, невміння приймати рішення і недостатній контроль за емоційною сферою.

Якщо розміри почерку змінюються навіть в межах одного речення, то самооцінка такої людини нестійка: впевненість у своїх силах часто змінюється скромністю залежно від обставин. Щодо позитивних рис характеру такої людини, то подібна особливість означає, що вона добре вміє справлятися з несподіваними труднощами. Негативними рисами такого індивідуума є періодичні стани невизначеності, які заважають йому приймати рішення.

13. Лінії.

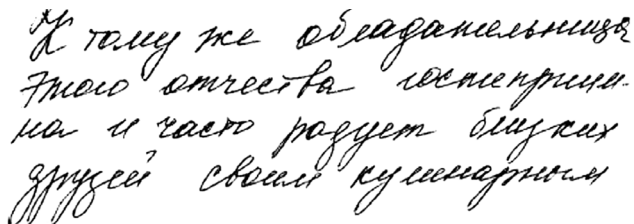
Розпочинаючи писати, людина зазвичай ставить олівець або ручку на уявну лінію, після чого пересуває руку вздовж неї, маючи літери і штрихи. Спочатку направляє ручку вгору, потім вниз, таким чином закінчуючи писати певну літеру. Враховуючи ці інстинктивні рухи, люди встановили всім відомі правила написання літер, а також окремих слів і навіть речень.

Така уявна лінія аж ніяк не є чимось довільним. Її природа бере початок в глибинах нашої свідомості, в центрі внутрішнього “Я”, тому лінія — одна з головних складових графологічного аналізу. По суті, ця лінія — найважливіша деталь, оцінюючи яку будь-який графолог може дізнатися про основні властивості тієї чи іншої особи. Лінія почерку — видиме віддзеркалення реального ставлення людини до подій, що відбуваються з нею. Крім того, це і спосіб виявлення емоцій в найрізноманітніших життєвих ситуаціях. Таким чином, уявна лінія письма визначає поріг свідомості, проводячи межу між ним і підсвідомістю.

На уявній лінії письма людина розставляє літери, керуючись не лише фізичними, а й психічними механізмами. Однак процес письма наша свідомість контролює не повністю. Навіть у тих випадках, коли папір розлінований, той, хто пише, схильний дотримуватися на письмі власної уявної лінії, так або інакше ігноруючи наявну. Люди, які обирають для письма лінований папір, як правило, дотримуються певного життєвого плану. Ті, кому подобається писати на чистому аркуші паперу, здебільшого мають незалежний характер, дотримуються менше умовностей і характеризуються спонтанністю в рішеннях.

Отже, уявна лінія письма ніби є тим ґрунтом, що знаходиться під ногами у будь-якої людини, яка пише. Якщо індивідуум ступає по рівній поверхні, то його ноги відчувають твердість опори, і він відчуває себе впевнено і безпечно. Крокуючи по кам'янистій, нерівній поверхні, навпаки, людина відчуває дискомфорт, оскільки існує небезпека спіткнутися і навіть впасти. У цьому разі впевненості у неї значно менше. Якщо поверхня не лише кам'яниста, а й вибоїста, з несподіваними проваллями і пагорбами, ми, як правило, відчуваємо постійне напруження.

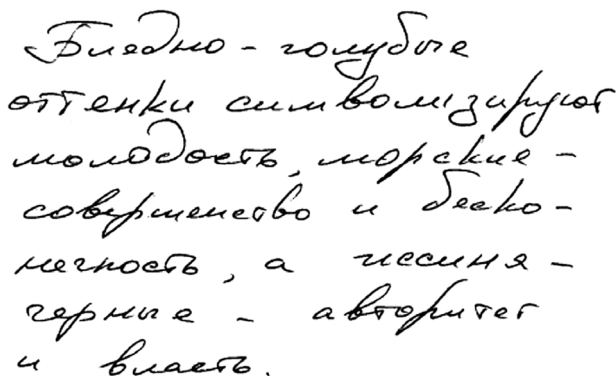
Майже так само можна оцінити і уявну лінію почерку. Якщо вона досить рівна, то справедливо говорити про постійність і надійність поведінки випробуваного. І навпаки, нерівна лінія письма свідчить про недостатню внутрішню стабільність людини. Здатність писати рівно, більше на одній уявній лінії, у першу чергу відбиває постійність почуттів і емоцій. Представники такого почерку, як правило, заслуговують на всіляку довіру, оскільки відрізняються спокоем, надійністю і повністю контролюють свої думки, почуття й емоції (мал. 22).

У тому же обладанстві
того отчества человек
на и часто радует близких
друзей своей кустарной

Мал. 22. Стабільність поведінки

Проте якщо автор письма надто жорстко дотримується уявної лінії, графологи характеризують цю особу не зовсім з позитивного боку. Така особливість властива особам, які підсвідомо відчують потребу в постійному контролі за власними емоціями. Ці люди рідко бувають чуйними, їх реакції на подразники завжди передбачувані, а поведінці властиві монотонність і вдаваність. Особливо це стосується тих, чий почерк зовні нагадує ідеальний: всі літери однакового розміру, пробіли надто чіткі, а форма літер аж надто акуратна. Таким людям часто бракує гнучкості розуму і характеру, вміння поступатися або приймати спонтанні рішення (мал. 23).

Бледно - голубые
оттенки символизируют
молодость, морские -
современное и блекло-
мечность, а песня -
гармония - авторитаризм
и власть.

Мал. 23. Потрібен ретельний контроль над емоціями

Якщо уявна лінія письма вгинається надто сильно, це означає, що автор цього тексту схильний до різких змін настрою. Зазвичай про подібних людей неможливо сказати, що вони твердо стоять на ногах (мал. 24). Випробований з хвилястою лінією почерку належить до людей, які беруть близько до серця будь-які події, навіть ті, що відбуваються не з ними. Нерідко такі люди відчують дефіцит контролю над власними емоціями. Лінія, що неритмічно змінюється, здебільшого вказує на внутрішню тугу, внаслідок чого людина може стати непередбачуваною. Проте в останньому випадку слід враховувати не лише напрямок уявної лінії, а й низку інших характеристик почерку.

*Значительное доминирование
средней зоны – признак не-
зрелости характера...*

Мал. 24. Неврівноважена особистість

Нерівна, “танцююча” уявна лінія почерку разом з іншими негативними показниками, наприклад, недолік самоконтролю, вказує на емоційно-психічні порушення. У такому разі дуже важливо ретельно проаналізувати цю особливість, взяти до уваги інші характеристики, а також зовнішні обставини, що супроводжували написання тексту. Можливо, людині було незручно писати, внаслідок чого лінія її почерку зігнулася невідгідним для неї чином (мал. 25).

*И есть еще одна записка,
странным образом соединяющая
мир стрелка с нашим. На до-
рожной станции у давно
заброшенного президиума тракта*

Мал. 25. Ця людина погано контролює свої емоції

14. Напрямок лінії.

Напрямок уявної лінії і те, як жорстко його дотримується випробуваний, є важливим показником, що визначає ставлення людини до життя. Залежно від загального настрою під час написання тексту напрямок уявної лінії може змінюватися, тому для точного визначення психологічного типу особистості слід проаналізувати не один текст, що вийшов з-під руки цієї людини, а декілька, і тільки після цього робити якінебудь висновки.

Якщо уявна лінія письма спрямована вгору, то випробуваний повний оптимізму, надій і щиро радіє життю (мал. 26). Він позитивно сприймає все, що з ним відбувається, що відбивається в його ентузіазмі, манері поведінки, приємній для оточення, і динамічному підході до життя. У першому випадку спрямована вгору лінія письма доповнюється великим почерком; у другому — їй мають бути притаманні негативні характеристики, такі як агресивність або схильність до сарказму; у третьому — почерк автора тексту має бути чітким, а великі літери у багато разів переважати за розміром малі.

8.5 Все спори Горопи
будут решать путем переговоров,
а при недостижении сторонами
согласия в течение 15 рабочих
дней со дня предъявления
претензий одной из сторон,
спор передается на разрешение
суда по подсудности.

Мал. 26. Життєствердний оптимізм

Якщо лінія письма має чіткий вертикальний напрямок, то автор тексту страждає від надмірного оптимізму, що межує з ейфорією. Йому також бракує здорового відчуття реальності. В деяких випадках подібний напрямок лінії письма є ознакою манії, але здебільшого людина з таким почерком просто літає в хмарах.

Уявна лінія письма, що спрямована вниз, характеризує автора як людину з песимістичними поглядами на життя (мал. 27), якщо, звичайно, текст був написаний не у стані втоми, загострення захворювання, загальної пригніченості настрою або депресії. Усі ці “якщо” можна визначити, попросивши автора написати ще кілька зразків, і проаналізувати їх ретельніше, враховуючи інші показники.

Раб світ борсися
Мир суцільний баруя
Рухи чека - копейке

Мал. 27. Негативне ставлення до дійсності

Якщо і ці тексти майже не відрізняються від першого зразка, то така особистість, швидше, є песимістом, який дивиться на світ, що оточує його, без щонайменшого ентузіазму. Крім того, подібні особи, як правило, завжди похмурі або чимось стурбовані, адже їм постійно здається, що щось виходить не так, як треба, хоча насправді все гаразд.

Іноді уявна лінія письма має рівний напрямок майже через усю сторінку, але ближче до кінця починає загинатися донизу. Ця тенденція вказує те, що автор цього зразка тривалий час перебував у спокійному стані, але потім щось або хтось несподівано його збентежив або спантеличив, через щось він раптом занепав духом, втратив надію на удачу.

У разі якщо лінія письма прямо і чітко перетинає сторінку впоперек, графологи розцінюють цей факт як прямий показник рішучості, цілеспрямованості і врівноваженості характеру (мал. 28).

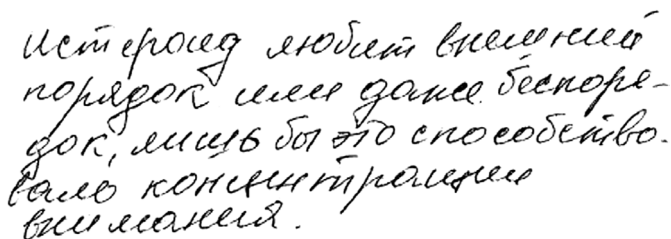
Стопки зрешня бачаль-
ноб зрудичи дачево
не кандиль индивидум
способен стая критерий

Мал. 28. Цілеспрямований, врівноважений і рішучий характер

Власник подібного почерку, як правило, емоційно стабільний, він добре справляється зі своїми турботами і проблемами, причому не лише з повсякденними, а й з тими, що можуть на-

валитися несподівано. Коли жорстко перпендикулярна лінія письма простежується в усіх зразках почерку, цей показник слід підтвердити додатково, використовуючи інші його характеристики.

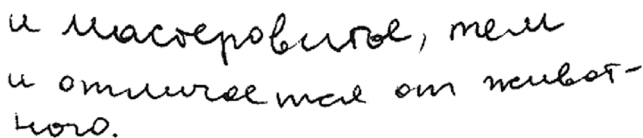
Якщо лінія письма то піднімається, то опускається, утворюючи на папері щось схоже на арку, це означає, що автор цього тексту за природою діяльний, оптимістичний і повний ентузіазму (мал. 29). Проте існують ситуації, коли ця людина стає менш енергійною, серйознішою і практичнішою. Окремий, опущений кінець рядка, свідчить про збентеження, депресію і навіть крах усіх надій.

Цей процес любові виснаженої
порядок мисел дає безпора-
док, якщо б це спосіб само-
вони концентрування
всесвітньої.

Мал. 29. Ентузіазм і оптимізм

У разі якщо лінія письма спочатку трохи опускається, а потім знову піднімається, утворюючи ввігнуту конструкцію, автор цього тексту не є ентузіастом (мал. 30). Проте з часом у нього може сформуватися досить енергійна манера поведінки, а також здоровий оптимізм.

и мастеровитые, тем
и отличает нас от живот-
ного.

Мал. 30. Відсутність природного ентузіазму

15. Інтервали.

Інтервали в почерку, подібно до загальної його організації, вказують на стиль поведінки і спосіб мислення індивідуума, адже якщо людина на чистому аркуші паперу починає щось

писати, вона намагається донести до адресата свої думки, тобто відбувається контакт. У разі якщо предмет спілкування відомий і зрозумілий, автор тексту згрупує слова, літери і рядки таким чином, що адресат, побачивши повідомлення, швидко і легко зрозуміє написане. Навіть якщо простір паперу обмежений, комунікабельний і ясно мислячий автор рядків зуміє використовувати його раціонально. Почерк некомунікабельної і нелогічно мислячої людини повністю відобразатиме її бідний внутрішній світ: літери і слова ніби зліплені, а рядки — нерівні.

16. Інтервал між рядками.

Уважна людина, яка чітко усвідомлює свої дії, при написанні залишить між рядками досить великий інтервал, щоб літери одного рядка не торкалися іншого. Тобто текст рядка, написаного згори, не “наїжджатиме” на текст нижнього. Середнім розмір міжрядкового інтервалу вважається у тому разі, якщо він не надто широкий і вузький. Це вказує на ясність мислення і хорошу організованість. Якщо людина на письмі витримує подібний інтервал упродовж усього тексту, то така характеристика є постійною. Крім того, рівні інтервали між рядками разом з іншими позитивними характеристиками свідчать про зрілість особи, розумність підходу до проблем, щирість почуттів і вміння спілкуватися з оточенням (мал. 31).

The image shows a sample of handwritten text in a cursive script. The text is written in black ink on a white background. It consists of three lines of text, with the first line being the longest and the second and third lines being shorter and indented to the right. The characters are connected and fluid, characteristic of a cursive hand.

Мал. 31. Ясність і організованість розуму

Якщо рядки плутаються, то їх автор страждає неорганізованістю мислення або перебуває в стані розумової розгубленості (див. мал. 32). Людина, яка пише таким чином, постійно схильна або до нерішучості, або імпульсивності, іноді обидві ці якості поєднуються одна з одною. Така людина здебільшого буває зайнята чимось тимчасово. У поєднанні з великим почерком ця риса вказує на те, що індивідуум не в змозі приділити належ-

ної уваги якомусь одному зі своїх численних захоплень. І чим сильніше плутаються рядки, тим більше у нього різноманітних схильностей та інтересів.

Кроме того, существует
масса автофренетиков и
психопатической миша-
отери, которые после
особенно летнего периода
не садятся на стул

Мал. 32. Стан емоційної або розумової розгубленості,
або просто неорганізоване мислення

У разі якщо рядки “закручуються” або частково збігаються, їх автор перебуває в стані повної розгубленості, його думки позбавлені навіть ознак логіки і він ледве відрізняє реальність від вигадки. При цьому його почуття і думки так сплутані, що людина не знає, якому з імпульсів слід підкорятися. Тому його вчинки можуть бути безвідповідальними і необдуманими. Такого роду невпевненість у думках вказує на нерозуміння соціальних норм і меж (мал. 33).

Разумеется, все эти рассуж-
дения в какой мере
относятся к мужьям.

Мал. 33. Відсутність логічного мислення

Якщо петлі або інші фрагменти літер одного рядка, що виступають, потрапляють на верхній або нижній рядок при одночасному дотриманні середнього міжрядкового інтервалу і розбірливості написаного, людину слід віднести до позитивного і активного інтелектуального типу. Такі особи здебільшого шукають різноманітності, вони потребують змін у темпі життя

і нерідко бувають зайняті одразу в кількох сферах людської діяльності (мал. 34).

*Разделочную доску
песоплатъ аужкой или
суккарееее и разделать
на кеее картофельную массу*

Мал. 34. Потреба в різноманітності і частих змінах
життєвого темпу

Якщо інтервал між рядками можна схарактеризувати як великий, то загальні характеристики автора тексту будуть не найкращими. Власник такого почерку, як правило, відсторонений або в соціальному, або в психологічному плані. Він схильний до скепсису, тому дуже обережний (мал. 35). Такі особистості спостерігають за життям ніби з боку, не беручи активної участі в її процесах. Крім того, велика відстань між рядками є одним із показників витонченості натури.

*Траву на пригорке, на котраи стои
сосна, необходимо вышить итканю,
имеющую зеленый или зеленово-
желтый оттенок.*

Мал. 35. Психологічне або соціальне відсторонення

Якщо проміжок між рядками надто вузький і літери при цьому не “наїжджають” на сусідні рядки, то автор тексту ощадливий, економний і обережний (мал. 36).

*И вечный бой, покой
нам только снится*

Мал. 36. Ощадливість, економність і обережність

Інтервал між рядками, що періодично змінюється, свідчить про часту зміну реакцій і почуттів. Людина з таким почерком дуже різнобічна, її емоції змінюються так само часто, як змінюється інтервал між рукописними рядками. Якщо в зміні інтервалів не простежується регулярність або простежується, але дуже нечітко, то автор тексту є людиною непередбачуваною, неврівноваженою і безвідповідальною (мал. 37).

*Мастой процедуръ и пить в течени
ми дня, разделив приготовленное
средство на 7-8 частей.*

Мал. 37. Схильність до зміни реакцій і почуттів

17. Інтервали між окремими словами.

Інтервал між окремими словами символічно відбиває обсяг фізичного і психологічного простору, необхідного автору тексту для того, щоб відчувати комфорт.

Відстань між словами рукописного тексту вважається одним із показників ставлення його автора до оточуючих людей.

Стабільні пропуски однієї ширини вказують на те, що людина з повагою і розумінням ставиться до соціальної нерівності і поводить адекватно під час знайомства з новими людьми. Крім того, однакова величина інтервалів між словами вважається ознакою надійності й стабільності в міжособистісних стосунках (мал. 38).

*Я беру конерен
Рай сито сорсени
Мир сирекитий барун
Ружне чема - конейко*

Мал. 38. Надійність і стабільність у стосунках з людьми

Неоднакові і мінливі проміжки між словами є ознакою не-постійності в контактах з іншими людьми. Автор такого тексту в одному випадку віддає перевагу тісному спілкуванню, а в інших — намагається триматися на шанобливій відстані (мал. 39).

*Своебное дружелюбие:
отшел мамаша на Лукаше
в носое жемеее лемя*

Мал. 39. Неоднозначні стосунки з оточенням

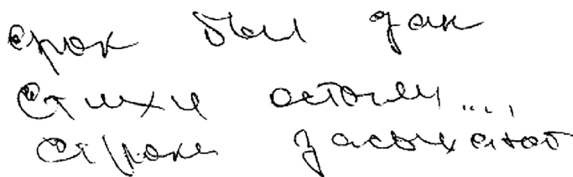
Надто вузькі пропуски між словами вказують на те, що автору цього тексту не потрібен великий життєвий простір, і він вміє ладнати з оточенням. Такі індивідууми почувають себе комфортно під час найтіснішого спілкування (мал. 40), оскільки воліють бути ближче до інших. Якщо вузькі пропуски поєднуються з великим, або дещо сплутаним почерком, то автор прагне до домінування в стосунках з оточенням і відрізняється балакучістю. Надто маленька і вузька відстань між словами свідчить про те, що людина боїться стати незалежною.

*Особое место в носое
логии замешают
жееекие страхи,
частью неосознанние
в результате тини-
ного неенееого восте
тания.*

Мал. 40. Уміння ладнати з людьми, тісно спілкуючись з ними

Якщо людина старанно залишає між словами широкі проміжки, то вона потребує великого особистого простору. Автор подібного тексту любить багато часу проводити наодинці (див. мал. 41). Він прагне до незалежності, віддає перевагу роздумам наодинці з собою і вміє за бажанням ізолювати себе від оточен-

ня, причому не лише в буквальному, а й в емоційному плані. Нерідко подібні особи не люблять чужих дотиків: це сприймається ними як посягання на їхнє приватне життя. Велику відстань між словами залишають і люди обережні, які живуть згідно з прислів'ям “Сім разів відміряй, а раз відріж”.

Срок був ган
Сухе асочен...
С'рокє дасоченот

Мал. 41. Потреба у великому особистому просторі

Надзвичайно велика відстань між словами вказує на відстороненість автора такого тексту, його страх перед тісними контактами та інтимним спілкуванням. Подібним людям буває дуже важко зав'язати близькі стосунки з оточенням через панічний страх втратити індивідуальність. Наявність широкого інтервалу між словами вважається одним із показників параної.

Ідеальним інтервалом між словами є середній, який не можна характеризувати ні як вузький, ні як широкий.

Помірні, рівні проміжки, що розділяють слова, є показником тверезості розуму і соціальної зрілості. Люди з таким почерком, як правило, не є повністю незалежними і не підпадають під вплив. Подібні особи охоче контактують з оточенням, не побоюючись при цьому ні втрутитися в чий-небудь внутрішній світ, ні втратити індивідуальності.

18. Схильність до самоприниження.

Ширина літер у рукописному тексті відображує сприйняття і ставлення до самого себе. Якщо літери надто вузькі, то автор схильний до самоприниження і навіть самознищення. Можливо, він настільки сором'язливий, що ледве здатний виявляти свої почуття. Тісно написані, немов спресовані літери свідчать про обережність у стосунках з оточенням і граничний консерватизм. Такі люди дуже часто страждають від нерозуміння власного “Я” (мал. 42).

*балкон или поджечь - самый
эффективный способ зацукки*

Мал. 42. Схильність до самоприниження

19. Відсутність самокритики.

Надто широкі літери свідчать про те, що автор цього тексту з легкістю приймає те, що відбувається, і завжди готовий з радістю відкривати для себе щось нове. Проте подібні особи не страждають рефлексією і не надто критично ставляться до себе. У них широкі погляди на життя, вони здатні ділитися з навколишніми навіть найпотаємнішими почуттями (мал. 43).

ежедневно полюбляю

Мал. 43. Відсутність самокритики

20. Почерк типового екстраверта.

Щодо проміжків між літерами, то вони свідчать про те, наскільки відкритою є людина в стосунках з оточенням. Середній, майже незмінюваний інтервал між літерами вказує на те, що автор цього тексту є екстравертом (мал. 44).

Показу чужа на небо

Мал. 44. Почерк типового екстраверта

21. Почерк інтроверта.

Надто вузький інтервал між окремими літерами свідчить про напруження в стосунках з оточенням (мал. 45). Автори подібних текстів зазвичай є класичними інтровертами, які ставляться до людей не просто з обережністю, а навіть з деяким побоюванням. Якщо проміжок між літерами критично вузький, то це явище вказує на страх перед контактами з оточенням.

шесса аутопринижен

Мал. 45. Почерк інтроверта

22. Дружелюбність, щедрість, товарицькість.

Велику відстань між літерами, як правило, залишають люди, які мають широку натуру, доброзичливі, щедрі і товарицькі, в яких в житті є певна мета (мал. 46). Такі індивідууми живуть в гармонії з навколишнім світом і самі з собою, завжди раді поділитися своїми думками і почуттями з іншими. Проте самоконтроль не є сильною стороною їхнього характеру, а в поєднанні з іншими позитивними показниками автор таких текстів може бути як імпульсивною, так і витонченою натурою.

Мал. 46. Дружелюбність, щедрість, товарицькість

23. Логіко-інтуїтивне мислення *Форми в почерку.*

Наявність пропусків між літерами, як і їх відсутність, вказує на індивідуальні особливості мислення, зокрема, на логіку та інтуїцію автора тексту, на які той звук покладатися. Якщо у тексті зустрічаються літери, написані разом (зазвичай це три-чотири знака, які розташовані один за одним), то подібне явище вказує на поступальне логічне мислення. Власники такого почерку, як правило, мислять обґрунтовано і завжди вибудовують логічний ланцюг подій, які їх стосуються. Проте все зазначене вище стосується авторів текстів, які мають інші позитивні характеристики почерку. Якщо при цьому поєднання літер можна оцінити як плавні, то людина має рухливе, живе мислення.

Відсутність з'єднань між літерами є ознакою хорошої інтуїції. Пропуски між знаками — це відображення пауз, характерних для процесу мислення автора тексту. Зокрема, в цей процес нерідко втручаються думки “нізвідки”, які в побуті прийнято називати осяяннями. Такі люди мають інтуїцію і в них добре розвинене шосте чуття, вони можуть передбачити, чим закінчиться та чи інша справа задовго до вирішальних подій. При цьому інтуїція цих індивідуумів мало залежить від інших графологічних показників і практично ніколи їх не підводить.

Якщо літери сполучені тільки частково, а частина знаків написана через пропуск (мал. 47), то в такої людини гармонійно поєднуються логічне і інтуїтивне мислення. Приміром, вона може використовувати шосте чуття для вирішення певних логічних завдань.

The image shows a sample of cursive handwriting. The text is written in a fluid, connected style. The word 'обсудить' is written in a more compact, rounded script, while 'полотно' is written with more elongated, sweeping strokes. The overall appearance is that of a person with a well-developed logical and intuitive thinking process.

Мал. 47. Логіко-інтуїтивне мислення **Форми** в почерку

24. Обачність і методичність.

Тільки життєва позиція людини може визначати наскільки добре сформований її почерк. Приміром, округлі форми літер вказують на м'який, податливий характер, а незграбні і жорсткі, навпаки, — про стійкість і твердість. Існують чотири базові форми почерку — кути, аркади, нитки і гірлянди, які відображають різні погляди на життя і типи мислення.

Будь-яка з названих вище форм може бути домінуючою, проте графологи частіше спостерігають складні комбінації з двох або більше форм, що свідчить про різноманітність мислення однієї і тієї самої людини, а також про різнобічну спрямованість особи. Якщо ви плануєте визначити основний спосіб мислення людини, ніколи не забувайте про те, що встановити, наскільки він позитивний, можна лише, звіривши безліч показників, що характеризують почерк у цілому. Тільки здоровий глузд і ретельне спостереження можуть дати вам точну відповідь і повне розуміння складу думок випробуваного.

Аркади — це ретельно виписані арки, які вчать “малювати” на уроках каліграфії. Застосування цих деталей у повсякденному житті вказує на обережність і логічний склад думок людини (див. мал. 48). Такі люди обачні, методичні і схильні дивитися на світ з точки зору сталих традицій. Автор подібного тексту відчуває комфорт тільки в звичній йому обстановці, не любить, коли порушують його статус-кво для того, щоб спробувати що-небудь нове. Зрідка такі люди дозволяють собі імпульсивні вчинки і випадки. Однак у буденному житті вони ретельно зважують свої можливості, факти і обставини, і тільки після цього приймають остаточні рішення.

Влада, всеорону

Мал. 48. Обачність і методичність

25. Допитливість, схильність до аналізу.

Кутастий почерк характеризується тим, що автор подібного тексту при написанні букв змушений кожного разу зупинитися, коли ручка досягне вершини або нижнього краю кута. Тільки в цьому випадку він здатний змінити напрямок руху. Тому така людина на письмі завжди на підсвідомому рівні перебуває в напруженні. На противагу їй індивідуум, який має почерк з м'якими і плавними формами у вигляді гірлянд і аркад, напруження не відчуває.

Люди з кутастим почерком зазвичай схильні до дослідницької роботи, оскільки готові віддати багато за те, щоб мати нові знання, тобто дізнатися чому і як. Для визначення характеру таких людей важливо звернути увагу на нижню лінію почерку. Якщо кути виражені дуже яскраво, таку ознаку можна вважати першим симптомом нервового напруження, проявом агресивності або надмірної цілеспрямованості. Така особистість, як правило, дуже рішуча і навіть уперта. Вона схильна критикувати все без винятку, проте її сильною стороною є ретельне сортування і аналіз інформації, що надходить. Люди з таким почерком зазвичай досягають успіху у видах діяльності, пов'язаних з технічними або дослідницькими розробками.

У кутастому почерку існує два види кутів: кут у верхніх петлях, спрямований вгору, і кут на нижній лінії письма, що спрямований вниз. Гострі кути, що спрямовані вгору і доходять до верхньої третини зони письма, є ознакою мислення дослідника, який найкраще зможе розкрити себе саме в подібній діяльності. Така людина вміє користуватися інформацією, відкриваючи її нові джерела, і любить пізнавати невідоме. Почерк з менш вираженими кутами, з такою самою спрямованістю, але який залишається в межах основної лінії, свідчить

тільки про допитливість розуму. Його власник також прагне володіти інформацією, але задовольняється тією, яку отримує з інших рук. Якщо кути у верхній зоні чітко окреслені, то людина відчуває величезне бажання дізнатися про те, що їй ще невідомо.

Кути, спрямовані вниз, вказують на аналітичне мислення автора тексту. Така людина здатна проникнути в саму сутність речей (мал. 49, 50). Цю конструкцію можна порівняти з невидимим фільтром, крізь який власник цього почерку пропускає будь-яку інформацію, що надходить до нього.

Мал. 49. Допитливість, схильність до аналізу

Мал. 50. Аналітичний склад думок

7.3. Паралінгвістичні ознаки невербальної продукції, які можуть свідчити про нещирість

Розглянемо паралінгвістичні ознаки невербальної продукції, які можуть свідчити про нещирість:

- паузи;
- покашлювання;
- глитання;
- запинки;
- пропуск слів у реченні;
- застереження та постійні вибачення.

Поява вказаних вище невербальних паралінгвістичних ознак нещирості ще не є остаточним приводом для звинувачення співрозмовника у брехні. Для кваліфікованого визначення правдивості інформації необхідно вивчити відповідні методики профайлінгу. Без них навіть досконале знання ознак немичуче призведе до помилок (здебільшого до необґрунтованих звинувачень, іноді з важкими наслідками).

7.4. Аналіз письмової мови з метою профайлінгу

Письмова мова є вагомим об'єктом для дослідження психологічного портрету, зокрема психологом-профайлером. Наводимо приклад висновку, зробленого графологом на основі аналізу письмового тексту, написаного від руки на білому аркуші формату А4:

м. Київ “___” _____ 20__ р.

ПІБ особи, яка проходить психодіагностику:

_____
_____

Представлений матеріал: зразок рукописного тексту на папері формату А4 в цифровому форматі.

Результати дослідження.

Агресивно-бійцівські якості (сигнал нападу і загрози).

У почерку присутня яскраво виражена нетерпимість, злість, агресивність і конфліктність. Підвищена чутливість природи змушує гостро реагувати на ситуацію і пропускати через себе, свою поведінку і дії інших. Підвищена самокритичність і критичність. Присутні категоричність і різкість у діях, висловлюваннях. Рухи точні, вивірені, добре контрольовані. Підвищена витривалість і відмінні ударні якості вказують на незамінного працівника у разі лобювання проєктів або тиску на опонента.

Робота, справа (підсвідома проєкція відношення до справи).

До роботи така людина ставиться серйозно, з готовністю і належною організацією, діє без зволікань. Систематичність і організованість компенсують деяку поспішність і нетерплячість. Прагнення до досконалості і самокритика посилюють посидючість і копіткість. Така особистість старанна і працелюбна, надійна і відповідальна, яка вимагає того самого від співробітників і рідних.

Влада, управління (стратегічне планування, самореалізація, цілеспрямованість, кар'єризм).

У такої людини погано виявлені владолюбство і кар'єризм, вона не прагне отримати посаду, може задовольнятися незнач-

ним. Така особистість схильна до стратегічного планування, незалежної роботи, дотримується планів, бюджетів, кошторисів і не дозволяє собі виходити за межі. Відмовлятися від самореалізації і себе заради кар'єри вона не буде. Рекомендується для роботи на середніх керівних посадах або в підпорядкуванні з великою мірою відповідальності.

Віра людини, ідеологія (проекція екзистенціального ядра людини).

Така людина вірить тільки в те, що знає і вміє, сприймає лише перевірені факти і не любить ризикувати. Реалістична, не буде повітряних замків і великих планів, любить сперечатися і доводити свою правоту. Іноді комплексує з приводу своєї профпридатності і досягнень, схильна до самокритики і самоїдства, що відбирає багато енергії та сил. Проте самомотивація і цілеспрямованість такої особистості поєднуються з життєвим досвідом, вона відповідає за свої вчинки і, якщо потрібно, готова приймати негативні результати своєї роботи.

Інтелект, чинник прийняття рішення.

Мислення конкретне, реалістичне, передбачуване. Така людина прагматична і практична, жорстка і педантична в роботі, вимоглива і претензійна. Добре працює з цифрами, деталями, фактами. Може легко впоратися з точною і рутинною роботою, що вимагає конкретики. Така особистість любить виявляти невдоволення і незадоволеність, здатна захоплюватися справою, розуміти процес і віддаватися йому цілком, факти сприймає буквально і конкретно. Їй не подобається, коли відволікають.

Інтуїція, почуття (емоційні, неусвідомлювані процеси).

Така людина швидко орієнтується і адаптується в просторі, живе за принципом “тут і зараз”, передбачувана і послідовна, стійка щодо речей і людей, принципова і настановна. Її цікавить практичний і швидкий результат. Контролювання емоцій не дає розвинути імпульсивності, а тому всі її дії можна передбачити і простежити. У неї на все є готова думка і готовий алгоритм поведінки, що ґрунтується на минулому досвіді або прецеденті. Така особистість часто може мати упередження до

чогось або когось, може працювати на керівних посадах, але може мати проблеми з персоналом і підлеглими.

Рівень стресу (ситуаційні емоції).

Така людина, з одного боку, схильна до самобичування і самокритики, занижуючи і без того низьку самооцінку, а з другого — виявляє агресію до суспільства за найменшої ознаки незадоволення собою або ситуацією. Справитися їй допомагає емоційно-вольовий контроль, рішучість, наполегливість і категоричність. Почуття стримуються і сублімуються в напад або захист. Рекомендується не допускати таку людину до роботи, яка вимагає більшої делікатності і гнучкості у прийнятті рішень.

Відповідно до законодавства результати спеціального дослідження поза межами судової експертизи мають ймовірнісний характер і не можуть використовуватися як доказ у суді. На основі результатів дослідження щодо випробуваної особи не може бути вжито жодних заходів, які б порушували її законні права та свободи.

7.5. Аналіз комп'ютерного (друкованого) тексту з метою профайлінгу

У соціальних науках документами називають спеціально створені предмети, призначені для передавання або зберігання інформації про факти, події, явища об'єктивної дійсності і розумової діяльності людини. Інформація може фіксуватися в рукописному або друкованому тексті, на магнітній стрічці, на фото-, кіно-, відеоплівці, на дискеті тощо. Оскільки виникають новіші засоби фіксування інформації, документ — це будь-яка спеціально зафіксована інформація. Документ, який не стосується права, може містити відомості, що цікавлять юридичну психологію. Аналіз документа — це такий метод, який дає змогу віднайти необхідні відомості.

Аналіз — це виокремлення у предметі, якій вивчається, окремих сторін, властивостей, елементів, розчленування його на певні складові компоненти. Під час психолого-правового аналізу встановлюються причинні зв'язки із зовнішніми і

внутрішніми чинниками і злочинною поведінкою, а також поведінкою потерпілого в криміногенній ситуації. Злочин і його суб'єкт, віктимна поведінка і потерпілий постають перед психологом-профайлером як єдине ціле, проте для оволодіння предметом пізнання необхідно розчленувати його, виділити головні, визначальні риси.

У процесі вивчення правових норм, що регулюють кримінально-процесуальну діяльність, психологічний аналіз допомагає зрозуміти вимоги, які ставляться до професії слідчого, судді, виявити в цих нормах відображення психологічних закономірностей, що беруться до уваги під час провадження низки слідчих дій (наприклад, для пізнання, допиту неповнолітньої особи тощо). Важливим є аналіз комплексу документів, що містяться в кримінальних і цивільних справах. Інформація для дослідження міститься в показаннях свідків, потерпілих, обвинувачених, підсудних, цивільних позивачів і відповідачів; у характеристиках за місцем проживання та роботи, в результатах проведених експертиз, слідчих експериментів тощо. Аналіз документів спрямований на вивчення системи домінуючих відносин досліджуваної особи, типових вчинків і мотивів. Крім якісного аналізу юридичних документів, застосовується кількісний, формалізований аналіз, виокремлення й оброблення одиниць інформації. Найпоширенішим з них є контент-аналіз.

Контент-аналіз (аналіз змісту) полягає в тому, що його процедура передбачає підрахування частоти (і обсягу) згадок тих чи інших смислових одиниць досліджуваного тексту, а потім щодо цих частот робляться психологічні висновки. Спочатку метод був розроблений для соціально-психологічного аналізу газетних текстів, а потім його принцип поширився і на інші варіанти вербальної (мовної) продукції діяльності людини (художня література, листи, щоденники, конспекти, доповіді, записки тощо).

О. Т. Манаєв детальніше описує метод контент-аналізу. **Контент-аналіз** (від англ. *contens* — зміст) — це метод якісно-кількісного аналізу змісту документів з метою виявлення або

вимірювання різних фактів і тенденцій, відображених у цих документах. Особливість контент-аналізу полягає в тому, що він вивчає документи в їх соціальному контексті. Він може використовуватися як основний метод дослідження (наприклад, контент-аналіз тексту під час дослідження політичної спрямованості газети), паралельний, тобто разом з іншими методами (наприклад, у дослідженні ефективності функціонування засобів масової інформації), допоміжний або контрольний (наприклад, при класифікації відповідей на відкриті запитання анкет) і, нарешті, для психологічного аналізу індивідуальних і соціальних настанов авторів документу з метою профайлінгу.

Метод дає змогу встановити потенційну небезпеку для суспільства, країни, компанії цих психологічних установок та ініціює детальніше вивчення їх причин і витоків з метою профілактики правопорушень чи нанесення шкоди.

Відповіді користувачів у мережі на певні політичні питання перед виборами дають змогу прогнозувати результати останніх і той майбутній політичний курс, до якого тяжіє цей регіон.

Не всі документи можуть бути об'єктом контент-аналізу. Необхідно, щоб у досліджуваному змісті визначалося однозначне правило для надійного фіксування потрібних характеристик (принцип формалізації), а також, щоб елементи змісту, які цікавлять дослідника, зустрічалися досить часто (принцип статистичної значущості). Об'єктами дослідження контент-аналізу здебільшого виступають повідомлення преси, радіо, телебачення, протоколи зборів, листи, накази, розпорядження тощо, а також дані вільних інтерв'ю і відкриті запитання в анкетах. Основні напрями застосування контент-аналізу: виявлення того, що існувало до тексту і тим чи іншим чином в ньому відобразилося (текст як індикатор певних сторін досліджуваного об'єкта — навколишньої дійсності, автора чи адресата); визначення того, що існує тільки в тексті як такому (різні характеристики форми — мова, структура, жанр повідомлення, ритм і тон мови); виявлення того, що існуватиме після тексту, тобто після його сприйняття адресатом (оцінювання різних ефектів впливу).

У розробленні та практичному застосуванні контент-аналізу виокремлюють кілька стадій. Після того як сформульовано тему, завдання і гіпотези дослідження, визначаються категорії аналізу — найзагальніші, ключові поняття, що відповідають дослідницьким завданням. Система категорій відіграє роль питань в анкеті і вказує, які відповіді потрібно віднайти у тексті. У практиці вітчизняного контент-аналізу склалася досить стійка система категорій — знак, цілі, цінності, тема, герой, автор, жанр та ін. Все ширше поширюється контент-аналіз повідомлень засобів масової інформації, заснований на парадигматичному підході, відповідно до якого досліджуються ознаки текстів (зміст проблеми, причини її виникнення, суб'єкт, який створює проблему, ступінь напруженості проблеми, шляхи її вирішення та ін.), а також розглядаються ознаки того, як організовано структуру.

Категорії контент-аналізу повинні бути вичерпними (охоплювати всі частини змісту, що визначаються завданнями цього дослідження), взаємовиключними (одні й ті самі частини не повинні належати різним категоріям), надійними (між кодувальниками не має бути розбіжностей з приводу того, які частини змісту слід відносити до тієї чи іншої категорії) і доречними (відповідати поставленому завданню і змісту, який досліджується). Обираючи категорії для контент-аналізу, слід уникати крайнощів: обрання надто численних і дробових категорій, які майже повторюють текст, і обрання надто великих категорій, що може призвести до спрощеного, поверхневого аналізу. Іноді необхідно брати до уваги і відсутні елементи тексту, які можуть бути значущими для контент-аналізу.

Після того як категорії сформульовані, необхідно вибрати відповідну одиницю аналізу — лінгвістичну одиницю мови або елемент змісту, які є в тексті індикатором явища, яке цікавить дослідника, у цьому випадку психолога-профайлера. У практиці вітчизняних контент-аналітичних досліджень найуживанішими одиницями аналізу є слово, просте речення, судження, тема, автор, герой, соціальна ситуація, повідомлення в цілому та ін. Складні види контент-аналізу зазвичай оперують не од-

нією, а кількома одиницями аналізу, які можуть бути не завжди правильно витлумачені, тому й розглядаються на тлі більш широких лінгвістичних або змістовних структур, що вказують на характер членування тексту, в межах якого ідентифікується присутність або відсутність одиниць аналізу — контекстуальних одиниць. Наприклад, для одиниці аналізу “слово” контекстуальна одиниця — “пропозиція”. Нарешті, необхідно встановити одиницю рахунку — кількісну міру взаємозв’язку текстових і позатекстових явищ. Найуживанішими є такі одиниці рахунку, як час-простір (число рядків, площа в квадратних сантиметрах, хвилини, час мовлення тощо), поява ознак у тексті і їх частота (інтенсивність).

Важливим є вибір необхідних джерел, що підлягають контент-аналізу. Проблема вибірки містить вибір джерела, кількості повідомлень, дати повідомлення і досліджуваного змісту. Всі ці параметри вибірки визначаються завданнями і масштабами дослідження. Контент-аналіз проводиться здебільшого на річній вибірці: якщо це вивчення протоколів зборів, то достатньо 12 протоколів (за кількістю місяців), якщо вивчення повідомлень засобів масової інформації — 12–16 номерів газети або теле-, радіоднів. Зазвичай вибірка повідомлень засобів масової інформації становить 200–600 текстів.

Необхідною умовою є розроблення *таблиці контент-аналізу* — основного робочого документа, за допомогою якого проводиться дослідження. Тип таблиці визначається етапом дослідження. Наприклад, розробляючи категоріальний апарат, аналітик складає таблицю, що становить систему скоординованих і субординованих категорій аналізу. Така таблиця зовні нагадує анкету: кожна категорія (питання) припускає низку ознак (відповідей), за якими квантифікується зміст тексту. Для реєстрації одиниць аналізу складається інша таблиця — кодувальна матриця. Якщо обсяг вибірки досить великий (понад 100 одиниць), то кодувальник, як правило, працює із зошитом таких матричних листів. Якщо вибірка невелика (до 100 одиниць), то можна проводити двовимірний або багатовимірний аналіз. У цьому разі для кожного тексту має бути своя коду-

вальна матриця. Ця робота трудомістка і копітка, тому при великих обсягах вибірки зіставлення ознак, які цікавлять дослідника, здійснюється на комп'ютері.

Важливою умовою контент-аналізу є розроблення *інструкції кодувальнику* — системи правил і пояснень для того, хто буде збирати емпіричну інформацію, кодуючи (реєструючи) задані одиниці аналізу. В інструкції точно і однозначно викладається алгоритм дій кодувальника, дається операціональне визначення категорій і одиниць аналізу, правила їх кодування, наводяться конкретні приклади з текстів, які є об'єктом дослідження, обговорюється, як слід чинити у спірних випадках тощо. Процедура підрахунку при кількісному контент-аналізі в загальному вигляді є аналогічною стандартним прийомам класифікації за виділеними угрупованнями ранжирування і вимірювання асоціації. Існують також спеціальні процедури підрахунку відповідно до контент-аналізу, наприклад, формула коефіцієнта Яніса, призначена для обчислення співвідношення позитивних і негативних (щодо обраної позиції) оцінок, суджень, аргументів. У разі коли число позитивних оцінок перевищує число негативних,

$$C = (f^2 - f \cdot n) / r \cdot t,$$

де f — число позитивних оцінок; n — число негативних оцінок; r — обсяг змісту тексту, що має пряме відношення до досліджуваної проблеми; t — загальний обсяг аналізованого тексту. У разі коли число позитивних оцінок менше, ніж негативних,

$$C = (f \cdot n - n^2) / r \cdot t.$$

Існують і простіші способи вимірювання. Питому вагу тієї чи іншої категорії можна обчислити за допомогою формули: K = число одиниць аналізу, які фіксують цю категорію / загальне число одиниць аналізу.

Метод контент-аналізу виник як альтернатива традиційним методам, заснованим на загальних логічних операціях аналізу

і синтезу, порівняння, оцінювання, осмислення. Формалізовані кількісні методи дають змогу зменшити частку суб'єктивізму (наприклад, суб'єктивні зміщення у сприйнятті та інтерпретації змісту юридичних та інших документів). Їх причинами можуть бути деякі психологічні особливості дослідника — стійкість уваги, пам'яті, стомлюваність; неусвідомлювані захисні реакції стосовно документів — виділення “приємних” і пропуск “неприємних” аспектів; установки з обвинувальним ухилом тощо. Відмінною особливістю сучасності є всебічне застосування комп'ютерів в контент-аналізі. Преса і телебачення завжди приділяли достатньо уваги правовій тематиці. У ній відображаються різні сфери суспільної думки, знати які завжди цікаво юридичному психологу, оскільки це дає можливість скласти уявлення про рівень розвитку правосвідомості, правової культури населення в цілому та окремих його верств, про престиж права в суспільстві тощо.

З появою досконалішої техніки аудіо- та відеозапису прийомом подібного аналізу почали застосовувати до аудіо- та відеокасети, в яких жива поведінка та висловлювання однозначно зафіксовані і можуть бути багаторазово відтворені для формально-статистичного аналізу частоти появи однозначно реєстрованих фактів.

Питання для самопідготовки

1. Чим пояснюється необхідність застосування системного підходу до вивчення особистості і груп у психології профайлінгу?
2. Схарактеризуйте переваги та недоліки методу спостереження.
3. Які основні принципи побудови “поведінкового портрета” особистості?
4. У чому полягає відмінність між спостереженням і експериментом?
5. Які вимоги пред'являються до методів оцінки письмової мови?
6. Назвіть критерії письмової мови, що позитивно характеризують власника почерку.

7. Назвіть критерії письмової мови, які негативно характеризують власника почерку.
8. Які межі застосовності методу контент-аналізу в практиці психолога-профайлера?
9. Соціометрія як метод дослідження міжособистісних відносин, у тому числі за даними друкованої мови.
10. Назвіть методи дослідження юридичних документів.

Література

1. *Метод* психологического анализа документов. Контент-анализ [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.tatombudsman.ru/226-metod-psihologicheskogo-analiza-dokumentov-kontent-analiz>
2. *Вопросы* для самоконтроля [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.tatombudsman.ru/voprosy-dlya-samokontrolya-0>
3. *Іванов В. Ф.* Принципи й умови контент-аналізу та вимоги до нього [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1614>
4. *Манаев О. Т.* Контент-анализ — описание метода [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://psyfactor.org/lib/kontent.htm>
5. *Алексеев А. Н.* Контент-анализ: техника или методология? (К постановке проблемы) / А. Н. Алексеев // Методологические и методические проблемы контент-анализа: (Тезисы докладов рабочего совещания социологов) / отв. ред. А. Г. Здравомыслов. — М.; Л., 1973. — Вып. 1. — С. 23.
6. *Жарикова Т. А.* Контент-анализ — социологический метод: препринт / Т. А. Жарикова; Ин-т истории, археологии и этнографии народов Дальнего Востока ДВО АН СССР. — Владивосток, 1990. — С. 5.
7. *Федотова Л. Н.* Контент-аналитические исследования средств массовой информации и пропаганды: учеб.-метод. пособие по курсу “Методика конкретно-социологических

- исследований и журналистика” / Л. Н. Федотова. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1988. — С. 10.
8. *Алексеев А. Н.* Контент-анализ, его задачи, объекты и средства / А. Н. Алексеев // Социология культуры. Труды 9. Вып. 1. — М.: Сов. Россия, 1974. — С. 146.
  9. *Соціологічна* енциклопедія / за заг. ред. А. Н. Данилова. — Мінськ, 2003.
  10. *Дрідзе Т. М.* Текстова діяльність у структурі соціальної комунікації / Т. М. Дрідзе. — М., 1984.
  11. *Методологічні* та методичні проблеми контент-аналізу. Вип. 1–2. — М., 1973.
  12. *Методи* аналізу документів в соціологічних дослідженнях. — М., 1985.
  13. *Ефективність* засобів масової інформації. — М., 1986.
  14. *Невербальні* засоби комунікації (паралінгвістика) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrlit.vn.ua/article/1110.html>

КОМЕРЦІЙНИЙ ПРОФАЙЛІНГ

Комерційний профайлінг — це психологічний напрям, що займається вивченням і розшифруванням невербальних компонентів ділового міжособистісного спілкування. Це нормально, коли один з партнерів сумнівається в правдивості слів своїх контрагентів, співробітників або партнерів по бізнесу. У такі моменти він шкодує, що не може знати їхні справжні мотиви і наміри.

У бізнесі існує тисяча і одна причина для приховування та спотворення інформації як під час укладання великих угод, так і в щоденній роботі. Можливість її розпізнати — значить прийняти своєчасні та правильні рішення, гарантувати безпеку бізнесу, збереження та примноження активів.

З огляду на постулати П. Екмана, за столом переговорів ми отримуємо вербально лише 10 % інформації. Інформація, що залишилася (90 %), передається невербальним шляхом — за допомогою міміки, жестів і положення тіла.

Наша підсвідомість здатна вловлювати ці сигнали. Саме тому в тих випадках, коли переговори ведуться по телефону, здебільшого виграє учасник, який ґрунтується на найсильніші аргументи. Якщо переговори ведуться в процесі особистого спілкування, то результат не настільки передбачуваний, оскільки багато в чому залежить від того, що ми бачимо, а не тільки від того, що чуємо.

Однак така здатність зчитувати і трактувати невербальні сигнали зазвичай людьми не усвідомлюється, і мало хто вміє це робити. Саме тому часом виникають сумніви щодо слів співрозмовника, пояснити які неможливо. Та й самі люди дуже рідко усвідомлюють, що їхні пози, рухи та жести часом свідчать зовсім не про те, що вони намагаються висловити словами.

Професійно питаннями зчитування і розпізнавання невербальних сигналів у спілкуванні займаються експерти психологи-профайлери, які володіють навичками розшифрування інформації, яка передається за допомогою сигналів тіла у процесі відповідальних переговорів, робочих зустрічей та інших важливих заходів. У тому числі вони здатні ідентифікувати моменти, коли співрозмовник переживає стрес і такі стани, як невпевненість, неспокій, печаль, агресію, радість, розслаблення і повний перелік інших емоцій. Також фахівець може вказати на чинники, що свідчать про надання недостовірної інформації та однозначно повинні трактуватись як брехня. Експерт має розуміти контекст бесіди і сутність порушених у ній питань для того, щоб вибудувати правильну тактику переговорів і найімовірнішу картину всіх обставин справи. Найкраще, коли у компанії, де ведуться переговори, створені усі необхідні умови для їх проведення. Партнери почувають себе набагато впевненіше, якщо не бачать у групі перемовників людей, цілі і кваліфікація яких їм невідома, наприклад, профайлерів. Тому профайлер має перебувати поза зоною переговорів, але бачити і чути все, що відбувається у приміщенні, де ведуться переговори. При цьому вкрай бажано, щоб усі перемовники і ті, хто їх супроводжує, були весь час у кадрі відеозапису, який потім ретельно вивчається профайлером і співставляється з нотатками його візуально-аудіального спостереження. Нюансів мови, міміки, жестів, поз, поведінки, звукового втілення так багато, що без додаткового уважного аналізу всіх професійно значущих подій неможливо вийти на достовірні результати.

Питання для самопідготовки

1. Дайте визначення поняття “комерційний профайлінг”.
2. Віддиференціюйте поняття “візуальна психодіагностика” і “профайлінг”.
3. Які переваги чи недоліки має безпосередня присутність психолога-профайлера під час комерційних переговорів?

4. Де можуть бути використані професійні навички психолога-профайлера у комерційному профайлінгу?
5. Чи правильно з точки зору етики профайлера підтримувати за будь-яку ціну одну сторону під час комерційних переговорів?
6. Які аудіальні ознаки нещирості перемовника Ви могли б відмітити?

Література

1. *Индина Т.* Искусство психологического профайлинга / Т. Индина // Секретарь-референт. — 2013. — № 5. — С. 91–95.
2. *Титова Л. Г.* Технологии делового общения: учеб. пособие / Л. Г. Титова.— М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012.
3. *Анцупов А. Я.* Социально-психологическая оценка персонала: учеб. пособие / В. В. Ковалев, А. Я. Анцупов. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012.
4. *Иган Д.* Маркетинг взаимоотношений. Анализ маркетинговых стратегий на основе взаимоотношений: учебник / Д. Иган.— [2-е изд.]. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012.
5. *Профайлинг.* Технологии предотвращения противоправных действий: учеб. пособие / за ред. Ю. М. Волынского-Басманова, Н. Д. Эриашвили. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012.
6. *Матвеева Л. В.* Психология ведения переговоров: учеб.-метод. пособие / Д. М. Деревягина, М. Р. Гараева, Л. В. Матвеева. — М.: Восток-Запад, 2010.
7. *Полевая М. В.* Психология делового общения: учеб.-метод. комплект / М. В. Полевая.— М.: ГАОУ ВПО МГИИТ им. Ю. А. Сенкевича, 2013.
8. *Психология воздействия:* методические указания / сост. Т. Б. Кабанова-Климина. — Ярославль: ЯрГУ, 2004.
9. *Тарасов А. Н.* Ложь в политике, или Желтый логарифм. Причины, цели, технологии и результаты. Российский и зарубежный опыт / А. Н. Тарасов. — Книжный мир, 2007.

10. *Тарасов А. Н.* Узнать лжеца! Как распознать обман. 12 практических советов / А. Н. Тарасов. — Книжный мир, 2011. — С. 124–126.
11. *Субботина Л. Ю.* Психология защитного поведения: монография / Л. Ю. Субботина. — Ярославль: ЯрГУ, 2006.— С. 192–208.
12. *Завьялова Е. К.* Психология предпринимательства = Psychology of the Entrepreneurship: учеб. пособие / Е. К. Завьялова, С. Т. Посохова. — СПб.: Издат. дом СПбГУ, 2004.
13. *Логутова Е. В.* Психология делового общения: учеб. пособие / Е. В. Логутова, И. С. Якиманская, Н. Н. Биктина. — Оренбург: ОГУ, 2013.
14. *Грейвс Ф.* Клиентология / Ф. Грейвс.— М.: Манн, Иванов и Фербер, 2013.
15. *Крейдли Г. Е.* Мужчины и женщины в невербальной коммуникации / Г. Е. Крейдлин.— М.: Языки славянской культуры, 2005.

АНТИТЕРОРИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПСИХОЛОГА-ПРОФАЙЛЕРА

Тероризм перетворився на глобальну проблему сучасності, яка безпосередньо зачіпає Україну та її безпеку. Тероризм — явище багатопланове: сюди входять політичні, правові, психологічні, філософські, історичні, технологічні та інші аспекти життя сучасного суспільства. Цьому найнебезпечнішому феномену сучасності присвячено багато наукових праць політико-публіцистичного та меншою мірою академічного толку, більшість з яких побачили світ в останні п'ять років. Проте сучасний тероризм продовжує залишатися складним і погано вивченим явищем.

Розгляд тероризму як явища, що загрожує державі, суспільству і особистості, у вітчизняній науковій, у тому числі психологічній літературі почався лише з 1990 року. Сучасні фахівці з антитероризму всю сукупність експертно-аналітичних завдань з вивчення тероризму поділяють на кілька взаємопов'язаних, але самостійних “блоків”: теоретико-методологічний, концептуальний, психолого-віктимологічний, технологічний тощо.

Так, теоретико-методологічний блок завдань охоплює загальні підходи до аналізу тероризму і той понятійний апарат, за допомогою якого цей аналіз стає ефективним. Рішення цих дослідницьких завдань необхідне насамперед для того, щоб сформулювати чіткі критерії, які дають змогу вичленувати, власне, тероризм серед загальної сукупності соціально небезпечних діянь і тим самим створити підґрунтя, з одного боку, для збору точних статистичних даних про кількість терактів, а з другого — для подальшого концептуального вивчення їх основних сторін, форм і механізмів виникнення та реалізації (здійснення), а також для виявлення конкретних особливостей, які вони набувають залежно від умов місця і часу.

У світі існує за різними даними понад 200 офіційно сформульованих визначень поняття “тероризм”. Однак жодне з них не стало загальноприйнятим через складність досліджень у цьому напрямі, а також у зв’язку з додатковими труднощами.

Тероризм, як і “цивілізована війна”, перемагає не на полі бою, а у внутрішньому просторі психіки людини. Для того щоб змінити поведінку однієї людини або великих мас людей, абсолютно необов’язково їх усіх вбивати або ранити: треба змінити зміст і стан їхньої свідомості. Вибір невійськових засобів для нагнітання страхітливого впливу на населення зумовлений прагматичним розрахунком на вищий ефект у зв’язку з відсутністю матеріального руйнування, що створює ілюзію ідеологічної чистоти і можливості “обілити” себе перед світовою спільнотою з метою отримання підтримки різних держав або політичних рухів усередині країни.

Теракт спричиняє більші страхи, ніж реальна загроза, причому очікування нових терактів посилює психологічні наслідки, які вже трапилися. Психоемоційне включення формує феномен “співучасті” і наступні ідентифікації людей, що знаходяться за сотні і тисячі кілометрів від місця трагедії. Поєднання непередбачуваності терористичних атак, масовості їх жертв, почуття неконтрольованості власної долі і постійної вразливості дестабілізує суспільство і провокує на асиметричну реакцію. Жертвами відповідних урядових силових дій або “удару по осі зла” стають не стільки терористи, скільки мирні жителі. А це, з одного боку, провокує, як правило, зростання ксенофобії серед титульного населення, а з другого — викликає “відчуття дугосортності” в етнічних меншин.

Тероризм — це вмотивоване насильство з політичною метою. За кожною акцією терору стоїть спроба вирішення певних політичних завдань, а насильство над особистістю — лише засіб збереження чи зміни проведеної в цій країні політики. Терор — це такий метод політичної боротьби, який полягає в його страхітливій спрямованості. Шляхом усунення з політичної арени небажаних представників влади, державних або громадських діячів терористи прагнуть зірвати проведений політич-

ний курс, посіяти паніку і розгубленість серед його можливими послідовниками. Разом з цим тероризм — це злочин, який пов'язаний з серйозною морально-психологічною травмою для оточуючих і матеріальним збитком для держави.

Терор — це жах від втрати людиною спокою або безпеки, що виникає в результаті деяких дій (передусім насильства).

С. А. Ефірів виокремлює наступні мотиви терористичної діяльності:

- 1) самоствердження;
- 2) самоідентифікацію;
- 3) молодіжну романтику і героїзм;
- 4) додання своїй діяльності особливої значущості;
- 5) подолання відчуження, конформізму, стандартизації, маргінальності, пересичення тощо.

Іноді сюди додаються і корисливі мотиви, які можуть витіснити ідейні або переплітатися з ними. Основним мотивом він вважає “ідейний абсолютизм”, “залізні” переконання у володінні єдиною, найвищою, остаточною істиною, унікальним рецептом порятунку свого народу, групи або навіть людства.

Особистість терориста — це кримінально-психологічна категорія, що відображає особливості особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, як людини, особистості та індивідуальності. При цьому можна говорити про особистість терориста в узагальненому плані, абстрагуючись від особливостей окремих кримінальних проявів і розуміючи в цьому плані узагальнену характеристику осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів і оцінюються з боку суспільства негативно.

Структуру особистості терориста характеризують такі групи загальних ознак: соціальних, соціально-психологічних, психологічних, психофізіологічних і кримінально-правових. У соціальному плані виділяють соціально-демографічну складову особистості терориста: його стать, вік, освітній рівень, матеріальні умови, в яких він перебуває, професію, професійну належність і рід занять, сімейний стан, інші соціальні особливості. З точки зору психології, соціальні характеристики лю-

дини розглядаються лише під кутом їх впливу на формування та особливості прояву внутрішніх, особистісних характеристик. До соціально-психологічних ознак належать мотиваційні освітні, статусно-рольові характеристики тощо, до психологічних — інтелектуальні, вольові, моральні якості, риси характеру і т. д. Переважаючий тип нервової системи, а також відомості про патологічні відхилення відносять до психофізіологічних ознак. Особливе значення мають кримінально-правові ознаки, серед яких необхідно відмітити судимість, досвід, набутий (набувається) під час здійснення терористичних актів тощо. Зазначені показники розкривають психологічну картину або психологічний портрет особистості терориста.

Особистості терористичного типу властива **світоглядна нерозвиненість**, яка виявляється в поверхневому розумінні дійсності, житейському і практичному дилетантизмі. Терористи бачать світ в чорно-білих тонах, мають надцінні ідеї, є завжди дітьми, одномірними і простими. Загально визнано, що терорист — акцентована особистість, тобто загалом є нормальною людиною, однак певні риси у нього акцентуєвані, тобто виявлені незвично сильно, яскраво, не цілком “нормально”.

У криміналістичній та іншій спеціальній літературі, в офіційних документах і публіцистичних матеріалах, розглядаючи актуальні питання тероризму і антитерору, використовуються такі терміни, як “передбачення” (профілактика), “боротьба”, “контроль”, які вважаються елементами більш загального поняття “протидія”, або поняття “антитерористична діяльність”.

Антитерористична діяльність в державі — це системна діяльність державних органів, юридичних осіб незалежно від форм власності, а також громадських об'єднань і громадян в межах своїх повноважень щодо попередження, виявлення, припинення, розкриття, розслідування та мінімізації наслідків терористичної діяльності, спрямованої на нанесення шкоди особистості, суспільству, державі.

Основними цілями антитерористичної діяльності є:

- забезпечення надійного захисту громадян, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх терористичних загроз;

- активна боротьба з терористичними й екстремістськими організаціями, кримінальними структурами, що використовують засоби і методи тероризму;
- попередження, виявлення, припинення терористичної діяльності і мінімізація її наслідків;
- виявлення, обмеження та усунення чинників, що зумовлюють терористичні загрози;
- виявлення та усунення причин і умов, що зумовлюють терористичну діяльність.

Антитерористична діяльність правоохоронних органів і спецслужб ґрунтується на тринадцяти принципах:

- 1) забезпечення і захист основних прав та свобод людини і громадянина;
- 2) законність;
- 3) пріоритет захисту прав та законних інтересів осіб, які зазнали терористичної небезпеки;
- 4) невідворотність покарання за здійснення терористичної діяльності;
- 5) системність та комплексне використання політичних, інформаційно-пропагандистських, соціально-економічних, правових, спеціальних та інших заходів протидії тероризму;
- 6) співпраця держави з громадськими та релігійними об'єднаннями, міжнародними та іншими організаціями, громадянами в протидії тероризму;
- 7) пріоритет заходів попередження тероризму;
- 8) єдиноначальність у керівництві використовуваними силами і засобами під час проведення контртерористичних операцій;
- 9) поєднання гласних і негласних методів протидії тероризму;
- 10) конфіденційність відомостей про спеціальні засоби, технічні прийоми, тактику здійснення заходів у боротьбі з тероризмом, а також про склад їхніх учасників;
- 11) неприпустимість політичних поступок терористам;
- 12) мінімізація і (або) ліквідація наслідків виявлення тероризму;

13) співмірність заходів протидії тероризму ступеню терористичної небезпеки.

Стратегія антитерористичної діяльності включає організацію і проведення роботи:

- за ідеологічною, інформаційною, організаційною протидією (формування у громадян антитерористичних настроїв);
- правової, адміністративної та оперативної протидії виникненню терористичних груп і організацій, придбанню ними зброї та інших засобів здійснення злочинних дій;
- з попередження терористичних дій на стадії їх підготовки і замаху;
- з оперативного, бойового і кримінально-правового припинення терористичних дій на стадії їх реалізації та ліквідації наслідків терактів.

Все це полягає в таких конкретних напрямках антитерористичної діяльності:

- 1) профілактика тероризму;
- 2) боротьба з тероризмом (контртерористична діяльність);
- 3) мінімізація і (або) ліквідація наслідків терористичних проявів.

Особливістю поведінки підричників здебільшого є помітне збудження, що супроводжується яскравим виділенням поту, а іноді й слини, підвищеною увагою до навколишнього оточення і людей. Деякі з них вимовляють молитви з переходом на шепіт, знаходячись біля сторонніх осіб. Відмінною ознакою може бути і невідповідність погоді верхнього одягу, покрій якого дає можливість приховати на тілі вибуховий пристрій. У жінок зазвичай довга сукня чи спідниця (можливо, чорна), косинка з вузлом на потиличній частині голови, чоловіки чисто поголені (готовність до обряду поховання), в бездоганно чистому взутті. Якщо вибуховий пристрій знаходиться в пакеті (сумці, рюкзаку тощо), то підричник обережно ставиться до своїх речей, зазвичай притискає їх до себе і періодично мимоволі обмацує.

Основні ознаки планування терористичного акту:

- розвідка у місцях можливого проведення терористичних актів;

- поява осіб, у поведінці яких вбачається вивчення обстановки в прилеглому оточенні об'єкта, підвищений або слабо мотивований інтерес до певних аспектів у його діяльності;
- неодноразова поява підозрілих осіб біля вибраних об'єктів, і проведення ними фото- і відеозйомки, складання планів, схем тощо;
- необгрунтоване контактування зі співробітниками об'єктів і охорони, вивідування у них режиму роботи, забезпечення безпеки тощо;
- проникнення у підвали і на горища багатопверхових будівель осіб, які не мають відношення до їх технічного обслуговування;
- придбання гриму та інших необхідних аксесуарів для зміни зовнішності (накладних вусів, перук, пов'язок тощо), а також часта немотивована зміна верхнього одягу;
- придбання документів з новими даними;
- наявність документів, перевірка яких не дає інформації, що становить оперативний інтерес;
- повідомлення в органи влади, правопорядку неправдивої інформації, відволікаючої сили і кошти від запланованого терористичного акту на об'єкті;
- зміна в поведінці осіб, які пройшли підготовку в таборах, або тих, хто воював проти збройних сил та сил безпеки, або які повернулися після навчання в зарубіжних таборах підготовки терористів, або проходили службу в частинах спеціального призначення та які влаштувалися серед членів земляцтв, громад, в навчальних закладах і комерційних структурах;
- раптове зникнення осіб із вказаними ознаками з постійних або тимчасових місць проживання (реєстрації);
- хвастливість в оточенні громади і єдиновірців про появу великих сум грошових коштів;
- вихід на представників зарубіжних комерційних структур з проханням про фінансування організованої терористичної діяльності;

- пошук осіб, здатних за солідну винагороду виконати незначну роботу (передавання пакета, згортка, посилки) з метою переміщення вибухового пристрою до пункту проведення терористичного акту.

Основними **ознаками психологічної підготовки** терористів-смертників є:

- протиставлення молоді батькам і людям старшого покоління з метою колізії, ідеології релігії, відношення до формування державності і заперечення світського способу життя;
- пропаганда серед молоді ідеології зневаги до праці, зокрема фізичної, соціальної справедливості;
- прищеплення почуття власної гідності та зверхності над особами, які сповідують релігію іншого штибу;
- компрометація звичаїв і сімейних устоїв за традиціями, прищеплення почуття неповаги до офіційного духовенства, заперечення їх вчення в середовищі віруючих;
- пропаганда спрощеного виконання обрядів (суміщення кількох молитов, заперечення вимог традиційної школи) у громадах;
- нав'язування (у тому числі методами фізичного тиску) думок відходу від національного звичаю і переходу на позиції “чистої віри”;
- прищеплення почуття безкарності за посягання на майно “іновірців” (рухоме і нерухоме), на життя і здоров'я за порушення релігійних норм;
- заклики до виявлення ворожнечі із застосуванням зброї, вибухових речовин, отрут;
- агітація щодо витіснення інших народів, у тому числі корінних, з їхньої території і захоплення їх власності силовими методами.

Основні **ознаки пересування терористів у пасажиропотоці**:

- уважне вивчення обстановки на об'єктах усіх видів транспорту, призначених для пасажирських і вантажних перевезень, прагнення непомітно зникнути при появі там наряду міліції або військового патруля;

- застосування різного роду хитрощів в аеропортах, авто- і залізничних вокзалах, річкових і морських портах з метою ухилення від огляду або зменшення уваги доглядових груп;
- необґрунтовані контакти і схиляння працівників цивільної авіації, залізниці, річкових і морських портів до надання допомоги у проникненні на об'єкти, або інше сприяння у здійсненні актів незаконного втручання в діяльність об'єктів транспорту;
- викрадення або придбання підроблених документів, що дають право посадки на літак, річковий, морський та залізничний транспорт, а також доступу до процесу їх підготовки до експлуатації;
- наявність недозволеного за службовим становищем форменого одягу співробітників об'єктів транспорту;
- нервозність без наявних причин у період реєстрації квитків, огляду ручної поклажі та багажу;
- раптова поява на пункті відправлення транспортного засобу і прагнення швидше виїхати в будь-якому напрямку;
- навмисне залишення речей у місцях зосередження пасажирів, у тому числі в самому транспортному засобі;
- здавання в камеру зберігання речей однією особою, а отримання іншою;
- настороженість, нервозність і метушливість під час перевірок співробітниками міліції підрозділів безпеки та контролю;
- неприбуття на посадку після здавання речей в багаж, незапланована висадка на станції, яка не є пунктом призначення згідно з проїзним документом;
- нанесення різних нотаток, умовних позначень на топографічні карти, схеми і креслення під час руху транспортного засобу;
- проведення хронометражу руху транспортного засобу.

З огляду на цілі антитерористичного аналізу, можна виокремити три основні зони обов'язків психолога-профайлера:

- 1) встановити і визначити умови, які сприятимуть розвитку або розширенню терористичної активності певної групи;
- 2) швидко оцінити умови, що змінюються, які впливають як на поведінку окремих терористів, так і на антитерористичні методи з метою їхнього контролю;
- 3) передбачити подальшу лінію поведінки терористів.

Результатом такої діяльності можуть стати:

- виявлення потенційних і реальних загроз та пріоритетів у сфері забезпечення державної безпеки, визначення стану та прогнозування динаміки і тенденцій розвитку тероризму, екстремізму, соціальних конфліктів малої інтенсивності, й підготовка рекомендацій політикам, виділення необхідних людських і матеріальних ресурсів для боротьби з тероризмом;
- створення бази зібраної інформації з метою визначення форм і методів вирішення конкретних кризових ситуацій;
- планування прихованих контратак (операцій під прикриттям) для зриву терористичних атак, повного або часткового руйнування (у тому числі саморуйнації) терористичної структури;
- попередження і зрив безпосередньої атаки; проведення заходів з ліквідації терористів, джерел їх фінансового та матеріального забезпечення, баз, тренувальних таборів, місць лікування та відпочинку терористів;
- руйнування зв'язків між терористичними структурами.

Опитувальний лист для профайлінгу пасажирів подано в Додатку 6.

Алгоритм огляду документів, що засвідчують особу, подано в Додатку 7.

Питання для самопідготовки

1. Дайте визначення поняття “тероризм”.
2. В які роки почалася організована антитерористична діяльність в Україні?
3. Назвіть мотиви терористичної діяльності за С. А. Ефїрїв.

4. Які основні ознаки особистості терориста?
5. Назвіть основні цілі антитерористичної діяльності.
6. Назвіть 13 принципів антитерористичної діяльності правоохоронних органів.
7. Назвіть основні напрями антитерористичної діяльності.

Література

1. *Профайлинг*. Технологии предотвращения противоправных действий / Ю. М. Волынский-Басманов, В. Ю. Волынский, М. Е. Каменева; под ред. Ю. М. Волынского-Басманова, Н. Д. Эриашвили. — М.: Юнити-Дана: Закон и право, 2010. — 223 с.
2. *Антипенко В. Ф.* Сучасний тероризм: стан і можливості його попередження / В. Ф. Антипенко. — К., 2008.
3. *Антонян Ю. М.* Терроризм (криминалистическое и уголовно-правовое исследование): монография / Ю. М. Антонян. — М.: Щит — М, 1996. — 420 с.
4. *Артамонов Н. И.* Терроризм: способы предотвращения, методика расследования: монография / Н. И. Артамонов. — М.: Изд-во И. И. Шумилова, 2002. — 332 с.
5. *Горбунов К. С.* Психология терроризма: курс лекций / К. С. Горбунов. — Омск: Изд-во ОмГУ, 2007. — 316 с.
6. *Горбунов Ю. С.* Терроризм и правовое регулирование противодействия ему: монография / Ю. С. Горбунов. — М.: Молодая гвардия, 2007. — 460 с.
7. *Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод* (Рим, 4 ноября 1950 г. Официальный перевод на русский язык).
8. *Емельянов В. П.* Терроризм и преступления с признаками терроризирования: криминально-правовое исследование. — СПб.: Юрид. центр “Пресс”, 2004. — 291 с.
9. *Замковой В. И.* Терроризм — глобальная проблема современности / В. И. Замковой, М. З. Ильчиков. — М.: Гардарики, 1996. — 73 с.
10. *Зуев-Инсаров Д. М.* Почерк и личность / Д. М. Зуев-Инсаров. — М.: Изд-во “СТ”, 1993. — 112 с.

11. *Иванов И. Е.* Психология терроризма. Предупреждение и пресечение террористических актов / И. Е. Иванов. — СПб.: Камея, 2005. — 125 с.
12. *Лукин В. Н.* Глобализация и международный терроризм: политический анализ рисков и стратегий обеспечения безопасности: монография / В. Н. Лукин. — СПб.: Наука, 2006. — 489 с.
13. *Марьин М. И.* Психологическое обеспечение антитеррористической деятельности: учеб. пособие для студентов вузов / М. И. Марьин, Ю. Г. Касперович. — М.: Академия, 2007. — 208 с.
14. *Метелев С. Е.* Терроризм и антитеррористическая деятельность: учеб. метод. пособие / С. Е. Метелев. — Омск: Рос ЗИТЛП, 2006. — 259 с.
15. *Моргенштерн И. Ф.* Психографология / И. Ф. Моргенштерн. — М., 1994.
16. *Моторный И. Д.* Современный терроризм и оценка диверсионно-террористической уязвимости гражданских объектов: науч.-практ. пособие / И. Д. Моторный. — М.: Изд-во И. И. Шумилова, 2004. — 106 с.
17. *Ободов Н. Н., Щёкин Г. В.* Психология работы с людьми / Н. Н. Ободов, Г. В. Щёкин. — [6-е изд.]. — К.: МАУП, 2004. — 228 с.
18. *Профайлинг: к проблеме выявления лиц с противоправными намерениями: учеб. пособие.* — М.: НУЦ “АБИН-ТЕХ”, 2009.
19. *Современный терроризм: состояние и перспективы / под ред. Е. И. Степанова.* — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. — 240 с.
20. *Терроризм — угроза человечеству в XXI веке: статьи / отв. ред. Р. Б. Рыбаков.* — М.: Крафт плюс, 2003. — 269 с.
21. *Терроризм: это должен знать каждый / под ред. А. А. Корева.* — М.: Изографус, 2003. — 46 с.
22. *Андреев Н. В.* Психологическое обеспечение оперативно-служебной деятельности сотрудников органов внутренних дел / Н. В. Андреев. — М.: Норма, 2004. — 162 с.

23. *Андреев Н. В.* Тренинг по переговорной деятельности / Н. В. Андреев. — М.: ГУК МВД РФ, 1997. — 98 с.
24. *Антонян Ю. М.* Терроризм. Криминологическое и криминально-правовое исследование / Ю. М. Антонян. — М., 2008.
25. *Антонян Ю. М.* Этнорелигиозный терроризм: монография / Ю. М. Антонян. — М.: Аспект Пресс, 2006. — 317 с.
26. *Гайдук Э. Г.* Терроризм в современном обществе (некоторые сведения о его структуре, основных видах и функциях) / Э. Г. Гайдук // Юрист. — 2001. — № 11. — С. 7–10.
27. *Гушер А. И.* Терроризм — общая угроза безопасности в XXI веке / А. И. Гушер // Вестник аналитики. — 2001. — № 2. — С. 170–198.
28. *Жук И. О.* Осуществление борьбы с терроризмом. Метод. Рекомендации / И. О. Жук. — Н. Новгород, 2008. — 42 с.
29. *Журавлев Р. А.* Зарубежный опыт антитеррористической деятельности / Р. А. Журавлев; под ред. А. И. Гурова. — М.: ГУВНИИ МВД России, 2001. — 42 с.
30. *Загладин Н. В.* Международный терроризм: истоки, проблемы, противодействие / Н. В. Загладин, Б. Г. Путилин. — М.: Русское слово, 2006. — 152 с.
31. *Зинченко Ю. П.* Мотивация террориста / Ю. П. Зинченко, К. Г. Сурнов, А. Ш. Тхостов // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 14: Психология. — 2007. — № 2. — С. 20–33.
32. *Преступления террористической направленности: криминальное преследование на досудебных стадиях.* — СПб., 2005.
33. *Ольшанский Д. В.* Психология террора / Д. В. Ольшанский. — М.: Академический проект, 2002. — 319 с.
34. *Петрищев В. Е.* Заметки о терроризме / В. Е. Петрищев. — М.: Эдиториал УРСС, 2001. — 281 с.
35. *Полежаев А. П.* Терроризм и антитеррористические меры (организация, методы и средства). Вопросы и ответы / А. П. Полежаев, М. Ф. Савелий. — М., 2005.

36. *Томпсон Л.* Антитеррор: руководство по освобождению заложников / Л. Томпсон; пер. с англ. — М.: ГРАНД, 2005. — 270 с.
37. *Хоффман Б.* Терроризм — взгляд изнутри / Б. Хоффман; пер. с англ. — М.: Ультра Культура, 2003. — 252 с.
38. *Эфиоров С. А.* Терроризм как катастрофогенный фактор [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.conflictolog.narod.ru/OldSite/93-4-2.html>
39. *Laquer W.* The New Terrorism: fanaticism and the Arms of Mass Distruction. Oxford: Oxford University Preess, 1999; *Laquer W.* New Terrorism. — London: Phoenix Press, 2001.
40. *Rosen S.J., Frank R.* Measures against international terrorism “Interntional Terrorism and World Security”. — L., 1975. — P. 14.
41. *Waugh W.* International Terrorism: how Nations respond to Terrorists. — Salisbury, 1982. — P. 2.

ДЕТЕКЦІЯ ПРАВДИ ТА БРЕХНІ ЗА ДОПОМОГОЮ ІНСТРУМЕНТАЛЬНИХ МЕТОДІВ

10.1. Коротка історія виникнення поліграфології

Ленард Кілер (1903–1949) — уродженець міста Північний Берклі, Каліфорнія, США, є найвидатнішим поліграфологом усіх часів. Провівши понад 30 тис. перевірок на детекторі брехні, Л. Кілер вважається одним із найвизначніших наукових кримінологів світу, чий внесок у становлення і розвиток детекції брехні неоціненний. У 1925 р. він (студент психології Стенфордського університету, який працював у Департаменті поліції м. Берклі) вніс два істотні вдосконалення до поліграфа Ларсона: металевий сільфон (тонкостінна металева трубка або камера з гофрованою бічною поверхнею, яка застосовується в якості чутливих елементів) для високоякісної реєстрації змін кров'яного тиску, пульсу й дихання, і кімограф, який дав змогу поліграмному паперу рухатися під пишучими перами детектора брехні з постійною швидкістю. У 1936 р. Л. Кілер додав третій фізіологічний компонент до свого поліграфа — психогальванометр — пристрій для вимірювання змін опору шкіри. Ця версія поліграфа стала прототипом сучасного детектора брехні, внаслідок чого він вважається “батьком сучасного поліграфа”. Крім його вдосконалення, Л. Кілер також зробив вагомий внесок у розвиток поліграфологічних методик. Він винайшов всесвітньовідомий поліграф, на який отримав патент у 1931 р. Поліграф Кілера став найбільш використовуваним детектором брехні в світі протягом наступних трьох десятиліть. У 1948 р. Л. Кілер заснував Поліграфологічний інститут, який розташовувався на вул. Огайо в м. Чикаго — перший у світі навчальний заклад із підготовки поліграфологів. Інститут випустив багато видатних експертів у галузі детекції брехні. У 1948 р. Л. Кілер знявся у фільмі-трилері “Дзвонити: Нордсайд 777”, у головній

ролі якого був один із найвидатніших акторів “Золотого віку” Голлівуду Джеймс Стюарт. Критики відзначили, що він був чудовим, граючи самого себе. Ленард Кілер помер у віці 45 років від ішемічного інсульту. Урна з прахом Кілера в Каплиці передрзвонів в м. Окленд, Каліфорнія, США, містить простий напис: “Пізнаєте істину” — слова з біблійної цитати: “Пізнаєте істину, і істина зробить вас вільними” (Івана 8:32). Тим, хто бажає дізнатися більше про цю чудову людину, рекомендуємо книгу “Людина — детектор брехні” (1984), автором якої є сестра Ленарда Кілера — Елоїз Кілер.

10.2. Характеристика інструментальних методів детекції правди та брехні

Існує кілька розробників і постачальників апаратури призначеної для обладнання поліграф-кабінетів. Зокрема, компанія “СПЕЦГРУП” є офіційним дилером в Україні агентства психотехнологій детекції брехні “КОНКОРДІЯ” (<http://www.berkano.ru/>). Вони реалізують різні види обладнання, яке, за твердженням компанії, не має аналогів у світі. Ця компанія здійснює гарантійне обслуговування та ремонт техніки, установку, консультації, навчання поліграфологів та оновлення програмного забезпечення; готує спеціалістів для роботи як на традиційних поліграфах, так і на спеціальних психодіагностичних комплексах.

Детектор “Конкорд Щит”. Проведення досліджень з підбору персоналу.

Детектор “Конкорд Щит +”. Проведення досліджень з підбору персоналу та періодичних перевірок співробітників.

Детектор “Конкорд П”. Бездротовий поліграф з традиційним набором реєстрованих показників.

Детектор брехні “Конкорд КП”. Проведення досліджень з використанням двох методів: традиційний (бездротовий) поліграф і аналіз писемного мовлення випробуваного.

Детектор брехні “Конкорд СП”. Проведення досліджень з використанням двох методів: традиційний (бездротовий) поліграф і аналіз усного мовлення.

Детектор “Конкорд СКП”. Проведення комплексних досліджень з використанням методів аналізу усної та письмової мови випробуваного і традиційного поліграфа.

Детектор по голосу “Конкорд С”.

Інструментальний психодіагностичний комплекс “Конкорд Test”.

Інструментальний психодіагностичний комплекс “Конкорд Psycho”.

Питання щодо виявлення прихованої інформації або детекції брехні дуже актуальні в розкритті крадіжок, службових злочинів, кадрового підбору і навіть подружніх зрад. Поліграф, або прилад, який фіксує активність діяльності вегетативної нервової системи, прийнято називати детектором брехні. І справді, внаслідок перевірок із застосуванням поліграфа великі та малі організації мають нечувану вигоду. Вимірювання коефіцієнта корисної діяльності психологів-профайлерів-поліграфологів на одному з великих підприємств Росії показав, що витрати підприємства впали на 20 млн руб., за рахунок своєчасного виявлення недобросовісних співробітників. Для того щоб розвіяти сумніви, ми повинні розуміти, що насправді входить у поняття “детектор брехні”. Для цього розглянемо складові сучасної детекції брехні із застосуванням поліграфа:

1. Опитуваний — людина є об’єктом опитування з використанням поліграфа.
2. Психолог-профайлер-поліграфолог — експерт у сфері детекції брехні, який володіє знаннями, вміннями та навичками, необхідними для коректного читання “мови” тіла людини із застосуванням поліграфа.
3. Поліграф — це медичний прилад, який фіксує активність діяльності вегетативної нервової системи людини.

Поліграф — це інструмент (посередник) для спілкування психолога-профайлера-поліграфолога з тілом людини.

Отже, поняття “детектор брехні” складається з трьох основних складових: Людина, Психолог-профайлер-поліграфолог і прилад Поліграф. За наявності цих трьох складових у нас не повинно бути сумнівів у коректності проведеної перевірки.

ки. Якщо перевірку здійснює не кваліфікований експерт, а так званий “оператор поліграфа”, який не має уявлення про те, як правильно спілкуватися з тілом людини і не знає мови тіла, то перевірка матиме некоректний результат. Часто буває так, що ми не можемо використовувати поліграф через незгоду досліджуваного. Якщо застосування поліграфа неможливе, психолог-профайлер проводить перевірку без поліграфа. Тоді залишається скористатися профайлінгом — проведенням детекції намірів людини за вербальними і невербальними ознаками. Якщо людина знаходиться поза досяжністю, профайлер може провести роботу з відеоматеріалом. На сучасному етапі профайлінг застосовується при кадрових перевірках, при розслідуванні правопорушень (крадіжки, шахрайства, сексуальні злочини тощо), у роботі з організаціями або підприємствами під легендою співробітника [28].

Проте в сучасних умовах бурхливого розвитку мікроелектронної техніки з’явилися у вільному продажу компактні малогабаритні, навіть кишенькові апарати, які, за свідченням виробників, доводять достовірність виявлення брехні до 100 %. Якщо це не надбання реклами (тобто перевищення можливостей приладу задля збільшення його продажу), то після відповідної ретельної перевірки виникає нагальна необхідність у перегляді законодавства, яке стосується неможливості врахування у суді результатів інструментального дослідження брехні (яке традиційно працювало у поліграф-кабінетах і не перевищувало 85 % достовірності). Нова апаратура побудована на принципі тонкого фізичного аналізу звуку відповіді на тестові запитання та аналізу опору слабкому та складному, багатохвиловому струму, що проходить через 5 пальців руки. Цей прилад дає змогу не тільки виявити сам факт брехні, а й віддиференціювати два ступені правди (абсолютна правда і правда з невеличким сумнівом) і три ступені брехні (слабка, середня та абсолютна брехня). Нами був проведений круглий стіл, метою якого була перевірка достовірності рекламного опису одного з таких приладів. Відповіді на тестові питання виявили повну адекватність цього приладу поставленим перед ним завданням.

Питання для самопідготовки

1. Хто і за яких обставин зробив найвагоміший внесок у поліграфологію?
2. Які складові сучасної інструментальної детекції брехні (правди)?
3. Які приблизно відсотки надійності різних систем детекції брехні (правди)?
4. Які принципи закладені у роботу приладів для детекції брехні (правди)?
5. Які показники найчастіше фіксують інструменти для детекції брехні (правди)?
6. Порівняйте ефективність невербальних та інструментальних методів детекції брехні (правди)?

Література

1. *Алексеев Л. Г.* Психофизиология детекции лжи. Методология / Л. Г. Алексеев. — М.: ООО “Галерея-Принт”, 2011. — 108 с.
2. *Варламов В. А.* Детектор лжи / В. А. Варламов. — [2-е изд.]. — М., 2004. — 352 с.
3. *Варламов В. А.* Компьютерная детекция лжи / В. А. Варламов, Г. В. Варламов. — М., 2010. — 944 с.
4. *Варламов В. А.* Противодействия полиграфу и пути их нейтрализации / В. А. Варламов, Г. В. Варламов. — [2-е изд.]. — Краснодар, 2007. — 358 с.
5. *Варламов В. А.* Составление заключений по материалам психофизиологических исследований / В. А. Варламов, Г. В. Варламов, Я. В. Комиссарова. — М., 2009. — 70 с.
6. *Инструментальная “детекция лжи”:* академический курс / С. И. Оглоблин, А. Ю. Молчанов. — Ярославль, 2004. — 464 с.
7. *Комиссарова Я. В.* Криминалистическая полиграфология: миф или реальность? / Я. В. Комиссарова // Библиотека криминалиста. Науч. журн. — 2011. — № 1. — С. 96–108.

8. *Комиссарова Я. В.* Задачи, объект и предмет судебной психофизиологической экспертизы с применением полиграфа / Я. В. Комиссарова // Библиотека криминалиста. Науч. журн. — 2012. — № 3 (4). — С. 251–275.
9. *Комиссарова Я. В.* Криминалистика + Криминалисты = Опыт борьбы с преступностью / Я. В. Комиссарова, Е. Г. Килессо, В. О. Перч. — М., 2005. — 200 с.
10. *Комиссарова Я. В.* Полиграф в России и США: проблемы применения / Я. В. Комиссарова, Н. И. Мягких, А. Б. Пеленицын. — М.: Юрлитинформ, 2012. — 224 с.
11. *Обухов А. Н.* Теоретические и методические основы применения полиграфа: учеб. пособие / А. Н. Обухов, И. П. Обухова. — [3-е изд.]. — Домодедово: ВИПК МВД России, 2012. — 321 с.
12. *Пеленицын А. Б.* Так что же все-таки определяет полиграф? // Вестн. криминалистики / А. Б. Пеленицын, А. П. Сошников, О. В. Жбанкова; отв. ред. А. Г. Филиппов. Вып. 2 (38). — М., 2011. — С. 7–18.
13. *Петров А. М.* Психологические возможности выявления скрываемой информации: учеб.-метод. пособие / А. М. Петров, С. Г. Мягких, С. Ю. Бессонова; Из записной книжки полиграфолога: справочное пособие для специалистов, использующих полиграф при опросе граждан. — Пермь, 2003. — 204 с.
14. *Поповичев С. В.* Легко солгать тяжело. Инструментальная детекция лжи: от идеологии к технологии / С. В. Поповичев. — М., 2011. — 400 с.
15. *Прукс П.* Уголовный процесс: научная “детекция лжи”. Инструментальная диагностика эмоциональной напряженности и возможности ее применения в уголовном процессе / П. Прукс. — Тарту, 1992. — 199 с.
16. *Скрытников А. И.* Психологическое обеспечение оперативно-служебной деятельности сотрудников органов внутренних дел: метод. пособие / А. И. Скрытников, И. С. Зубрилова. — М., 2001. — 141 с.

17. Семенов В. В. Правовые, тактические и методические аспекты использования полиграфа в уголовном судопроизводстве: учеб. пособие / В. В. Семенов, Л. Н. Иванов. — М., 2008. — 184 с.
18. Сошников А. П. Оценка персонала: психологические и психофизиологические методы / А. П. Сошников, А. Б. Пеленицын. — М., 2009. — 240 с.
19. Полиграф в практике расследования преступлений. Методические рекомендации / А. П. Сошников, Я. В. Комиссарова, А. Б. Пеленицын и др. — М., 2008. — 186 с.
20. Черепанова И. Детектор правды. Суггестивные технологии в творчестве полиграфолога-профессионала / И. Черепанова, А. Петров, С. Мягких. — М., 2004. — 336 с.
21. Экман П. Психология лжи / П. Экман. — СПб., 2003. — 272 с.
22. Актуальные проблемы специальных психофизиологических исследований и перспективы их использования в борьбе с преступностью и подборе кадров: материалы VII Международной науч.-практ. конф. — Краснодар: Изд-во КубГТУ, 2006.
23. Актуальные проблемы специальных психофизиологических исследований и перспективы их использования в борьбе с преступностью и подборе кадров: материалы VIII Международной науч.-практ. конф. — Краснодар: Изд-во КубГТУ, 2007.
24. Актуальные проблемы специальных психофизиологических исследований и перспективы их использования в борьбе с преступностью и подборе кадров: материалы IX Международной науч.-практ. конф. — Краснодар: Изд-во КубГТУ, 2008.
25. Актуальные проблемы специальных психофизиологических исследований и перспективы их использования в борьбе с преступностью и подборе кадров: сборник трудов Юбилейной X Международной науч.-практ. конф. — Краснодар: Изд-во КубГТУ, 2009.
26. Актуальное состояние и перспективы развития метода инструментальной “детекции лжи” в интересах госу-

дарственной и общественной безопасности: материалы Международной науч.-практ. конф. (2–4 декабря 2008 г., г. Москва). — Казань, 2009.

27. *Инструментальная* детекция лжи — 15 лет на страже закона в России: итоги пройденного и перспективы развития: материалы Международной науч.-практ. конф. (21–23 сентября 2009 г.). — Казань, 2009.
28. *Что такое* детектор лжи? [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.samamed.ru/review/detektorlgi.html>

ЗНАЧЕННЯ ФІЗІОГНОМІКИ ДЛЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГА-ПРОФАЙЛЕРА

Фізіогноміка (поняття, синоніми)

Дерматогліфіка, фізіогноміка та характер нерозривно пов'язані між собою і є складовими візуальної психодіагностики. **Візуальна психодіагностика** є відносно новим науково-прикладним напрямом. (Хоча вона й має достатньо довгу історію, але не в якості наукового методу).

Основні напрями візуальної психодіагностики:

1. Фізіогноміка — вчення про взаємозв'язок будови і виразу обличчя людини.
2. Фізіотоміка — мова тіла людини.
3. Дерматографіка (у тому числі хіромантія, хірологія).
4. Графологія — можливість прогнозування характеру людини за її почерком та підписом.

Фізіогноміка виникла у глибоку давнину на підставі уявлення про залежність психічного і тілесного в людині, від того, що їй започатковано природою. Серед відомих діячів античності, які досліджували **фізіогноміку**, можна назвати Гіппократа, Платона, Аристотеля, Ідісмеона, Зенона, Сенеку, Лукреція, Діогена, Галена, Цицерона.

Фізіогноміка — пізнання характеру, схильностей та здібностей людини за рисами обличчя. Згідно з фізіогномікою: вузький і низький лоб визначає слабкий розум; гладкий лоб — веселість, безтурботність; прямий ніс — спокій; маленькі очі — ознака хитрощів, егоїзму; тонкі губи — ознака злобливості, лицемірства; випнуті великі вуха — ознака дурості.

Хіромантія — визначення характеру людини та її долі за лініями долоні. Хіромантія веде свою історію із стародавніх часів. Ще лікарі Сходу, Греції та Риму встановлювали хворим діагноз за лініями руки. До хіромантії зверталися Гален, Піфа-

гор, Аристотель, Цезар, Авіценна. Тривалий час хіромантія відкидалася психологією, але вивчення ембріонального розвитку пальцевих візерунків у зв'язку з спадкоємністю зумовило розвиток дерматографіки.

У Стародавній Греції образ карбування почали застосовувати і до людини, спершу для окреслення рис обличчя, а потім для особливостей її поведінки. Поняття “характер” було введено колегою Аристотеля Теофрастом для визначення властивостей людини. Проте слова “карбівка”, “печатка” щодо характеру мають ще одне суттєве значення. Характер накладає відбиток на всі вчинки, думки і почуття людини. За цими проявами ми й оцінюємо характер тієї чи іншої особистості. Тож властивостями характеру слід вважати не всі особливості людини, а лише істотні та стійкі. Характер людини можна зрозуміти тільки в її суспільній діяльності, суспільних відносинах. Про характер людини ми робимо висновок за тим, як вона мислить і поводить себе за різних обставин, якої вона думки про інших людей і про саму себе, в який спосіб здебільшого поводить себе. Знати характер людини дуже важливо, адже це дає можливість передбачити, як вона поводитиметься за певних умов, чого від неї можна чекати, як вона виконуватиме доручення тощо. Ідеї про психологічне розрізнення людей виникли ще в епоху ранньої античності й зумовлювалися суспільними потребами. Так, грецький рабовласник, купуючи раба, уважно оглядав його зовнішність — м'язи, хребет, зуби для того, щоб визначити фізичну працездатність невільника. Однак рабовласника цікавили і психічні риси раба — чи буде він слухняним, стриманим, покірним та працелюбним. Тому саме в Давній Греції зароджується та виникає **візуальна психодіагностика** — теорія розрізнення рис характеру людини на основі її зовнішності. Пізніше філософи і психологи, пояснюючи і класифікуючи людські характери, головними чинниками їх формування вважали особливості тіла. Так, Аристотель намагався визначити риси характеру людини, ототожнюючи її зовнішність з тваринами. Приміром, якщо людина мала товстий бичачий ніс, то вважалася лінивою, форма лев'ячого носа означала поважність особи, тонке та рідке во-

лося, як у зайця, показувало боягузтво тощо. У Середньовіччі найвідомішим дослідником характеру був Й. Лафатер, який заснував цілу науку — **френологію**, яка вивчала риси характеру людини за формою її черепа. Засновнику **френології** дорікали, що будучи прославленим діагностом характерів людей, він не зміг розпізнати власного вбивці (солдата-мародера). Згідно з ідеями френології череп поділявся на 27 ділянок, випукла форма яких вказувала на виявлення певної риси характеру чи здібності людини, а ввігнута — про відсутність чи слабкий ступінь розвитку ознаки. Хоча принципи френології на сьогодні заперечуються офіційною наукою, вченими було запозичено ідею про функціональний розподіл не черепа, а головного мозку.

Відомими в історичному контексті є також погляди Ч. Дарвіна щодо виявлення рис характеру людини через зморшки на її обличчі. Наприклад, тип зморшок на лобі діагностує зовсім різні риси характеру. Якщо зморшки мають горизонтальний вигляд, то це вказує на безпосередність, оптимізм та простодушність людини, а вертикальні зморшки свідчать про вдумливість, емоційну стриманість та критичність особистості. На сьогодні науковці дещо скептично ставляться до визначення рис характеру на основі зовнішності людини — психологи-практики обирають для цього численні стандартизовані та проєктивні тести. Вчені працюють над вивченням питань щодо формування характеру, виявлення національного характеру, над проблемами зв'язку між гармонійністю структури та проявами характеру.

Застосування основ дерматогліфіки та фізіогноміки є надзвичайно цікавим напрямом не лише під час дослідження характеру людей. Знання, отримані у процесі вивчення цього напрямку, можуть також використовуватися для діагностування деяких психічних та соматичних патологій і генетичних дефектів.

“У кожної людини три характери: той, що їй приписують; той, що вона сама собі приписує; і, нарешті, той, що є насправді” (В. Гюго). У діагностиці характерологічних особливостей велике значення має використання фенотипічно малозмінюваних ознак (так званих генетичних маркерів). До найінфор-

мативніших генетичних маркерів можна віднести групи крові, особливості будови і колір райдужної оболонки ока, дерматогліфіку (папілярні лінії та узор пальців рук, долонь і стоп).

Вони мають такі основні властивості:

- жорстку генетичну детермінованість у розвитку (коефіцієнт спадковості, як правило, наближається до 1);
- повністю проявляються в кожному поколінні і добре виражені (мають повну пенетрантність і високу експресивність);
- успадковуються згідно із законами Менделя;
- практично мало змінюються під впливом чинників зовнішнього середовища.

Дерматогліфіка (від гр. *derma* — шкіра, *gliphe* — малювати) — це вивчення рельєфу шкіри на пальцях, долонях і стопах. На відміну від інших частин тіла, тут є епідермальні виступи — гребені, які утворюють складні візерунки. Ще у давнину, в Китаї та Індії, звернули увагу на те, що візерунки на пальцях і долонях суто індивідуальні, і використовувалися відбитки пальців замість підписів. На Землі немає людей з однаковими малюнками на пальцях (крім монозиготних близнят).

У 1892 р. Ф. Гальтон запропонував класифікацію цих візерунків, яка дала змогу використовувати метод для ідентифікації особи у криміналістиці. Таким чином, виокремився один із розділів дерматогліфіки — дактилоскопія (вивчення візерунків на подушечках пальців). Інші розділи дерматогліфіки — пальмоскопія (малюнки на долонях), плантоскопія (вивчення дерматогліфіки стоп).

Дактилоскопія. Гребені на шкірі пальців рук відповідають сосочкам дерми (від лат. *papilla* — сосочок), тому їх називають також папілярними лініями, рельєф цих виступів повторює шар епідермісу. Міжсосочкові заглибини утворюють борозенки. На поверхні гребенів відкриваються вивідні протоки потових залоз, а у товщині сполучнотканинного сосочка знаходяться чутливі нервові закінчення. Поверхня, яка вкрита гребінчастою шкірою, відрізняється високою дотиковою чутливістю. Закладення візерунків відбувається між 10 і 19 тиж-

нями внутрішньоутробного розвитку; у 20-тижневих плодів уже добре помітні форми візерунків розгалуження нервових волокон. Повне формування деталей будови дотикових візерунків завершується до шести місяців, після чого вони залишаються незмінними до кінця життя. При пошкодженні шкіри (опік, відморожування, травми) їхній малюнок через деякий час повністю відновлюється до деталей. Звичайно, відновлення можливе до тих пір, доки пошкодження не пов'язане з глибокою травмою, яка викликає утворення рубців із щільної сполучної тканини. Дерматогліфічні дослідження мають важливе значення у визначенні зиготності близнят, діагностиці деяких спадкових хвороб, судовій медицині, криміналістиці для ідентифікації особи. Папілярні лінії на подушечках пальців зазвичай вивчають на відбитках, які наносять на папір після змащування пальців друкарською фарбою. Існують також прилади для фіксації у комп'ютерних базах дактилоскопічних даних. Детальне дослідження візерунків проводять за допомогою лупи або на моніторі комп'ютера. Папілярні лінії різних напрямків ніколи не перетинаються, але можуть у певних пунктах зближуватися, утворюючи трирадіуси, або дельти (за подібністю фігури до грецької літери). На подушечках пальців розрізняють лінії центрального візерунку і лінії рамки, які облямовують центральний візерунок. Незважаючи на індивідуальну неповторність візерунків, виділяють три основних їх типи: дуги А (англ. *arch* — дуга); петлі L (англ. *lor* — петля) і завиткові візерунки W (англ. *whorl* — завиток). Дугові візерунки зустрічаються рідше решти (6 %). У цьому візерунку є лише один напрямок папілярних ліній. Починаючись з одного краю візерунку, лінії, піднімаючись до іншого, протилежного краю, утворюють дуговий, шатровий візерунок, вигин якого буває або крутим, або пологим. Петлі є найпоширенішими (близько 60 %). Це замкнений з одного боку візерунок: гребені починаються також від краю візерунка, але, не доходячи до протилежного краю, згинаються у вигляді петлі і повертаються до того самого краю, від якого починались. Якщо петля відхиляється у бік променевої кістки, вона називається радіальною, якщо у

бік ліктьової кістки — ульнарною (Lr, Lu). Завиткові візерунки посідають середнє місце за поширеністю (34 %). Вони мають вигляд концентричних кіл, овалів, спіралей, знизу і зверху центральна частина візерунка облямована двома напрямками ліній. Завитки мають дві дельти. На пальцях ніг є також три типи візерунків, але в іншому відсотковому співвідношенні (більший відсоток дуг). Тактильні візерунки на стопі в людини редуковані порівняно з мавпами і займають меншу площу. Кількісним показником дерматогліфіки є підрахунок гребенів (кількість папілярних ліній між дельтою і центром візерунка). У середньому на одному пальці буває 15–20 гребенів, на всіх десяти пальцях у чоловіків ця цифра дорівнює $144,98 \pm 51,08$, а у жінок — $127,23 \pm 52,21$.

Дерматогліфіка пальців і долонь рук визначається за стандартною методикою Т. Д. Гладкова. Щодо пальцевої дерматогліфіки визначають типи візерунків (A — дуги, R — радіальні петлі, U — ульнарні петлі, W — завитки), дельти (окремо на правій, лівій та обох руках — Ft) та гребінці (на кожному пальці — RC — I, RC — II тощо та сумарно на двох руках — TRC). Фенотипи пальцевої дерматогліфіки фіксують наступним чином: ALW (наявність трьох типів петель), LW (наявність двох типів пальцевих візерунків з переважанням петель), WL (серед двох типів пальцевих візерунків спостерігається більша кількість завитків), 5L5W (рівнозначна кількість петель та завитків), 10L і 10W (відповідна кількість петель і завитків на всіх 10 пальцях рук), LA (за наявності петель і дуг переважають петлі) і AL (при фенотипічному прояві на двох руках тільки петель і дуг, кількісну перевагу мають дуги). Слід обґрунтувати можливість використання дерматогліфіки для визначення психологічних характеристик людини. Сучасна наука ґрунтується на медично підтвердженому зв'язку між морфологічною організацією нервової системи людини та визначеною цією організацією діяльністю мозку, та психологічними характеристиками і фізіологією ЦНС. В сімейних парах спостерігається кореляція за типом візерунків шкіри. Цей феномен можна пояснити психологічною **асортативністю**. Подібну закономірність мож-

на спостерігати також у людей, хворих на епілепсію, шизофренію та ін. Вперше цей феномен вивчила та дослідила Сара Холт, яка також відмітила, що зі збільшенням тривалості спільного проживання подружжя подібні закономірності стають виразнішими. Вона навела гіпотезу про те, що, мабуть, так само, як і в довгожителів, це можна пояснити **елімінацією**, а в цьому випадку — **дискордантних** за візерунками шлюбів. Японський дослідник Коюю Такашима узагальнив уявлення про психологічні особливості власників тих чи інших візерунків на шкірі. Так, наприклад, завитки, за народними прикметами, вказують на успіх у ремеслах та наполегливість, збірні візерунки — на брехливість, петлі — на недостатню наполегливість, дуги — на жорсткий та грубий характер. Хідео Коджима об'єднав результати власних спостережень над 200 тис. ув'язнених. На його думку, власникам великої кількості петель на пальцях властиві м'які манери, вони меланхолічні, тверезомислячі, безжальні під час ведення бізнесу. Люди із завитками на пальцях невгамовні, чуттєві, розумні, діяльні, часто сумніваються та не схильні до кримінальних дій. Ті, у кого на пальцях петлі комбіновані із завитками, — витримані, добрі, слухняні, правдиві, але часто нерішучі та пасивні у справах. Власники дуг та радіальних петель амбіційні, холодні, наполегливі, неслухняні, так звані "бунтівники". Характеристики японських дослідників можуть бути доповнені публікаціями їхніх американських колег, які вказують на те, що серед студентів особи з дугами на вказівних та середніх пальцях лівої руки відвертіші, відкритіші та правдивіші, хоч і мають збільшений поріг тривожності, ніж люди із завитками, яким притаманні прихованість та менша сентиментальність.

Слід звернути увагу на публікації Дж. Холла та Д. Кімури, в яких вказується на нетрадиційну сексуальну орієнтацію в людей із переважанням гребеневого рахунку великого пальця та мізинця лівої руки над правою. Отже, найлегше схарактеризувати людину з чітким переважанням одного малюнка на пальцях, так званих мономорфних рук, на яких всі десять візерунків належать до одного типу.

Так, власники дугового малюнку на пальцях мають “конкретне мислення” (мал. 51). Ці люди однозначні, їм важко пристосовуватися до змін оточення. Вони не прислухаються до іншої думки та часто наполягають на своєму, легко “переключаються” на інші теми, незлопам’ятні, правдиві, відкриті, не інтригани, прямолінійні, не мають інтересу до алкоголю.

Мал. 51. Прості дуги на пальцях

У таких людей слабе здоров’я, вони погано переносять спеку, довготривалі переїзди у транспорті, вакцинацію. Такі люди здебільшого займають керівні посади.

Люди, які мають велику кількість завитків, можуть бути благодушними, лінивими, хаотичними та неохайними, їм складно вирішувати життєві проблеми, вони схильні до їх ускладнення, здебільшого інтриганти, невпевнені у собі, схильні до “самоїдства”, добре координовані (мал. 52).

Люди з візерунками у вигляді петель, особливо якщо вони ульнарного типу, — так звана “золота середина” між попередніми. Вони добре пристосовуються, достатньо контактні, терпимі, витривалі, мають широке коло інтересів, їм бракує конкретності та простоти, не ідейні, це майже ідеальні керівники, які ніколи не залежать від оточуючих (мал. 53).

Викладені вище характеристики не є абсолютними і мають узагальнений вигляд. Крім того, люди, в яких переважає один

Мал. 52. Завитки на пальцях

Мал. 53. Петлі на пальцях

тип візерунків, зустрічаються не дуже часто. Іноді спостерігається виражена асиметрія при розподілі візерунків на пальцях. Якщо асиметрія перевищує дві ознаки, людина неврівноважена, запальна, але швидко “відходить”. У такому разі завитки розташовані переважно на пальцях правої руки, якщо ж навпаки — особистість є недовірливою, має музичні або художні здібності.

Цікавим критерієм оцінювання пальцевих візерунків можна вважати напрямок руху спіралі у складних візерунках типу завитків. Ще на початку ХХ ст. індокитайський криміналіст

М. Поттхер використовував цю ознаку для класифікації візерунків у своїй дактилоскопічній картотеці.

Зі спостережень криміналістів 1920–1930 рр. відомо, що у відбитках пальців лівої руки спіралі закручуються переважно за часовою стрілкою, тоді як у відбитках правої — навпаки. Винятком з цього “правила” є вказівні пальці. В такому випадку це може вказувати на синдроми Рубінштейна–Тейбі і на хворобу Жилль де ля Туретта. Люди, які мають виражені візерунки на долонях, частіше за інших є пацієнтами психіатрів, вони більш збудливі, мають лабільну нервову систему, тривожніші й агресивніші.

Все перераховане вище стосується внутрішньої поверхні рук, однак гребенева шкіра у приматів присутня також на ступнях ніг, де виділяють схожі поля та використовують ті самі принципи опису візерунків. Рельєф ніг у людей вивчений погано, однак відомо, що візерунок на пальцях ніг простіший, а на стопі узорі відмічаються частіше, ніж на долонях.

Фізіогноміка ґрунтується на науковому описі обличчя, що становить анатомо-психічну конструкцію передньої частини голови. Кісткова та м’язова структури складають фундамент, на якому надбудовуються всі його основні параметри. Як генетичний і соціально сформований тип обличчя протягом життя зазнає певних змін. Ще Гіппократ стверджував: “Знаючи ключі до зчитування інформації, джерелом якої є обличчя, володіючи вмінням інтерпретації знятих з нього даних, фахівці в змозі допомогти значно поліпшити майстерність спілкування й швидко орієнтуватися у прихованих якостях своїх партнерів.”

За формою обличчя (видовжене, трикутне, трапецієподібне, квадратне чи кругле) можна певним чином визначити психологічний тип його володаря.

Видовжене: прямокутник, ширина лоба майже дорівнює ширині підборіддя. Це так званий аристократичний тип, який свідчить про високий рівень інтелекту, чуттєвість, врівноваженість, іноді виваженість. Такі люди мають хороший організаційський талант, цілеспрямовані в своїх діях.

Трикутне: широкий і високий лоб, виступаючі скули, невеликий, але кістлявий ніс, глибоко посажені очі, мале за розміром і дещо висунуте вперед підборіддя. Люди з таким обличчям дуже обдаровані, чуттєві, проте в їхньому характері наявні хитрість, непоступливість. Вони здебільшого самотні.

Трапецієподібне: широкий лоб і трохи звужене підборіддя. Такі люди, як правило, досить інтелігентні та чуттєві, проте без здатності до боротьби. Жінки з таким обличчям оптимістичні, щасливі, вміють створювати приємну атмосферу спілкування.

Квадратне: люди з таким обличчям суворі, мужні, інколи безсердечні, як правило, тугодуми, бувають грубими і нахабними. Яскрава риса — рішучість. Такі люди прямолінійні та відкриті у спілкуванні, з невтомним бажанням досягти успіху. Вони хороші виконавці, хоча й самі прагнуть бути лідерами. Жінки з таким типом обличчя намагаються домінувати в усіх сферах життя.

Кругле: люди з таким обличчям добродушні, миролюбиві, з м'яким характером. Вони люблять комфорт, хорошу компанію друзів і прагнуть “трохи” слави, але без честолюбства. Якщо на такому обличчі високе перенісся, виступаючі скули, “вогненні очі” — його власник може стати цілеспрямованим лідером, великим військовим начальником.

Залежно від конфігурації обличчя людини **лоб** може бути високим, відкинутим назад і нахиленим вперед, що певною мірою впливає на особливості її характеру.

Так, *високий, дещо випуклий у верхній частині лоб* вказує на холодний, математичний розум і невелику фантазію.

Плоский і високий лоб вказує на незначні розумові здібності, відсутність уяви, але водночас на наполегливість щодо досягнення мети.

Високий, трохи випуклий лоб належить людям, які багато мислять, але мало роблять.

Окреслений, випуклий у верхній частині лоб, що закінчується прямою лінією, вказує на жвавість розуму, фантазію, але утаємничений характер.

Відкинутий трохи назад лоб означає вразливість, а наявність зморшок вказує на оригінальність розуму його власника.

Видовжений з прямими лініями лоб може належати наполегливій людині, яка схильна до значної розумової діяльності.

Нахилений вперед, окреслений і випуклий у верхній частині лоб може означати дослідницький підхід у мисленні індивіда зі схильністю до математичних розрахунків.

Перпендикулярні зморшки лоба вказують на сильну волю, дві короткі глибокі — талант організатора, глибокі продовгуваті — ознака довгого життя і великих успіхів. *Горизонтальні зморшки* водночас із максимально розкритими очима виражають стан підвищеної уваги до деяких фактів, що зацікавили партнера. Разом із напівзакритими очима — намагання щось краще почути, побачити.

Вертикальні зморшки лоба вказують на те, що загальна увага, викликана чимось або кимось, досягла максимуму, а також свідчать про розумову зосередженість їх власника.

Фізіогномічним елементом іміджу варто вважати **брови**, їхній колір і форму. Так, *чорні, тверді брови* свідчать про похмурість, дратівливість, іноді про дику пристрасть. Власник *тонких і м'яких брів* може мати чуйну душу, бути совісним, сентиментальним, любити природу і поезію.

Рідкі брови видають мінливість, ревності, навіть мстивість індивіда; *великі дуги* вказують на рабську покірність, можливо, зрадництво і навіть лукавство. У людей з *густими, чорними і зрощеними бровами* можна фіксувати ненаситну пристрасть. Власники *високих брів* найчастіше мають веселий характер, люблять гумор, цінують відкритість, оскільки самі є досить відкритими. Разом з тим такі люди іноді “страждають” від марнотратства. *Низькі брови* виражають глибокодумність, ощадливість і характеризують стриманих людей. Чим *більший простір між бровами*, тим стриманіша і спокійніша особа. *Брови, що піднімаються до центру лоба*, — ознака багатого уяви. *Брови, підняті вгору трикутником*, свідчать про сильний характер, *втягнуті в одну лінію* — обіцяють неспокійне життя, *маленькі, безформні* — належать неврівноваженим людям.

Дуже важливим елементом іміджування особистості вважаються **вуха**. *Великі, тонкі і трохи пологі зовнішні вуха* вказують

на музичні здібності й обдарованість. *Маленькі товсті вуха* свідчать про ймовірну відсутність музичних здібностей. Власники *великих товстих вух* можуть виявляти повну байдужість до всіх видів мистецтва і жадати грубих тваринних насолод. *Маленькі тонкі вуха* відповідають делікатним, з витонченим смаком людям, які люблять порядок та охайність. *Маленькі, стиснуті, товсті, некрасивої форми вуха* спостерігаються у звичайних працівників, іноді у таких особистостей фіксується мстивість, озлобленість, облудність і мінливість у поглядах. *Дуже тонкі, майже прозорі вуха свідчать* про такі якості особистості, як палкість і дратівливість. Здебільшого це нервові люди, в яких хворі легені і шлунок. Якщо у людини *довгі вузькі вуха*, то це може бути ознакою тупості й нездатності зосередитися, що вимагає певних розумових зусиль. *Покриті пушком вуха* — ознака жагучого темпераменту, такі люди нерозбірливі у зв'язках і мають схильність до подружньої зради. Надто *м'ясисті і товсті вуха* свідчать про похмурість і обжерливість, а загострені догори — брутальність. *Тверді вуха* у більшості людей означають хороше здоров'я і довголіття, і навпаки, *м'які і в'ялі вуха* вказують на фізичну неміч. *Вуха з великими мочками*, як вважають на Сході, належать мудрим людям. *Чотирикутні вуха* означають твердість, порядність їхнього власника.

З таким атрибутом іміджбілдінгу, як **ніс**, необхідно ще акуратніше співвідносити основні типи темпераменту і характеру особистості. Так, *довгий ніс* найчастіше асоціюється з поверховими судженнями і “недалекістю” розуму окремих людей. *Гострий ніс* свідчить про можливу лисячу спритність і підступність. *Довгий, великий і опущений донизу ніс* вказує на вадливість і схильність його носія до інтриг. *Ніс дугою* означає шляхетну гордість, владність і вірність характеру людини. *Ніс, схилений до губ*, може фіксувати ніжність, пристрасність, легковажність і навіть вразливість його власника. *Вузький в основі між очима ніс* свідчить про невеликий розум, а широкий — про позитивний імідж індивіда і ясність його розуму. *Ледь помітна кривизна носа* — це владність, твердість і норавливість. *Широкий, із впадинкою посередині, ніс* вказує на такі якості характеру, як неправдивість,

жорстокість і схильність до суперечок. Якщо у людини *товстий ніс свинцево-червоного кольору*, то це вказує на пристрасть до пияцтва і розпусти. Звідси випливає, що *чим більше фіолетових прожилок на носі*, тим більше людина має пороки. Великий ніс притаманний користолюбцям, а скривлений свідчить про їхні негативні інстинкти. *Прямий і дещо чотирикутний ніс* вказує на пасивну енергію, тверду і спокійну волю. *Орлиний ніс* означає гординю, честолюбство. *Великий м'ясистий ніс* вказує на лінь, інколи боягузливість його власника. Перераховані вище особливості не можуть визначати характер людини повністю, оскільки можуть лише враховуватися як елементи, що доповнюють її загальну характеристику.

За допомогою **очей і губ** можна виразити на обличчі: прагматичність, рішучість, відкритість, обережність, сором'язливість. Під час захоплення чи подиву *рот частково чи повністю відкривається*. Коли партнер не хоче спілкуватися, то його *губи міцно стиснуті*, які також можуть вказувати на відсутність бажання висловлювати потайну думку, оцінку. Під час цілеспрямованих дій *підборіддя витягується вперед*, а при пасивній позиції — *більше втягується назад*. *Відтягнуті вниз кутики губ* символізують загалом негативне ставлення до життя, смуток; загальний, невеселий вираз обличчя, *підняті кутики рота* відображають позитивне ставлення до життя. Якщо *губи виглядають пухкими*, то це може вказувати на збільшену життєвість почуттів, *м'якими* — на чуттєвість, *гострими* — на інтелектуальність, *твердими* — на силу волі їхнього носія. **Підборіддя середнього розміру, в міру висунуте вперед**, означає врівноважену людину, *велике, подвійне* — чутливу, з переважаючими інстинктами. *Роздвоєне й висунуте* підборіддя належить ексцентричним, подразливим, схильним до незгоди людям. *Висунуте вперед підборіддя* означає енергію і силу волі, незалежність, непідкупність, жорсткість його власника. *Довге і вузьке підборіддя* — сарказм, *м'яке* — розум і егоїзм, *висунуте назад* — нерішучість. *Маленьке овалної форми підборіддя* вказує на слабку волю, *чотирикутне, відсунуте назад*, належить енергійним, рішучим, владолубним. *Подвійне підборіддя* свідчить про надмір-

ну масу тіла і не є ознакою старіння. Щоб уникнути подвійного підборіддя, необхідно слідкувати за масою свого тіла. Складки на підборідді також можуть бути ліквідовані за допомогою пластичної операції. Всі зазначені параметри обличчя слід розглядати в комплексі, це немовби скомбіновані вирази, що дають певне уявлення про особу. Тисячолітня традиція у східній медицині щодо тлумачення рис та інших діагностичних ознак по обличчю пацієнта і сьогодні є надзвичайно актуальною. Оскільки фізичне самопочуття відбивається на зовнішньому вигляді людини, обличчя може вказати на стан здоров'я, функціональні порушення і навіть можливу психічну дисгармонію. Грунтуючись на ці традиції, китайський лікар може за допомогою мистецтва тлумачення по обличчю розпізнати у свого пацієнта хвороби ще до того, як вони проявляться. Безумовно, для цього потрібно мати великий досвід, хорошу довготривалу пам'ять з великим обсягом інформації, образне мислення і дар спостережливості.

Читання по обличчю, звичайно, не замінює інші методи діагностики, але воно підказує уважному лікарю, а в цьому випадку і психологу-профайлеру, взаємозв'язок або причини хвороби. Воно може стимулювати і пильність самого пацієнта, зосереджуючи його підвищену увагу до власного тіла і, зокрема, обличчя. Людина повинна сама оцінити, скільки в такому прогнозі чи діагнозі хвороби приховано правди, адже, врешті-решт, вона сама несе відповідальність за своє фізичне і душевне благополуччя.

Відомості про вигляд обличчя і тіла допоможуть будь-кому свідоміше сприймати сигнали свого тіла, а отже, швидше трактувати зміни в них.

Рот і губи. Китайські медики на підставі вивчення ділянки рота і 176 ознак роблять висновки про стан органів травлення. У той же час у Китаї рот і губи називають органами насолоди, адже вони демонструють почуття. У Китаї можна почути таке твердження: якщо мати під час вагітності споживає дуже багато вуглеводів, то у дитини рот буде великий. Зрозуміло, ніхто не може довести точність цього припущення, але кожен може

це перевірити сам — на собі або близькій людині. По вигляду **куточків рота** можна також визначити стан підшлункової залози. *Вологі або взагалі мокрі куточки губ*, за давньокитайським вченням, вказують на підвищену її секреторну функцію. До ділянки рота також належить **язик**. Колір язика має вирішальне значення для діагностики. Перше, що вимагає під час огляду лікар, у тому числі західний, *показати йому язик*. *Темне забарвлення язика* може бути ознакою запалення або важливих розладів шлунково-кишкового тракту. *Білуватий наліт на язичці* часто є наслідком порушення кровообігу, а також виснаження органів шлунково-кишкового тракту. *Жовтий язик* пов'язують з холециститом — запаленням жовчного міхура. Якщо язик має синювато-фіолетовий колір, то пацієнт вживає надмірну кількість цукру або ліків.

Брови і очі. Китайські лікарі за типом брів визначають стан нирок. У Китаї кажуть: нирки — це пасивна енергія тіла. По **бровах** можна також дізнатися, яка спадковість — батька чи матері — більше впливає на людину. Якщо в дитини домінують ознаки по *батьковій лінії*, то її *ліва брова буде густішою і ширшою, ніж права*, а якщо по *материнській*, то густішою і ширшою буде *права брова*. Чим довші брови, тим довше життя, але не слід перейматися через надто короткі брови. Короткі, але водночас дуже густі брови вказують на активну, фізично витривалу особистість. Якщо між бровами росте волосся, це вказує на схильність до порушень функції печінки, нирок, селезінки або підшлункової залози, що може бути наслідком надмірного споживання тваринної їжі, жирних страв, включаючи молочні продукти.

Важливу інформацію про загальний стан здоров'я можна отримати на основі вивчення кольору шкіри навколо очей і білка очей. Проте слід пам'ятати, що ці показники можуть змінюватися щодня у міру поліпшення або погіршення загального самопочуття. Наприклад, **темні кола навколо очей** можуть бути ознакою фізичного виснаження або пригнічення. Можливою причиною також може бути вживання надмірно солоної їжі, а також смажених або сушених продуктів хар-

чування. Червонуваті кола навколо очей вказують на поганий кровообіг, зумовлений нервовим напруженням. Іноді така людина додатково скаржиться на холодні руки і ноги. У жінок червоні кола навколо очей можуть виникнути через болі під час менструації.

Ділянка чола становить проєкційну зону кишечника, причому нижня його частина є проєкцією тонкого кишечника, а верхня — товстого. *Ділянка початку зростання волоссяного покриву на лобі* — проєкція порушень сечового міхура, нижня частина підборіддя з ділянкою у напрямку до шиї також відповідає аналогічним відхиленням. Зона проєкції жовчного міхура розташовується на **скронях**. При порушеннях в його роботі спостерігається *поява прищів і почервонінь*, часто супроводжується виникненням головного болю скроневої локалізації. У деяких випадках спостерігається жовтизна обличчя. **Іктеричність (пожовтіння) склер очей** також вказує на гострі, а іноді й хронічні порушення функції жовчного міхура. **Ділянка між бровами над переніссям** звертає на себе увагу при відхиленнях у роботі печінки. При хронічних захворюваннях печінки можна спостерігати виникнення порушень **функції щелепних суглобів**. На початковому етапі захворювання це проявляється хворобливістю при пальпаторному дослідженні, причому лівий щелепний суглоб сигналізує про порушення в лівій частині печінки, правий — відповідно, у правій. Іноді порушення функції та структури печінки додатково проявляються *почервонінням склери очей, зниженням гостроти зору*. **Щоки** людини інформують про можливі наявні порушення в легенях. При цьому права щока відповідає правій легені, ліва щока — лівій. При органічних порушеннях в легенях спостерігається поява судинного малюнка або стійкої червоності на щоці. Форма легенів повторюється формою частини щоки, яка виступає, причому верх щоки — верхівка легені, а низ відповідає нижній частині легенів. **Крила носа** також належать до проєкційних зон дихальної системи, а саме бронхів. При бронхітах можна спостерігати їх почервоніння, появу прищів, крупних пор. Серцеві порушення іноді проявляються в ділянці кінчика носа

і вказують на наявність аритмії. Деякі серцеві порушення супроводжуються виникненням *червоної плями у верхній частині лівої щоки*. Синій колір губ здебільшого пов'язаний з порушенням діяльності серця і розладом кровообігу. **Синюшність носогубного трикутника** — це теж дуже небезпечний сигнал, що попереджає про передінфарктний стан, серцеву недостатність, або про можливий дефект перегородки серця. **Хворобливість брів** при пальпації також вказує на розлади у діяльності серця.

Перенісся — зона відхилень у роботі підшлункової залози та шлунку. За зовнішнім виглядом **очних ділянок** можна судити про наявність патології нирок. При цьому особливу увагу слід звертати на такі ознаки, як набряклість, почервоніння, потемніння. Наявність у цій ділянці папілом свідчить про застійні явища, кістоутворення або схильність до нього.

Наприклад, **поява жирових бляшок біля очей** вказує на застійні явища в ділянці нирок з утворенням піску або каменів. Сечоводи проєктуються на обличчі за носогубною складкою. Вони починаються біля слізного каналу на обличчі і закінчуються в нижній частині підборіддя біля проєкційної зони сечового міхура.

Підборіддя відображає стан репродуктивної системи людини. У жінок *поява в цій ділянці прищів і почервонінь* вказує на порушення в придатках і яєчниках (причому і в цьому випадку має значення сторона — зліва чи справа). У чоловіків подібні ознаки свідчать про розвиток або наявність простатиту. Отже, *ця зона* вказує на застійні явища в ділянці малого тазу.

Різне за величиною відкриття очних щілин з присутньою білою смугою під одним або під обома очима, підвищена білизна чола з холодним потом вказують на наявність сильного стресу, здатного порушити роботу внутрішніх органів. Такі стани доповнюються появою надмірної пітливості рук, ніг, пахових і пахвових ділянок. Якщо пацієнт має *білу смугу склери під або над райдушкою очей*, то це свідчить про його поза межовий стресовий стан. Така людина не здатна контролювати свої емоції та дії. Від неї можна чекати різних непередбачуваних вчинків, аж до вбивства і самогубства. Тривале перебування

людини в цьому стані призводить до розладів не тільки центральної нервової системи, а й роботи внутрішніх органів. **Очі** пацієнта часто можуть відображати як його психічний стан, так і відхилення фізичного характеру. *Сльозоточивість очей*, коли людина виходить з теплого приміщення в холодне або на вулицю, вказує на дефіцит калію в організмі. Безпричинна поява сліз на очах, підвищена плаксивість вказує на глибокий невроз та патологію селезінки. Фахівець ніколи не поставить діагноз тільки за однією ознакою, він шукатиме підтвердження своєї здогадки і за іншими критеріями (наприклад, лабораторного чи інструментального дослідження).

Всю цю інформація щодо діагностики хвороб отримано на основі традиційного китайського методу спостереження. На власному досвіді можна побачити, наскільки вона збігається з даними по нашому регіону чи етносу.

Водночас ми не знайшли джерел, в яких описані вище зв'язки були б коректно і доказово підтверджені математико-статистичним апаратом досліджень з визначенням базового ймовірнісного показника — p — показника ризику помилки певного висновку, який у медико-біологічних та психологічних дослідженнях не має перевищувати рівень 0,05. Моделювання виявляє всі нюанси відхилення від класичної лінійної залежності (прямої чи оберненої), а іноді може виявити навіть різну направленість залежності за різних рівнів дії визначального (факторіального) чинника. Тому використання повноцінного математичного апарату оброблення отриманих емпіричних даних є єдиним правильним шляхом вивчення зв'язків між даними фізіогноміки і особливостями характеру людини.

Психолог Джастін Карре та його колеги з Університету Брока (Канада) вирішили визначити, чи можливо за обличчям людини виявити її агресивність. Вони підготували фотографії 37 чоловіків європейського типу, які були гладко поголені, з нейтральним виразом обличчя, та попросили волонтерів жіночої і чоловічої статі визначити їхню агресивність після двосекундного погляду на фотокартки. Реальну агресивність чоловіків було визначено заздалегідь, і доведено, що “побіжного погляду” на фотокартці

достатньо для відносно точного визначення агресивності. Ще більш дивною виявилася кореляція між агресивністю чоловіків та співвідношенням ширини обличчя до його висоти, чим воно вище, тим вища агресивність. Під час другого експерименту, в якому брали участь 16 волонтерів жіночої статі, дослідники визначили: навіть якщо жінки дивилися на фотокартки протягом 37 мілісекунд, вони правильно визначали агресорів. Дж. Карре та його колеги вважають, що для оцінювання агресивності волонтери користувалися саме цим параметром співвідношення ширини обличчя до його висоти. Однією з можливих причин того, що широкі та “сплющені” обличчя більше схожі на міміку гніву є нахмурені брови та стиснуті губи. На агресивність також можуть вказувати чітко виражені лінії від щік до кутиків рота, відкриті вуглуваті зморшки над бровами, які звужуються до верха лоба, конусоподібне підборіддя, рудий колір волосся. Агресори дуже рухливі, що пояснюється інстинктом — готовністю вступити до бою, навіть якщо він може їм зашкодити. Якщо вдивитися в обличчя, специфічною є міміка: губи стиснуті, погляд прямий, очі підтримують довготривалий зоровий контакт. Під час явної, або стриманої агресії, — стиснуті кулаки, які знаходяться вище рівня поясу, удар по столу, шпурляння предметів... Поза виражає “я спокійний”, або “йди до мене — я все одно сильніший”. Агресор намагається підібратися максимально близько до жертви — зміна дистанціонування.

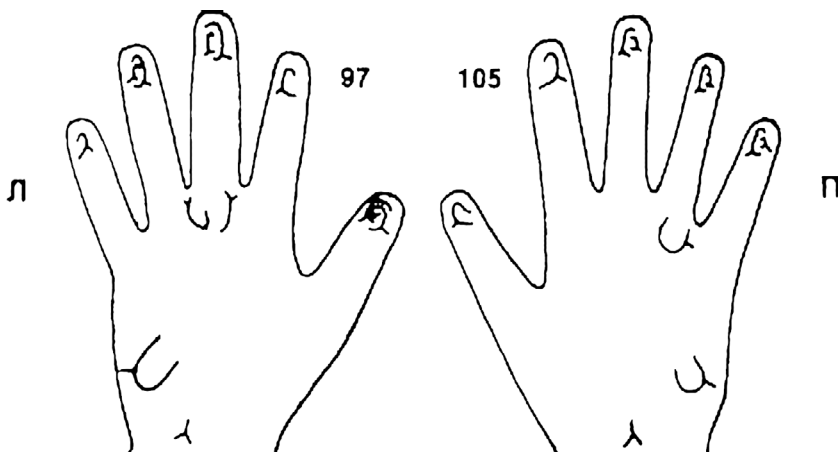
Зв'язок дерматогліфіки з агресивністю доводиться тим, що відбитки долоней серійних убивць і гвалтівників вивчалися ще з XVIII ст. Доказом цього є схема дерматогліфічної картини А. Чикатило (1990 р.), яка збереглася до нашого часу.

На агресивний тип поведінки також може вказувати виражена асиметрія у розподіленні візерунків різного рівня складності. Відомо, що візерунки більшої складності розташовуються на пальцях правої руки. “Дзеркальний” тип популяційної більшості асиметрії загалом не перевищує 10 % і може в деяких випадках вказувати на наявність підвищеної агресивності (мал. 54, 55). Цифри 97 і 105 означають сумарний гребеневий рахунок. Люди, які мають виражені візерунки на долонях, зде-

більшого є пацієнтами психіатрів, вони більш збудливі, тривожні й агресивні, мають лабільну нервову систему. Власники дуг та радіальних петель на пальцях є амбіційними, холодними, наполегливими, неслухняними, так звані “бунтівники”.

Мал. 54. Візерунки внутрішньої сторони лівої та правої долонь рук А. Чикатило

Мал. 55. Схема дерматологічної картини Андрія Чикатило

Питання для самопідготовки

1. Дайте визначення понять: “фізіогноміка”, “дерматогліфіка”, “дерматографіка”, “хірологія”, “хіромантія”, “фізіотоміка”, “дактилоскопія”, “френологія” та їх значення у діяльності психолога-профайлера.
2. Визначте сучасний стан довіри фахівців психологів-профайлерів до показників фізіогноміки, та їх зв'язків з рисами характеру.
3. Висловіть свою думку щодо перспективності та дієвості використання фізіогномічних показників у діяльності психологів-профайлерів.
4. Назвіть основні фізіогномічні ознаки.
5. Назвіть види візерунків папілярних ліній на пальцях та їх частоту в популяції.
6. Назвіть зв'язки між візерунками папілярних ліній на пальцях з рисами характеру людини.

Література

1. *Куай Ч.* Как научиться читать по лицам? / Ч. Куай. — АСТ, 2005. — 159 с.
2. *Тимоти Т.* Мар. Чтение лица, или китайское искусство физиогномики [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.klex.ru/3qn
3. *Шварц Т.* Читаем лица. Физиогномика / Т. Шварц. — Питер, 2010.

КОРОТКИЙ СЛОВНИК ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ І ТЕРМІНІВ¹

Автокомунікація — спілкування людини з самим собою. Цей процес дає змогу досить ефективно розвивати своєчасну корекцію і налаштування психіки і всього організму на вирішення актуальних життєвих проблем, усувати стан непевності, тривоги та депресії.

Агенти впливу — 1) окремі особи або організовані групи осіб, які впливають на суспільну свідомість, на економічну, політичну, оборонну, соціальну, культурну та іншу діяльність у своїй країні в інтересах іноземних держав; 2) функціонери, які проводять політику своєї організації серед населення або членів інших громадських організацій.

Агітація — усна, друкована та наочно-політична діяльність, що впливає на свідомість і настрої мас з метою залучення їх до активної участі у вирішенні важливих суспільно-політичних завдань.

Актор — суб'єкт соціальної дії.

Акцентуації характеру — крайні варіанти норми, за яких окремі риси характеру надмірно посилені, внаслідок чого виявляється вибіркова вразливість щодо певного виду психологічних впливів при добрій і навіть підвищеній стійкості до інших. Така слабка риса в характері людини виявляється лише в ситуаціях, які ставлять підвищені вимоги саме до функціонування конкретної риси характеру. В усіх інших ситуаціях, що не зачіпають вразливих рис характеру, людина поводить себе без зривів, не завдаючи оточуючим і собі неприємностей.

Акцентуація — виокремлення якої-небудь властивості чи ознаки на тлі інших, її особливий розвиток.

Аналіз — уявне чи реальне розчленовування об'єкта на складові елементи.

Аномія — порушення ціннісно-нормативної системи суспільства, зменшення престижу права, низький рівень впливу соціальних норм на поведінку індивіда, регулятивна дисфункція існуючих соціальних норм через соціальну дестабілізацію суспільства.

Анонімність — збереження безіменності людини.

Антитерористичний захист — комплекс заходів, планів і програм, спрямованих на виявлення, попередження і припинення терористичних посягань на об'єкт.

---

¹ Матеріал запозичено із сайту: <http://rudocs.exdat.com/docs/index-169537.html?page=21>

Антитерористичні засоби — матеріальні засоби, що використовуються для боротьби з тероризмом. Можуть бути розділені на три групи: 1) спеціальні засоби силової (індивідуальної) протидії — активні засоби: штатна вогнепальна і холодна зброя, пластикова зброя і арбалети, газова зброя, шоківі засоби, допоміжні засоби, екіпірування; 2) засоби інженерного (пасивного) захисту: засоби індивідуального бронезахисту, броньований транспорт, кулестійкі конструкційні елементи, вибухозахисні конструкції, засоби транспортування і зберігання вибухонебезпечних предметів; 3) доглядово-пошукова техніка: металопашукачі, рентгено-переглядова техніка, газоаналізатори (виявники парів вибухових речовин), криміналістична і маркерна техніка, аналізатори слідів вибухових речовин, виявники радіонуклідів.

Артефактинг — наука, яка вивчає одяг, речі людей та їхній вплив на психіку людини.

Астрологія — це стародавнє вчення, основним постулатом якого є можливість пророкування майбутнього за допомогою аналізу розташування небесних тіл — планет і зірок. Це стосується не тільки долі кожної людини окремо, а й долі цілих народів і результату діяльності різних підприємств. Ця наука ґрунтується на взаємозв'язку між подіями, що відбуваються на Землі, й розташуванням різних небесних тіл.

Аускультация — це метод прослуховування звуків, які виникають у легенях і легеневої тканині під час дихання, джерело невербальних ознак під час комунікації.

Аутогенне тренування (від грец. *autos* — сам, *genos* — походження) — комплекс спеціальних вправ, що полягають у самонавіюванні, які використовуються людиною для управління власними психічними станами і поведінкою.

Афект (від лат. *affectus* — душевне хвилювання) — короткочасне бурхливе нервово збудження, що виникає внаслідок фрустрації або якого-небудь іншого стану, впливаючи на психіку причини, зазвичай пов'язаної з незадоволенням дуже важливих для людини потреб.

База терористичної організації — приховані місця дислокації терористичної структури або розміщення сховищ.

Безпека — стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз та небезпек.

Безумовний рефлекс (від лат. *reflexus* — відображення) — спадково закріплена стереотипна форма реагування на біологічно значущі впливи зовнішнього світу або зміни внутрішнього середовища організму.

Бойовик — особа, яка притягається терористичною структурою для виконання диверсійних і терористичних актів, здійснюючи свою діяльність на ідеологічній, оплатній основі або залежності.

Брахіологія — маніпуляція психікою адресата та захист від неї; термін, вперше запропонований кафедрою медичної психології та психокорекції МАУП (м. Київ) у 2012 р.

Брехня — навмисне викривлення істини та введення в оману інших людей.

Валідність (від. лат. *validus* — сильний, міцний) — обґрунтованість і адекватність дослідницьких інструментів. Стосовно інформації (валідність інформації) — здатність відображати фактичний стан об'єкта.

Версія — одне з пояснень якої-небудь обставини, факту.

Віктимність — “схильність” людини за певних обставин стати жертвою, нездатність уникнути небезпеки там, де вона об'єктивно була запобіжною.

Вчинок — свідомо скоєна людиною і керована волею дія, що виходить з певних переконань.

Газават (від араб. набіг) — війна за віру, один з аспектів джихаду.

Гаптика — наука про мову до торкань і тактильної комунікації; тактильний — чутливість шкіри, що пов'язана з механічними подразники (доторкування, тиск, часткова вібрація), сенсорна основа дотику.

Гастика — наука про знакові функції їжі, напоїв та елементів трапези.

Гендерні відмінності — статеві відмінності людей, що визначають набір очікуваних зразків поведінки.

Генотип (від грец. *genos* — походження, *typos* — форма, зразок) — сукупність генів (генетична модель) або якихось якостей, отриманих людиною у спадок від батьків.

Гіпноз (від грец. *υπνος* — сон) — близький до сну стан людини, що виникає під впливом сильних зовнішніх подразників.

Гіпотеза — опис відносин, які, як передбачається, відбуваються в реальності. Після формулювання гіпотези проводиться дослідження, спрямоване на підтвердження або спростування висунутої гіпотези.

Глобалізація — процес, під час якого велика частина соціальної активності набуває світового характеру, в якому географічний чинник втрачає свою важливість або стає незначним у встановленні і підтримці транскордонних економічних, політичних чи соціокультурних відносин.

Графологія — це тісно пов'язана з психологією галузь знань, що встановлює чіткий зв'язок між почерком та особистістю людини; використовуються різні характеристики почерку для того, щоб дізнатися про певні індивідуальні якості людини. Дехто з учених вважає її псевдонаукою.

Група — об'єднання, що склалося з двох або більше осіб, які з певною мірою активності взаємодіють один з одним.

Гуманізм — ідеологія, що визнає найвищою цінністю людську особистість, її свободу і повне виявлення її творчих здібностей.

Дактилоскопія — метод ідентифікації особи людини за відбитками пальців, заснований на унікальності малюнка шкіри, тобто кожна людина володіє індивідуальним малюнком папілярних ліній. Вони не змінюються протягом життя і відновлюються після ушкоджень шкіри в колишньому вигляді.

Деадаптація — процес, який призводить до порушення взаємодії людини з навколишнім соціальним середовищем.

Деіндивідуалізація — стан анонімності, що виникає у членів групи в процесі спільної діяльності, наслідком якого є безвідповідальна поведінка.

Делінквентна поведінка — протиправна, свідомо здійснювана поведінка людини, метою якої є знищення, зміна, заміна норм, прийнятих певним соціальним інститутом.

Деперсоналізація (від лат. *persona* — особистість, особа — знеособлення) — тимчасова втрата людиною психологічних і поведінкових особливостей, що характеризують її як особистість.

Депривація — ізоляція людини від впливу будь-яких чинників навколишнього середовища; позбавлення або обмеження можливості задоволення основних біологічних чи соціальних потреб.

Дерматогліфіка — розділ морфології людини, який вивчає шкірний рельєф долонних і підошовних поверхонь, де шкіра вкрита численними папілярними лініями, що утворюють певні узорі. Дані дерматогліфіки використовуються в криміналістиці (дактилоскопія), судовій, клінічній медицині, медичній генетиці.

Детермінізм — закономірна, необхідна залежність явищ від чинників, що їх спричиняють.

Децентрація — готовність людини зважати на думку оточуючих, яка протилежна егоцентризму.

Джихад (від араб. — старанність, завзяття, старання) — одне з найважливіших приписів ісламу, що передбачає використання будь-яких

засобів, у тому числі війни, для поширення мусульманської віри – більшою мірою розуміється як священна війна проти невірних.

Динамічний стереотип – система стійких умовно-рефлекторних реакцій у відповідь на пусковий подразник, нейрофізіологічна основа навичок і звичок поведінки людини.

Діагноз психологічний – кінцевий результат діяльності психолога, спрямований на опис і з'ясування сутності індивідуально-психологічних особливостей особистості з метою оцінювання їх нього актуального стану, прогнозу подальшого розвитку та розроблення рекомендацій, визначених завданням психодіагностичного обстеження.

Діагностика – вид пізнавальної діяльності з виявлення, вимірювання і якісного оцінювання стану об'єкта.

Дія – кожен відносно закінчений елемент діяльності, спрямований на виконання одного простого завдання.

Домінанта (від лат. *dominans* – панівний) – чільна ідея, основна ознака або найважливіша складова чого-небудь.

Друга сигнальна система – система мовних знаків, символів, що викликають у людини такі самі реакції, як і реальні об'єкти, які цими символами позначені.

Егоцентризм – надмірна зосередженість свідомості й уваги людини винятково на самій собі, що супроводжується ігноруванням того, що відбувається навколо.

Екстернальність – інтернальність – схильність людини до певної форми контролю. Якщо відповідальність за події, що відбуваються в її житті, людина більшою мірою бере на себе, пояснюючи їх своєю поведінкою, характером, здібностями, то це вказує на наявність у неї внутрішнього (інтернального) контролю. Якщо ж домінує схильність приписувати причини того, що відбувається, зовнішнім чинникам (довкіллю, долі або випадку), то це свідчить про наявність у неї зовнішнього (екстернального) контролю.

Екстраверсія – інтроверсія (від лат. *extra* – поза, *intro* – всередину, повертати, звертати) – характеристика індивідуально-психологічних відмінностей людини, крайні полюси якої відповідають переважній спрямованості особистості або на світ зовнішніх об'єктів, або на явища її власного світу. Ці поняття були введені для позначення двох протилежних типів особистості. Екстравертований тип характеризується спрямованістю особистості на навколишній світ, об'єкти якого притягують до себе інтереси суб'єкта. Екстравер-

там властива імпульсивність, ініціативність, гнучкість поведінки, товариськість, висока соціальна адаптованість. Інтровертований тип характеризується фіксацією інтересів на явищах власного внутрішнього світу, яка надає йому найвищу цінність. Інтроверту властива нетовариськість, замкнутість, соціальна пасивність, схильність до самоаналізу, низька соціальна адаптованість.

Екстремальна ситуація — вкрай ускладнені (змінені, незвичайні й незвичні) умови існування людини, до яких її психофізіологічна організація не готова.

Емір — духовний і військовий лідер, чия влада забезпечена його успіхами на полі бою, а не офіційним духовним саном.

Емоційний баланс — оптимальне насичення життя людини позитивними і негативними емоціями. Тривале порушення емоційного балансу тягне за собою сплеск неспецифічної активності, спрямованої на несвідомий пошук відповідних емоцій. Одним із джерел можуть стати віртуальні псевдоподії у процесі циркуляції чуток.

Ентропія (від грец. *entropia* — поворот, перетворення) — в теорії інформації — міра невизначеності ситуації; в комунікативістиці — характеристика кризової ситуації в інформаційному процесі (чим більша визначеність, тим менша величина ентропії).

Етноцентризм — властиве етнічним групам сприйняття себе в навколишньому світі як центру світобудови.

Жаргон — технічна термінологія або характерні ідіоми, що вживаються в спеціальній діяльності або вузькими соціальними групами.

Жах — найвища міра страху, яка супроводжується різкою дезорганізацією свідомості (божевільний страх), заціпенінням (передбачається, що воно зумовлюється надмірно великою кількістю адреналіну) або безладним м'язовим перезбудженням ("рухова буря").

Забобон — це вид марновірства, який полягає в тому, що людина приймає за реальність невідомі сили, здатні провіщати події і навіть впливати на них. Стійка помилкова думка, що не підкріплена фактами і логікою, заснована на вірі.

Загроза терористична — можлива небезпека вчинення терористичних актів на певній території чи об'єкті, якщо оцінювання сукупності чинників, що характеризують ситуацію, вказує на реальну можливість їх здійснення.

Заздрість — почуття, яке виникає, коли індивід не має того, чим володіє інша людина, і пристрасно бажає мати цей предмет або позбавити предмета заздрості іншої людини.

Запобігання теракту — узгоджена і скоординована діяльність уповноважених органів державної влади з недопущення вчинення підготовленого терористичного акту щодо конкретного об'єкта можливих терористичних посягань.

Заручник — фізична особа, яка захоплена і (або) утримується з метою примушення держави, організації або окремих осіб вчинити будь-яку дію чи утриматися від вчинення будь-якої дії, що є умовою звільнення заручника або збереження йому життя.

Знак — предмет (явище), що є представником іншого об'єкта.

Ідентичність — усвідомлення належності до будь-якої спільноти, що має для людини значення.

Ідеологія — система поглядів та ідей, в яких усвідомлюються і оцінюються відносини людей до дійсності і один до одного, соціальні проблеми і конфлікти, а також містяться цілі (програми) соціальної діяльності, спрямованої на закріплення або зміну цих відносин.

Імпульсивність — особливість поведінки людини, яка полягає у схильності діяти за першим спонуканням під впливом зовнішніх обставин або емоцій.

Індукція — процес мислення, за якого умовивід визначається від одиничних чинників до загального висновку.

Інстинкт — вроджена форма поведінки, що забезпечує пристосування організму до типових умов її життя.

Інтерналізація — процес освоєння індивідом або групою людей соціальних цінностей, норм, установок, стереотипів, що належать тим, з ким він (вона) взаємодіють.

Інформація (від лат. *informatia* — роз'яснення, виклад) — відомості, що передаються людьми один одному усним, письмовим або іншим способом.

Ісламізм — світогляд і практична діяльність фанатичних прихильників ісламу, які сповідують верховенство його правил (догм) у культурі, суспільному, політичному та економічному житті, застосування крайніх заходів для досягнення цілей.

Каліграфія — красиве і чітке написання.

Кінесика — аналіз людини за рухами тіла; для психолога-профайлера знання кінесики — основа основ; стандартна позиція людини — стояти прямо, руки по швах, голова повернута вперед, не опущена і не припіднята.

Кліше — стереотипний зворот, шаблонна фраза.

Колективне несвідоме — надособистісне несвідоме, найдавніша (архаїчна) психіка індивіда, сформована в процесі історичного розвитку людства. Форма виявлення колективного несвідомого — інстинкти і архетипи — різні вірування, міфи, забобони, архетипічні образи і символи.

Комплекс (від лат. *complexus* — зв'язок, поєднання) — з'єднання окремих психічних процесів у ціле, відмінне від суми своїх елементів.

Комплекс неповноцінності — складний стан людини, пов'язаний з недоліком будь-яких фізичних властивостей і психологічних якостей (здібностей, знань, умінь і навичок), що супроводжується глибокими негативними емоційними переживаннями з цього приводу.

Комунікатор — особа або група осіб, що формують і передають повідомлення.

Конституція людини — сукупність усіх морфологічних, фізіологічних і психологічних особливостей індивіда, розвитку яких зумовлено дією загальних генетичних чинників.

Контент-аналіз — метод виявлення психологічних особливостей тексту (інших носіїв інформації), в якому виділяють смислові одиниці і здійснюють вимір частоти їх повторення.

Контрагент — кожна зі сторін, що беруть участь у двосторонньому або багатосторонньому договорі (контракті).

Контртерористична операція — спеціальні заходи, спрямовані на припинення терактів, забезпечення безпеки фізичних осіб, знешкодження терористів, а також на мінімізацію наслідків терористичних актів.

Конфесія (від лат. *confessio* — сповідання) — віросповідання.

Конформізм — поступка у відповідь на непряму, тобто не виражений у формі вимоги, але водночас відчутний індивідом тиск групи, що стереотипізує його поведінку, а також переконання і спосіб думок.

Конформність — здатність людини змінювати свою поведінку таким чином, щоб вона відповідала думкам оточуючих; пасивне пристосування, відсутність своєї думки.

Криза — гостра форма конфлікту, що характеризується протиріччям мети і засобів, тактики і стратегії, переоцінкою цінностей.

Кримінальне профілювання відоме як профілювання злочинця, кримінальне профілювання особистості, кримінологічне профілювання поведінкових профілів або слідчого аналізу.

Кримінальний профайлінг — поведінковий і дослідницький інструмент, який допомагає слідчим оцінити профіль невідомого зло-

чинця та (або) його жертви (психологічний профіль не те саме, що кримінальне профілювання, і їх не слід плутати).

Криміногенез — процес формування злочинної поведінки людини.

Лексикон — запас слів, виразів.

Лінгвістика (мова розмови, просодія) — наука, що вивчає все про голос; про те, як можна домогтися того, що хочеш розмовами, голосом.

Локус контролю — індивідуально-психологічне поняття, що характеризує те, в чому людина бачить основні причини власної поведінки і вчинків інших людей (при внутрішньому локус-контролі ці причини присутні в самій людині, в її психології, а при зовнішньому локус-контролі вони розташовуються поза цієї людиною, наприклад, у зовнішніх об'єктивних обставинах її життя).

Маргінал — людина, яка перебуває в проміжному положенні між якими-небудь соціальними групами, втратила колишні соціальні зв'язки і важко пристосовується до нових умов життя.

Методи терористичної діяльності — сукупність прийомів і способів досягнення терористичними організаціями (групами), окремими терористами поставлених політичних, корисливих чи будь-яких інших цілей. В їх основі лежать насамперед залякування політичних супротивників, окремих груп населення шляхом застосування або загрози застосування насильства. Залежно від об'єктів впливу і його характеру виокремлюють методи: фізичного та психологічного впливу, заподіяння матеріального збитку, організаційного характеру.

Мислення — аналіз, синтез, дедукція, індукція, швидкість мислення, пам'ять, конкретне, абстрактне мислення, інші когнітивні функції, гармонія міжпівкульної взаємодії, мудрість.

Мислення соціальне — сукупність індивідуального уявлення людини про себе, про своє місце в світі соціуму, а також соціальні установки, переконання і судження.

Міжнародна терористична діяльність — терористична діяльність, що здійснюється: терористом або терористичною організацією на території більше ніж однієї держави або завдає шкоди інтересам більше ніж однієї держави; громадянами однієї держави щодо громадян іншої держави або на території іншої держави; коли як терорист, так і жертва тероризму є громадянами однієї тієї самої держави або різних держав, але злочин скоєно за межами територій цих держав.

Міміка обличчя — наука, яка вивчає будь-які зміни, що відбуваються з обличчям людини; складна і суперечлива наука, але її можливості невичерпні.

Містифікація — навмисне введення кого-небудь в оману, явний обман.

Мова — система знаків, що функціонують як засіб спілкування і знаряддя думки. Система індивідуально використовуваних людиною звукових сигналів, письмових знаків та символів для подання, перероблення, зберігання і передавання інформації.

Мова письмова — мова за допомогою письмових знаків.

Навичка — сформоване, автоматизоване виконання дій, які не потребують свідомого контролю і спеціальних волевих зусиль для їх виконання.

Навчання терористів — організація і проведення з особами, які залучаються до терористичної діяльності, занять з поводження зі зброєю, вибуховими чи отруйними речовинами, з тактики терористичних дій, застосуванню інших способів і засобів вчинення терористичних актів.

Надзвичайна ситуація — порушення нормальних умов життя і діяльності людей на об'єкті або певній території, спричинене аварією, катастрофою, епідемією, небезпечним природним явищем, стихійним або іншим лихом, вчиненням диверсій або масштабних терористичних акцій, що призвело чи може призвести до значних людських і матеріальних втрат, поширенню паніки серед населення і виникненню масових заворушень.

Найманець — іноземний громадянин, завербований для участі у військових або терористичних діях на основі матеріальної зацікавленості.

Намір терористичний — виявлений особою, групою осіб вербальним (словесно-мовним) чи іншим (письмовим, з використанням радіо, телебачення та інших засобів комунікації) способом намір вчинення терористичних дій.

Напруженість — стан підвищеного фізичного або психічного збудження, що супроводжується неприємними внутрішніми почуттями, і потребує розрядки.

Наркоманія — хвороба, яка виникає внаслідок систематичного вживання наркотиків і виявляється у психічній, а іноді й фізичній залежності від них.

Нарцисизм — потяг індивіда до самого себе.

Насильство — основна якісна ознака тероризму.

Натовп — скупчення людей, не об'єднаних спільною метою і єдиною позиційно-рольовою структурою, але пов'язаних між собою загальним центром уваги і емоційним станом.

Націоналізм — ідеологія, що відстоює винятковість і перевагу власної нації, сполучена з ворожо-недовірливим ставленням до інших націй, зневагою і агресивністю щодо них.

Невербальна семіотика — наука, що вивчає невербальну поведінку і взаємодію людей; дає змогу правильно розцінювати міміку, жести, погляд людей.

Неврастенія — функціональний розлад нервової системи людини, похідне від нервового стресу, що дає ефект “вибуху” емоцій на незначні подразники.

Невротичний страх — нав’язливий емоційний стан індивіда або спільності, здебільшого безпредметного, що спонукає до неадекватної реакції на реальні чи міфічні небезпеки.

Незаконне збройне формування — не передбачене законом громадське об’єднання (з’єднання, загін, дружина та ін.), що має на озброєнні вогнепальну зброю, діяльність якого не підпадає під усі ознаки бандитизму, але є суспільно небезпечною і протиправною.

Ненавість — стійке активне негативне почуття людини, спрямоване на явища, що суперечать її потребам, переконанням, цінностям.

Нетворкінг — наука про налагодження та вивчення соціальних зв’язків, завдяки яким забезпечується успіх (чи невдача) будь-якої справи.

Нетворкінг — (від англ. *net* — мережа, *working* — робота) — це налагодження зв’язків задля успішної роботи і з метою отримання певних вигід у майбутньому.

Нумерологія — сукупність вірувань та практик, які приписують числам певні властивості залежно від культурного чи історичного контексту; це визначення прихованих істин за допомогою тлумачення чисел; це вчення про вплив чисел на людину (її долю).

Одорика (ольфакція) — наука про мову запахів та їхній вплив на людину.

Ознаки тероризму — допоміжне поняття, що вводиться разом з цілями тероризму для легшого визначення злочинного діяння як терористичного.

Окулесика (окулістика) — наука про мову очей та інтерактивну очну або візуальну поведінку людей в комунікації.

Оперативна обстановка — сукупність чинників, що характеризують власні сили і засоби, сили і засоби противника, а також середовище, в умовах якого органи безпеки вживають конкретних заходів проти розвідувальної, терористичної та іншої протиправної діяльності.

Оперативно-розшукова діяльність — вид службової діяльності органів безпеки, які здійснюють гласні і негласні заходи з метою захисту життя, здоров'я, прав і свобод особистості, власності, безпеки суспільства і держави від злочинних, у тому числі терористичних посягань.

Опущення інформації — процес фільтрації інформації, за якого людина виключає вказівку на об'єкт або подію.

Організація — диференційоване і взаємно впорядковане об'єднання індивідів і груп, що діють на основі спільних цілей, інтересів і програм.

Органопоетика — анатомічні аномалії в літературі та культурі 1900–1930 років.

Паніка — стан жаху, що супроводжується різким ослабленнямвольового самоконтролю. Суб'єктами паніки можуть виявитися окремий індивід, мала група, велика група або натовп. Виражається енергійними, але безладними діями (“вихор рухів”), позбавленими свідомої планомірності, або, навпаки, ступором.

Паніка масова — паніка, яка охопила безліч людей і посилена механізмом емоційного кружляння. Може набирати форму паніки або бездіяльності натовпу в критичній ситуації, спричинених паралізацією волі.

Паралінгвістика — це розділ мовознавства, що вивчає різні допоміжні звукові й кінетичні засоби спілкування як носії інформації, що за певних умов компенсують недостатність словесної інформації. Ці засоби супроводжують мовлення, але не належать до мови, утворюючи знакові системи допоміжного значення.

Паритет — психологічна рівність, однакове становище партнерів у спілкуванні та діяльності.

Парламентер (1) — особа, яка веде переговори з представниками протилежної сторони у збройному конфлікті. Розпізнавальним знаком парламентарів є білий прапор.

Парламентер (2) — особа, яка представляє компетентний державний орган і уповноважена вести переговори з терористами під час проведення контртерористичної операції.

Патологія — відхилення від норми.

Плацебо-ефект — зміна у фізіологічному або психічному стані людини після прийому плацебо, тобто нейтрального, що не містить ніяких активних компонентів речовини.

Плюралізм (від лат. *pluralis* — множинний) — виявлення у діяльності та спілкуванні широкого спектру думок, орієнтацій, багатоварі-

антності оцінок, що висловлюються індивідами щодо значущих для них ситуацій.

Поведінка — властива живим істотам адаптивна взаємодія з навколишнім середовищем, опосередкована їх зовнішньою (руховою) і внутрішньою (психічною) активністю.

Пойнтер — слова і прийоми, що уточнюють зміст бесіди і сприяють продуктивному спілкуванню.

Пособник — особа, яка порадами, вказівками, наданням інформації, засобів зв'язку чи знарядь, або усуненням перешкод, сприяла вчиненню теракту іншими особами, а також особа, яка заздалегідь обіцяла приховати терориста, знаряддя чи засіб вчинення теракту, усунути сліди злочину або іншим чином посприяти прихованню злочину.

Посттравматичний стрес — комплекс реакцій людини на травму, яка визначається як переживання, потрясіння, безпорадність, коли людина сама випробувала загрозу власному життю, отримала серйозну фізичну чи психічну травму. Тривалість стресової ситуації складає основу психологічної травми і визначає стратегію психологічної допомоги.

Почерк — індивідуальна і стійка програма графічної техніки письма, в основі якої лежить зорово-руховий образ виконання рукопису, реалізований за допомогою системи рухів.

Практика (від грец. *prakticos* — діяльний, активний) — матеріальна, цілеспрямована діяльність людей, що полягає у перетворенні природних і соціальних об'єктів, загальна основа розвитку людського суспільства і пізнання.

Прикордонна безпека — стан захищеності державного кордону та прикордонної території держави, а також життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз у прикордонній сфері, у тому числі від посягань суб'єктів терористичної діяльності.

Примат зору — властивість людського сприйняття, яке полягає в тому, що зорова інформація оцінюється достовірніше, ніж інформація, яку одержують через інші канали. На цій властивості побудована ілюзія електронних ЗМІ: майстерно вибудований, у тому числі мотований, відеоряд глядач приймає за безпосереднє (емпіричне) спостереження.

Принципи антитерористичної діяльності — основоположні та закріплені в національному законодавстві правила діяльності суб'єктів протидії тероризму.

Припинення теракту — комплекс оперативно-розшукових, оперативно-бойових, інформаційно-пропагандистських, кримінально-процесуальних, адміністративно-правових та інших заходів, спрямованих на виключення можливості доведення до кінця розпочатого терористичного акту.

Проксеміка — наука про просторові характеристики міжособистісного спілкування; наука, яка вивчає територіальну оболонку людини: скільки людині потрібно особистого простору; що відбувається, якщо порушити інтимну зону людини; чому люди у натовпі перетворюються на звірів. На ці питання дають відповіді книги з проксеміки.

Проникливість — якість людини, що виявляється у здатності помічати, відчувати, передбачати і прогнозувати наміри і дії інших людей, розвиток процесів та явищ у реальних умовах.

Пропаганда — цілеспрямоване поширення в суспільстві певних ідей, цінностей, норм і програм поведінки. Термін винайдений католицькою церквою (1622 р.) у зв'язку з місіонерською діяльністю — поширенням християнства серед язичницьких народів.

Просодія (просодика, сонорика) — це інтонаційно-виразне забарвлення мови.

Протиборство — дія, спрямована один проти одного.

Нотаток: у літературі представлено кілька визначень поняття профайлінг, зокрема:

Профайлінг — психологічний напрям, що займається вивченням і розшифруванням невербальних компонентів у спілкуванні.

Профайлінг — це напрям психологічної науки, що з'явився порівняно недавно і дає можливість розшифровувати невербальні, паравербальні та вербальні компоненти, що використовуються під час міжособистісного спілкування.

Профайлінг дає можливість отримувати найоб'єктивнішу інформацію про бізнес-партнерів, яка буде необхідною при укладанні великих угод; так само **профайлінг** використовується службами безпеки в аеропортах по всьому світу для виявлення осіб, які можуть вчинити злочинне діяння, наприклад, потенційних терористів. Таким чином, ця технологія спрямована забезпечити безпеку не тільки у сфері бізнесу, а й у багатьох інших напрямках.

Профайлінг (від англ. *profile* — профіль) — це поняття, що означає сукупність психологічних методів і методик оцінювання та прогнозування поведінки людини на основі аналізу найінформативніших при-

ватних ознак, характеристик зовнішності, невербальної та вербальної поведінки.

Профілювання використовується для ідентифікації особи, яка вчинила злочин, на основі того, яким чином скоєно злочин, докази залишилися позаду, а іноді й характер жертви. До розслідування події профілювальник може зробити обґрунтовані припущення щодо різних аспектів етносу, раси, віку, психічного і соціального стану тощо. На основі цієї інформації профілювальник може звільнити багато зайвих зусиль місцевих органів влади чи ЗМІ для того, щоб зловити злочинця.

Профілізація — реєстрація та класифікація інформації про особу. Використовуючи інформацію з різних джерел, у тому числі угод з клієнтами і демографічних даних, профайлер може створити картину цілових намірів людини.

Професійний відбір — спеціалізована процедура вивчення та ймовірного оцінювання придатності людей до оволодіння спеціальністю, досягнення необхідного рівня майстерності та успішного виконання професійних обов'язків у типових і специфічно ускладнених умовах діяльності.

Процес аналітичної роботи — сукупність розумових операцій, що здійснюються у певній послідовності з використанням аналітичних засобів, що призводять до досягнення цілей і завдань дослідження.

Прояв терористичний — вибух, підпал, вбивство, викрадення, захоплення заручників, знищення, пошкодження, захоплення транспортних засобів та інших об'єктів; поширення загроз та інші дії, що здійснюються з терористичною метою.

Психічна інерція — вплив попереднього повідомлення на наступні. Люди мимоволі шукають підтвердження першої версії подій, яка закріпилася в пам'яті.

Психологічний вплив — вплив, що має зовнішнє щодо адресата походження, яке він сприйняв, і призводить до зміни психологічних регуляторів конкретної активності людини.

Психологічний момент — короткий відрізок часу, наступний звичай за шокуючим стимулом, коли індивід і (або) маса перебувають у стані “отетеріння” і готові слідувати першому зовнішньому імпульсу; момент, який найбільше підходить для перелому ситуації, встановлення контролю і запобігання або ліквідації паніки.

Психологічний портрет — описова характеристика притаманних конкретній особі певних психічних властивостей і психологічних

якостей, властивих цій особистості та її поведінці, що характеризує і відрізняє її від інших людей.

Психологія профайлінгу це: наука, навчальна дисципліна, спеціалізація у вищій освіті психолога, практична діяльність психолога-профайлера, **спрямована на:** попередження, виявлення та усунення будь-яких джерел та **ризиків небезпеки (шкоди):** для життя, здоров'я для забезпечення **благополуччя:** індивідууму (фізичній особі), групі людей, організації (юридичній особі), державі **від прихованих дій:** правопорушників (у тому числі злочинців), провокаторів, необачних людей, авантюристів, людей з хворою психікою, пустунів **з використанням методів:** спостереження, аналізу, опису, психологічного дослідження, інструментального дослідження, **ознак:** психологічних; типологічних (у тому числі генетично зумовлених), вербальних, невербальних (у тому числі паравербальних), соматичних (вегетативних), **які розкривають:** приховану сутність суб'єкта, його неправомірні та аморальні дії у минулому, приховану причетність до сьогоденних правопорушень чи порушень норм моралі, потаємні наміри на майбутнє, загальний **рівень небезпеки:** для людей, організацій, держави, **які обґрунтовують адекватні методи захисту:** у бізнесі, транспорті, на кордоні, митниці, у медичних закладах, комерційних і правоохоронних структурах, у сім'ї, дитячих закладах, на виробництві, особливо у відповідальних сферах (СБУ, оборонна промисловість, бази державної таємниці) тощо.

Психопатія — вроджена або набута в ранні роки аномалія особистості, аномальність вищої нервової діяльності, яка зумовлює її психічну неповноцінність.

Психотизм — властивості особистості, що відображають байдужість до інших людей.

Реактивні стани — хворобливі психічні стани людини, зумовлені психотравмуючими обставинами (депресією, психогенним ступором, афектами).

Релаксація (від лат. *relaxation* — зменшення напруги, ослаблення) — стан спокою, розслабленості, що виникає у людини внаслідок зняття напруги після сильних переживань або фізичних зусиль.

Релігія — соціокультурний інститут, який становить сукупність вірувань, символів, зразків, дій, за допомогою яких регулюється ставлення людей до екзистенційних проблем людського існування — життя, смерті, страждань, добра, зла тощо.

Референтний — значущий, інше: нормальний, характерний для більшості людей.

Рефлекс умовний — набута реакція організму на певний подразник, що виникла в результаті поєднання впливу цього подразника з позитивним підкріпленням з боку актуальної потреби.

Реципієнт — особа, яка приймає повідомлення і реагує на нього.

Ригідність — негнучкість, нездатність людини швидко переключатися.

Риси особистості — наявність звичності до певних способів дій щодо певного стимулу в ситуації звичності. Мірою риси є ступінь звичності, вираженості найбільш частой переваги під час вибору способу дій, поведінки.

Розкладання — один з оперативних методів попередження, ослаблення і припинення спеціальними службами та правоохоронними органами розвідувальної та іншої підривної діяльності терористичних структур за допомогою внесення і посилення розбіжностей, порушення внутрішніх організаційних зв'язків.

Розуміння — здатність людини осягнути сенс, значення чогонебудь і досягнутий завдяки цьому результат.

Рух — елемент предметної дії.

Самоактуалізація — прагнення людини до максимального виявлення і розвитку своїх особистісних можливостей.

Самогубство — гострий різновид девіантної поведінки, яка полягає у добровільній відмові людини від життя, власноручному її позбавленні.

Саморозкриття — обмін біографічними даними, особистими уявленнями і почуттями, невідомими іншій людині.

Світогляд — система поглядів на світ і місце в ньому людини, на ставлення людини до навколишньої дійсності і самого себе, а також зумовлені цими поглядами основні життєві позиції цих людей, їх переконання, ідеали, принципи пізнання і діяльності, ціннісні орієнтації.

Свобода соціальна — міра можливості автономного самовизначення особистості (групи), можливість її самореалізації, здатність індивіда підпорядковувати свою поведінку розумній, моральній волі; необмеженість можливостей спілкування та самодіяльності. Розрізняють економічну, етнічну, політичну, інтелектуальну та релігійну свободи.

Сексизм — інституціональні та індивідуальні орієнтації та установки за ознакою статі, що призводять до дискримінації людини.

Семантика (від грец. *σημαντικός* — визначаючий) — розділ лінгвістики, що вивчає смислове значення одиниць мови.

Сензитивність (від лат. *sensus* — почуття, відчуття) — характеристика органів чуття, що виявляється в їх здатності тонко і точно сприймати, розрізняти і вибірково реагувати на слабкі, що мало від-
різняються один від одного стимули.

Сенсорика — одна з чотирьох соціонічних функцій (крім інтуїції, етики і логіки), яка є ірраціональною. Як і інтуїція вона є одним із способів сприйняття інформації про навколишній світ, відповідає за пер-
винний контакт організму з реальністю. У типології К. Юнга сенсорика називається відчуттям; категорія, що описує безпосереднє сприйняття відчуттів, зовнішніх впливів.

Синтез — операція, зворотна аналізу. Це відновлення розчленова-
ного об'єкта в ціле на основі виявлених за допомогою аналізу істот-
них зв'язків.

Системологія — галузь науково-практичної діяльності, яка вивчає і використовує системність, організацію та самоорганізацію об'єктів, процесів і явищ у природі, науці і техніці, суспільстві і психології осо-
бистості, включаючи нову для біофізики (біофізику складних систем).

Соціалізація — процес (результат) засвоєння і активного відтво-
рення людиною соціального досвіду, що здійснюється у спілкуванні, діяльності та поведінці.

Соціальна напруженість — психічний стан людей, що спричиня-
ється незадоволеністю існуючим станом справ або перебігом розви-
тку подій. Найхарактернішими формами виявлення соціальної на-
пруженості є групові емоції.

Соціальний конфлікт — зіткнення інтересів різних соціальних спіль-
нот, окремий випадок виявлення соціального протиріччя.

Соціальний шок — раптове потрясіння, що порушує нормальний
розвиток соціальних процесів і бентежить людей.

Співучасник терористів — особа, яка усвідомлено бере участь в
організації, підготовці або вчиненні терористичного акту як організа-
тор, підбурювач або підсобник.

Стереотип соціальний — відносно стійкий і спрощений образ
соціального об'єкта.

Страх — гостра негативна емоція, що виникає в ситуації загрози
біологічному або соціальному благополуччю індивіда.

Стрес — сукупність захисних психофізіологічних реакцій у відпо-
відь на вплив різних несприятливих чинників.

Ступор — одна з найсильніших захисних реакцій організму, коли
людина нерухома, знаходиться в одній позі і ні на що не реагує, ніби

заціпенівши. Це відбувається тоді, коли людина витрачає стільки енергії на виживання, що сил на будь-яку взаємодію з навколишнім світом у неї вже немає.

Сугестивність — суб'єктивна готовність (податливість) людини сприймати психічний вплив, пов'язана з невпевненістю в собі, низькою самооцінкою, сором'язливістю, довірливістю, підвищеним рівнем тривожності.

Такесика — невербальне спілкування за допомогою торкань, похлопувань, рукостискань, поцілунків, штовхань, ударів, а також розділ психології, який займається його вивченням.

Тактика терористичної діяльності — сукупність методів, способів і форм вирішення, обмежених за місцем і часом завдань терористичної діяльності, спрямованих на досягнення конкретної мети, що впливають з єдиного стратегічного задуму.

Телефонний тероризм — термін, що використовується для позначення анонімного передавання по телефонних каналах загроз терористичних актів чи повідомлень про терористичні акти, як нібито готуються або вже відбулися.

Тероризування — залякування, жорсткий психологічний тиск, переслідування погрозами розправи, застосування насильства з метою тримати конкретну особу або групу осіб у стані страху.

Терорист — особа, яка бере участь у здійсненні терористичної діяльності в будь-якій формі.

Терористична група — об'єднання двох і більше осіб з метою здійснення терористичної діяльності.

Терористична мета — запланований і очікуваний суб'єктами терористичної діяльності результат цієї діяльності.

Терористична організація — стійке об'єднання осіб, створене з метою здійснення терористичної діяльності з визнанням можливості використання у своїй діяльності терору. Організація визнається терористичною, якщо хоча б один з її структурних підрозділів здійснює терористичну діяльність з відому хоча б одного з керівних органів цієї організації.

Терористичний акт — безпосереднє вчинення злочину терористичного характеру у формі вибуху, підпалу, застосування або загрози застосування ядерних вибухових пристроїв, радіоактивних, хімічних, біологічних, вибухових, токсичних, отруйних, аварійно хімічно небезпечних отруйних речовин; знищення, пошкодження або захоплення транспортних засобів або інших об'єктів; посягання на жит-

тя державного і громадського діяча, представника національних, етнічних, релігійних чи інших груп населення; захоплення заручників, викрадення людини; створення небезпеки заповідання шкоди життю, здоров'ю або майну невизначеного кола осіб шляхом створення умов для аварій і катастроф техногенного характеру або реальної загрози створення такої небезпеки; поширення загроз у будь-якій формі і будь-якими засобами; інших дій, що створюють небезпеку загибелі людей, заповідання значної майнової шкоди чи настання інших небезпечних наслідків.

Терористичний центр — керівна ланка злочинної організації, що займається загальними організаційними питаннями, розробленням стратегії і тактики терористичної діяльності та організацією її здійснення.

Тип характеру — сукупність істотних типових рис.

Типові риси — загальні риси для певної групи людей, що відображають загальні умови їхнього життя та виявляються більшою чи меншою мірою у кожного представника цієї групи.

Толерантність — терпимість до чужої думки і поведінки, допущення.

Транс гіпнотичний — стан розслаблення (релаксації) людини; загальмованість.

Тривожність — властивість людини перебувати в стані підвищеної турботи, відчувати страх і тривогу в специфічних соціальних ситуаціях.

Установка соціальна — певний стан свідомості людини, організований і заснований на попередньому досвіді, що виявляє готовність сприймати що-небудь або діяти певним чином.

Факсиміле — точне відтворення чужого підпису і почерку.

Фальсифікація — злісне, навмисне спотворення будь-яких даних.

Фанатизм — надмірна захопленість людини чимось, що супроводжується зниженням контролю над своєю поведінкою, некритичністю у судженнях про об'єкт своєї захопленості.

Фейсизм — явище, яке може виражати прихований вплив гендерних стереотипів при зображенні чоловіків і жінок.

Фізіогноміка — це психодіагностика особистості за зовнішнім виглядом, насамперед за розмірами обличчя, черепа, тіла; наука, що вивчає форму людини: що може повідомити про людину її обличчя; чому плечі деяких людей зафіксовані вище норми; зовнішні ознаки людей, які всього бояться (застаріле).

Фізіогномічна редукція — прагнення зрозуміти і оцінити особистість за її зовнішнім виглядом.

Фільтрація — зменшення змісту повідомлення до основного змісту і доведення його до адресата.

Фобія — сильне, нав'язливе побоювання чого-небудь, яке не має під собою реальної основи і, як правило, супроводжується вегетативними дисфункціями.

Форми аналітичної роботи — організаційні особливості здійснення аналітичної роботи, зумовлені цілями, засобами і результатами її проведення, що утворюють систему аналітичного стеження за станом і розвитком об'єктів.

Формування — процес цілеспрямованого й організованого оволодіння соціальними суб'єктами цілісними, стійкими рисами і якостями, що необхідні їм для успішної життєдіяльності.

Фрустрація — психічний стан пригніченості, тривоги, що спричиняється неможливістю здійснення бажаної мети у зв'язку з непереборними (які вважаються за такі) перешкодами, які несподівано виникли на шляху до неї. Як правило, спричиняє одну з двох характерних реакцій: або апатію і депресію, або сплеск агресії.

Функція (від лат. *function* — виконання, здійснення) — роль, робота, прояв властивостей якого-небудь елемента, об'єкта, системи, на пряму дій.

Характер (від грец. *character* — друк, карбування) — індивідуальне поєднання стійких психологічних особливостей людини, які зумовлюють типовий для цієї особистості спосіб поведінки в певних життєвих умовах і обставинах. У характері виявляються найтипівіші істотні особливості людини, обізнаність в яких дає змогу якоюсь мірою передбачити, як людина діятиме в тій чи іншій ситуації.

Хірологія — це наука, що вивчає інформацію по лініях на руці.

Хіромантія — це мистецтво читання інформації по лініях на руці.

Хронеміка — наука про часові характеристики міжособистісного спілкування; наука про використання часу під час невербального спілкування.

Читабельність — можливість розуміння людиною якого-небудь письмового повідомлення.

Шайка — мала група, ієрархічно структурована навколо лідера, члени якої мають високий ступінь внутрішньої інтегрованості і підвищеної конфліктності з ширшою спільністю.

Шаріат — сукупність релігійних, побутових та юридичних норм мусульманського права, що ґрунтуються на Корані та мусульманських священних переказах.

Шахід (від араб. — жертводавець, смертник) — мученик, який загинув за віру і прилучений до сонму святих саме завдяки своїй мученицької смерті.

Шок — стан заціпеніння, важкого розладу функцій органів і систем, що загрожує життю внаслідок психічного потрясіння або фізичного ушкодження.

Штурм — дії, що завчасно готуються і швидко здійснюються співробітниками спеціальних підрозділів, спрямовані на захоплення утримуваного терористами приміщення, будівлі, транспортного засобу і нейтралізацію терористів.

Список літератури

1. *Авдейчик О. С.* Эта загадочная норма / О. С. Авдейчик, Н. Н. Богданов // *Природа*. — 2006. — № 5.
2. *Арбузова Е. Н.* Практикум по психологии общения / Е. Н. Арбузова, А. И. Анисимов, О. В. Шатрова. — СПб.: Речь, 2008.
3. *Арефьев А. Б.* Не суди по лицу.. (этологическая физиогномика) / А. Б. Арефьев. — М.: Каас, 2005. — 96 с.
4. *Аслаханов А. А.* Эволюция мирового терроризма / А. А. Аслаханов. — М.: Право и закон, 2003. — 271 с.
5. *Безопасность России: правовые, социально-экономические и научно-технические аспекты. Человеческий фактор в проблемах безопасности* / Н. А. Махутов. — М.: МГФ “Знание”, 2008.
6. *Богданов А. П.* Антропологическая физиогномика / А. П. Богданов. — М., 1878.
7. *Борисов Т.* Закон против террора / Т. Борисов // *Российская газета*. — 2006. — № 173.
8. *Брасс А.* “Двоюродные братья” или смертельные враги? Террор без границ / А. Брасс, А. Шумилин. — М.: АСТ, 2004. — 331 с.
9. *Бриллиантов А. В.* Уголовная ответственность за терроризм и захват заложника: лекция / А. В. Бриллиантов.— М.: ИПКРК ГП РФ, 2004. — 42 с.
10. *Брусенцов И. В.* Почерковедческая экспертиза: аспекты развития и современные возможности / И. В. Брусенцов // *Юрист*. — 2004. — № 11. — С. 12–19.
11. *Булатова В. И.* Взаимодействие в раскрытии терактов, пресечении фактов экстремизма политического, национального и религиозного толка / В. И. Булатова // *Оперативно-розыскная работа*. — 1999. — № 4. — С. 54–59.
12. *Бурковская В. А.* К вопросу о методологии изучения факторов молодежного экстремизма / В. А. Бурковская // *Материалы круглого стола и научно-практического семинара*. — М., 2007. — С. 9–14.
13. *Василенко В. И.* Исламский экстремизм в Северо-Кавказском регионе / В. И. Василенко // *Безопасность Евразии*. — 2002. — № 1. — С. 532–541.

14. *Вельховер Е. С.* Тайные знаки лица / Е. С. Вельховер, Б. В. Вершинин. — М.: РУДН, 1998. — 327 с.
15. *Вердербер Р.* Психология общения: тайны эффективного взаимодействия / Р. Вердербер; пер. с англ. — М.: Олма-Пресс, 2005.
16. *Вертлиб Е. А.* Терроризм в психологическом и геополитическом измерении / Е. А. Вертлиб // Вестн. Российской Академии естественных наук. — 2005. — № 4. — С. 103–112.
17. *Викторов В.* Женский терроризм становится реальной угрозой / В. Викторов // Военно-промышленный курьер. — 2004. — № 40. — С. 26.
18. *Вишняков Я. Д.* Основы противодействия терроризму: учеб. пособие / Я. Д. Вишняков, Г. А. Бондаренко, С. Г. Васин и др.; под ред. Я. Д. Вишнякова. — М.: Академия, 2006. — 240 с.
19. *Вольхин С. Н.* Основы защиты от терроризма / С. Н. Вольхин, В. Г. Ляшко, А. В. Снегирев и др. — М.: Дрофа, 2007. — 123 с.
20. *Галахов С. С.* Криминальные взрывы. Основы оперативно-розыскной деятельности по борьбе с преступлениями террористического характера: монография / С. С. Галахов. — М.: Экзамен, 2002. — 288 с.
21. *Гладкова Т. Д.* Редкие признаки в пальцевой и ладонной дерматоглифике / Т. Д. Гладкова, Т. А. Тот // Вопросы антропологии. — 1995. — № 8. — С. 84–90.
22. *Грачев С. И.* Контртерроризм: базовые концепты, механизмы, технологии: автореф. дис. ... д-ра полит. наук: спец. 23.00.02 / С. И. Грачев. — Н. Новгород, 2008.
23. *Гризлов Б.* Экстремизм как угроза суверенной демократии / Б. Гризлов // Российская газета. — 2006. — № 283.
24. *Дюрвиль Г.* Физиогномика: чтение по лицу характера, темперамента и болезненных предрасположений / Г. Дюрвиль, А. Дюрвиль, Э. Байи; пер. с франц. Г. Левиной. — Кишинев: ЦАИ, 2007. — 96 с.
25. *Жалпанова Л. Ж.* Как читать человека. Расшифровка мимики и жестов / Л. Ж. Жалпанова. — Рипол Классик, 2006. — 64 с.
26. *Змеев М. А.* Правовые и социально-политические аспекты проведения контртеррористической операции / М. А. Змеев. — Н. Новгород: ЮИ МВД России, 2006. — 148 с.
27. *Игнатов В.* Как распознать мошенника / В. Игнатов. — Ростов н/Д, 2000.

28. *Ильчинский И.* О терроре и терроризме: природа, сущность, причины, проявления / И. Ильчинский // *Безопасность*. — 2001. — № 7. — С. 312–342.
29. *Ильясов Ф. Н.* Терроризм — от социальных оснований до поведения жертв / Ф. Н. Ильясов // *Социологические исследования*. — 2007. — № 6. — С. 78–86.
30. *Как читать человека: жесты, позы, мимика* / сост. А. А. Мельник. — М., 2005.
31. *Кожушко Е. П.* Современный терроризм: анализ основных направлений / Е. П. Кожушко. — Минск: Харвест, 2000. — 446 с.
32. *Кокорин С. А.* Мирное сообщество и борьба с терроризмом: история и современность: монография / С. А. Кокорин, Ю. Ф. Болдырев. — Волгоград: Панорама, 2007. — 500 с.
33. *Колобов О. А.* Современные политические технологии противодействия радикальным экстремистским течениям / О. А. Колобов, Д. В. Сочнев, С. Н. Федорко. — Н. Новгород, 2006. — 126 с.
34. *Колобов О. А.* Информационная безопасность и антитеррористическая деятельность современного государства: проблемы правового регулирования и варианты их решения / О. А. Колобов, О. А. Ясенев. — Н. Новгород: ННГУ, 2001. — 376 с.
35. *Комиссаров В. С.* Терроризм, бандитизм, захват заложника и другие тяжкие преступления против безопасности общества по новому УК РФ / В. С. Комиссаров. — М., 2007.
36. *Коновалова А. Б.* Признаки и формы реализации угрозы совершения террористических действий / А. Б. Коновалова // *Рос. следователь*. — 2007. — № 12. — С. 6–8.
37. *Костина Л. Н.* Экстремизм и преступность несовершеннолетних / Л. Н. Костина; материалы круглого стола и научно-практического семинара. — М., 2007. — С. 15–23.
38. *Кофман Б. И.* Основы борьбы с террористической преступностью / Б. И. Кофман, С. Н. Миронов, В. И. Курушин и др.; под ред. Г. И. Курдюмова. — Казань: КЮИ, 2003. — 459 с.
39. *Крамар В.* Единый фронт антитеррора / В. Крамар // *Военно-промышленный курьер*. — 2007. — № 26. — С. 9.
40. *Крижанская Ю. С.* Грамматика общения / Ю. С. Крижанская, В. П. Третьяков. — М., 1999.
41. *Крусанов П. В.* Действующая модель ада: очерки о терроризме и террористах / П. В. Крусанов. — М.: АСТ, 2004. — 223 с.

42. *Куклев Е. А.* Оценивание безопасности сложных систем на основе моделей рисков / Е. А. Куклев // *Материалы XV Международн. конф. “Проблемы управления безопасностью сложных систем”*. — М.: ИПУ РАН, 2008. — С. 88–92.
43. *Куликов А. С.* О новом российском антитеррористическом законе / А. С. Куликов // *Государство и право*. — 2007. — № 7. — С. 40–49.
44. *Куприянов В. В.* Лицо человека / В. В. Куприянов, Г. В. Стовичек. — М., 1988. — 272 с.
45. *Ланцов С. А.* Террор и террористы: словарь / С. А. Ланцов. — СПб.: Изд. дом СПбГУ, 2004. — 184 с.
46. *Латышева М.* Женщины-террористки (Они выбрали смерть) / М. Латышева. — М.: Яуза, 2003. — 318 с.
47. *Литвинов Н. Д.* Террористические организации: формирование и деятельность (политико-правовой анализ): монография / Н. Д. Литвинов; под. ред. С. Е. Вицина. — М.: Голос, 1999. — 219 с.
48. *Минкин В. А.* Биометрия. От идентификации личности к идентификации мыслей / В. А. Минкин // *IDMagazine*. — 2002. — № 3.
49. *Моисеенко А. И.* О законодательных аспектах противодействия терроризма / А. И. Моисеенко // *Рус. следователь*. — 2006. — № 6. — С. 20.
50. *Морозов В. П.* Искусство и наука общения: невербальная коммуникация / В. П. Морозов. — М.: ИП РАН, Центр “Искусство и наука”, 1998. — 189 с.
51. *Научно-технический отчет по НИР “Создание системы дистанционного бесконтактного сканирования и идентификации психофизиологического состояния человека” в рамках ФЦНТП “Исследования и разработки по приоритетным направлениям развития науки и техники” на 2002–2006 годы*, Государственный контракт от 23 июня 2005 г. № 02.435.11.6002. — СПб., 2006.
52. *Ниренберг Дж.* Читать человека — как книгу / Дж. Ниренберг, Г. Калеро; пер. с англ. — М., 1990.
53. *Нургалієв Р.* Про зростання екстремізму в країні / Р. Нургалієв // *Независимая газета*. — 2006. — № 249.
54. *Нэпш М.* Невербальное общение. Полное руководство / М. Нэпш. — СПб.: Прайм-Еврознак, 2007. — 512 с.

55. *Овчинников Г. В.* Терроризм / Г. В. Овчинников. — СПб.: СПбГУ, 1988. — 135 с.
56. *Оганян Р.* Театр террора / авт.-сост. Р. Оганян. — М., 2006.
57. *Ольшанский Д. В.* Психология терроризма / Д. В. Ольшанский. — СПб.: Питер, 2002. — 288 с.
58. *Паин Э. А.* Социальная природа экстремизма и терроризма / Э. А. Паин // Общественные науки и современность. — 2000. — № 4. — С. 44–60.
59. *Патент РФ RU 2289310* приоритет 16.02.2004 г. “Способ получения информации о психофизиологическом состоянии живого объекта” / В. А. Минкин, А. И. Штам.
60. *Полежаев А. П.* Терроризм и антитеррористические меры (организация, методы и средства): вопросы и ответы / А. П. Полежаев; под ред. М. Ф. Савелия. — М.: Объед. ред. МВД России, 2003. — 159 с.
61. *Попова Н. Ф.* Предупреждение и пресечение проявлений экстремизма в молодежной среде / Н. Ф. Попова // Материалы круглого стола и научно-практического семинара. — М., 2007. — С. 88–100.
62. *Профилактика агрессивных и террористических проявлений у подростков: метод. пособие* / под ред. И. И. Соковни. — [2-е изд.]. — М.: Просвещение, 2005. — 158 с.
63. *Пузин М. Н.* Лицо — зеркало человека / М. Н. Пузин. — М., 1993.
64. *Равенский Н.* Как читать человека. Черты лица, жесты, поза, мимика / Н. Равенский. — М.: РИПОЛ классик, 2007. — 416 с.
65. *Российская Федерация. Президент (2000–2008; В. В. Путин).* О мерах по противодействию терроризму; указ Президента РФ от 15 февраля 2006 г. // Парламентская газета. — 2006. — 2 марта. — С. 3.
66. *Смирнов Л. В.* Субъекты терроризма / Л. В. Смирнов // Анти-террор. — 2002. — № 1. — С. 61–64.
67. *Смит Г.* Тренинг прогнозирования поведения / Г. Смит. — СПб.: Речь, 2001. — 224 с.
68. *Современный язык жестов* / авт.-сост. И. Н. Кузнецов. — М.: АСТ; Мн.: Харвест, 2007. — 448 с.
69. *Сомоди И.* О чем говорят ваши ноги / И. Сомоди; пер. с англ. — СПб., 1997.

70. *Социальные* и психологические проблемы борьбы с международным терроризмом / под ред. В. Н. Кудрявцева. — М.: Наука, 2002. — 160 с.
71. *Ставицька Л. О.* Гендерні виміри невербальної комунікації у художньому тексті [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/Articles/Kultnar/knr49_1/knr49_1_146-148.pdf
72. *Степанченко А. В.* Лицо человека / А. В. Степанченко, М. Н. Пузин. — М., 1991.
73. *Терміни і визначення* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://rudocs.exdat.com/docs/index-169537.html? page=21>
74. *Тоом А.* Говорящие лица [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://nauka.relis.ru/08/0009/08009008.htm>
75. *Уайтсайд Р.* О чем говорят лица: пособие, как узнать нужного человека / Р. Уайтсайд; пер. с англ. Н. Ткаченка. — СПб., 1996.
76. *Уэйнрайт Г.* Язык тела / Г. Уэйнрайт. — М.: Фаир-Пресс, Гранд, 2000. — 317 с.
77. *Фаст Дж.* Язык тела / Дж. Фаст; пер. с англ. — М.: Вече, 1995.
78. *Щеголев И.* Тайны лица / И. Щеголев. — [2-е изд.]. — М., 2007. — 160 с.
79. *Щербакова Е.* Отщепенцы: социально-психологические истоки русского терроризма / Е. Щербакова // Свободная мысль. — 1998. — № 1. — С. 88–99.
80. *Contemporary. Research on Terrorism.* — Aberdeen, 1987. — P. 4–28.

Оцінювання якості “Чесність” (вікова категорія 16+)*Інструкція*

Уважно прочитайте наступні твердження. Залежно від того, згодні Ви чи ні з твердженням, напишіть у бланку відповідей “так” або “ні”. Якщо Вам складно обрати варіант, то спробуйте уявити останній місяць Вашого життя. Оцініть те, чого було більше за минулий місяць, не варто надто довго міркувати над відповіддю. Як правило, перша відповідь, що прийшла в голову, і є вірною.

1. Буває, що я сміюся над непристойним анекдотом.
2. Якщо до мене звертаються ввічливо, то я теж завжди відповідаю ввічливо.
3. У мене бувають грошові труднощі.
4. Мені завжди приємно, коли людина, яка мені не подобається, досягає заслуженого успіху.
5. Бувало, відкладав те, що потрібно зробити негайно.
6. У компанії я поводжу себе не так, як вдома.
7. Я повністю вільний від усіляких забобонів.
8. Я не завжди говорю правду.
9. Коли я з ким-небудь граю, мені завжди хочеться перемогти.
10. Іноді я серджуся.
11. На своє виправдання я іноді дещо вигадуював.
12. Буває, що я виходжу з себе.
13. У дитинстві я одразу і без сперечань робив усе, що від мене вимагалось.
14. Іноді я роздратований чим-небудь.
15. Буває, що я сміхом реауюю на непристойний жарт.
16. Бувало, я запізнаювся до призначеного часу.
17. Я люблю іноді попліткувати.
18. Серед тих, кого я знаю, є такі особи, які мені дуже не подобаються.
19. Не пам'ятаю, щоб мене особливо засмутили невдачі людини, яку я не можу терпіти.
20. Мені траплялося спізнаватися.
21. Мені властиво іноді похвалитися.

² Тест “Чесність” [Електронний ресурс] // А. Я. Психологія (azps.ru): [web-сайт]. 26.12.2008. — Режим доступу: <http://azps.ru/tests/kit/kit1011.html>

22. Іноді немає ніякого бажання чим-небудь зайнятися.
23. У мене бувають іноді думки, про які соромно розповідати іншим.
24. Іноді я опинявся причиною поганого настрою кого-небудь з оточуючих.
25. Бувало, що я говорив неправду.
26. Всі мої звички позитивні.
27. Якщо я щось обіцяв, то завжди стримую слово, незважаючи ні на що.
28. Іноді можу похвалитися.
29. Підлітком я виявляв інтерес до заборонених тем.
30. Я відкладаю іноді на завтра те, що необхідно зробити сьогодні.
31. У мене бувають думки, яких слід було б соромитися.
32. Я іноді сперечаюся про речі, про які надто мало знаю.
33. Я люблю не всіх своїх знайомих.
34. Я можу про кого-небудь сказати погано.

Оброблення результатів

Необхідно поррахувати кількість відповідей “так” на питання: 1, 3, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34 і кількість відповідей “ні” на питання: 2, 4, 7, 13, 26, 27.

Психолог звертається до піддослідних зі словами: “Вам пропонується відповісти на 48 питань. Відповідайте на кожне питання “так” (+) або “ні” (-), ставлячи свою відповідь поруч з номером питання. Відповідайте на всі питання, нічого не пропускаючи. Чим щирішими будуть ваші відповіді, тим точніше можна буде вивчити свій темперамент”.

1. Ви любите часто бувати в компанії?
2. Ви уникаєте речей, які ненадійні, неміцні, хоча й красиві?
3. Чи часто у Вас бувають підйоми і спади настрою?
4. Під час бесіди Ви дуже швидко говорите?
5. Вам подобається робота, що вимагає повного напруження сил і здібностей?
6. Чи буває, що Ви передаєте чутки?
7. Ви вважаєте себе людиною дуже веселою і життєрадісною?
8. Ви дуже звикаєте до певного одягу, кольору і крою так, що неохоче міняєте його на що-небудь інше?
9. Ви часто відчуваєте потребу в людях, які вас розуміють, можуть підбадьорити і втішити?
10. У Вас дуже швидкий почерк?
11. Чи шукаєте Ви самі собі роботу, заняття, хоча можна було б і відпочивати?
12. Чи буває так, що Ви не виконуєте свої обіцянки?
13. У Вас багато дуже хороших друзів?
14. Вам важко відірватися від справи, якою Ви поглинені, і зайнятися чимось іншим?
15. Чи часто Вас мучить відчуття провини?
16. Зазвичай Ви ходите дуже швидко, незалежно від того, поспішайте чи ні?
17. У школі Ви билися над складними задачами до тих пір, поки не вирішували їх?
18. Чи буває, що Ви іноді мислите гірше, ніж звичайно?
19. Вам легко знайти спільну мову з незнайомими людьми?
20. Чи часто Ви плануєте, як будете вести себе під час зустрічі, бесіди тощо?
21. Ви запальна людина і чи легко Вас уразити натяками і жартами?
22. Під час бесіди Ви швидко жестикулюєте?
23. Вранці Ви здебільшого прокидаєтеся свіжим і добре відпочившим?

24. Чи виникають у Вас такі думки, що ви не хотіли б, щоб про них знали інші?
25. Ви любите жартувати над іншими?
26. Чи схильні Ви до того, щоб ґрунтовно перевірити свою точку зору, перш ніж повідомити її кому-небудь?
27. Чи часто Вам сняться кошмари?
28. Зазвичай Ви легко запам'ятовуєте і засвоюєте новий навчальний матеріал?
29. Ви настільки активні, що Вам навіть кілька годин важко бути без справи?
30. Чи буває, що, розсердившись, Ви виходите з себе?
31. Ви можете пожвавити досить нудну компанію?
32. Ви зазвичай досить довго роздумуєте, приймаючи якийсь рішення, навіть не дуже важливе?
33. Вам казали, що Ви приймаєте все надто близько до серця?
34. Вам подобається грати в ігри, що вимагають швидкої й хорошої реакції?
35. Якщо у Вас щось довго не виходить, то все ж намагаєтеся зробити це?
36. Чи виникало у Вас, хоч і короткочасно, відчуття роздратування до батьків?
37. Чи вважаєте Ви себе відкритою і товариською людиною?
38. Зазвичай Вам важко взятися за нову справу?
39. Чи турбує Вас відчуття, що ви чимось гірші за інших?
40. Зазвичай Вам важко щось робити разом з повільними і неквапливими людьми?
41. Ви можете протягом дня довго і продуктивно займатися чим-небудь, не відчуваючи втоми?
42. У Вас є звички, від яких варто було б позбутися?
43. Вас іноді приймають за безтурботну особу?
44. Чи вважаєте Ви хорошим другом тільки того, чия симпатія до Вас надійна і перевірена?
45. Вас можна швидко розсердити?
46. Під час дискусії Ви зазвичай швидко знаходите слушну відповідь?
47. Ви можете змусити себе довго і продуктивно, не відволікаючись, займатися чим-небудь?
48. Буває, що Ви говорите про речі, в яких зовсім не розбираєтеся?

Тест на визначення рівня перцептивно-невербальної компетентності (Г. Я. Розен)

Інструкція до тесту. Прочитайте уважно кожне питання та обери́ть одне із запропонованих варіантів відповіді (1, 2, 3).

1. *Чи добре Ви знаєте мову жестів?*
  - 1) так;
  - 2) і так, і ні;
  - 3) ні.
2. *Чи чутливі Ви до чужих потреб?*
  - 1) так, чутливий;
  - 2) не знаю;
  - 3) ні, не чутливий.
3. *Чи відразу Ви помічаєте, що комусь стало нудно під час розмови з Вами?*
  - 1) відразу;
  - 2) вірно щось середнє;
  - 3) не помічаю взагалі.
4. *Ви вмієте слухати інших?*
  - 1) так, умію;
  - 2) і так, і ні;
  - 3) ні, не вмію.
5. *Чи завжди Ви однаково ввічливі у спілкуванні?*
  - 1) так, завжди;
  - 2) залежно від обставин;
  - 3) ніколи.
6. *Чи можете Ви одразу визначити, що хтось із співрозмовників за-суджує Вас?*
  - 1) так, можу;
  - 2) не завжди;
  - 3) ні, не можу.
7. *Чи завжди Ви вірно оцінюєте інших людей?*
  - 1) так, завжди;
  - 2) від часу до часу;

---

³ Тест на визначення рівня перцептивно-невербальної компетентності (Г. Я. Розен) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://studopedia.org/10-65574.html>

3) ніколи.

8. *Чи можете Ви одразу відчутти, що викликаєте (спричиняєте) у співрозмовника симпатію?*

1) так, можу;

2) і так, і ні;

3) ні, не можу.

9. *Чи здатні (здібні) Ви передбачити (пророчити) між ким з Ваших знайомих може зав'язатися дружба?*

1) так, здатний (здібний);

2) не знаю;

3) ні, не здатний (не здібний).

10. *Чи завжди Ви відчуваєте (почуваєте), що у співрозмовника є щось приховане на думці (глузді)?*

1) так, завжди;

2) залежно від обставин;

3) не завжди.

11. *Чи вмієте Ви вчасно відчутти, коли не слід бути дуже (надто) наполегливим?*

1) так, умію;

2) коли як;

3) ні, не вмію.

12. *Чи часто люди приходять до Вас зі своїми проблемами?*

1) часто;

2) від часу до часу;

3) рідко.

13. *Як Ви думаєте, чи завжди Вам вдається розпізнати брехню?*

1) думаю, що завжди;

2) не знаю;

3) думаю, що ні.

14. *Чи відразу Ви відчуваєте (почуваєте), що співрозмовник перебуває у поганому настрої?*

1) так, відразу;

2) і так, і ні;

3) ні, не відразу.

15. *Чи передчуваєте Ви, що співрозмовник може ось-ось несподівано розридатися (або вибухнути)?*

1) так, передчуваю;

2) коли як;

3) ні, не передчуваю.

Ключ (джерело) до тесту

За відповіді 1– 2 бали; 2 – 1 бал; 3 – 0 балів.

Оброблення й інтерпретація результатів тесту

Стени	Бали
1	0
2	1–4
3	5–8
4	9–12
5	13
6	14–17
7	18–21
8	22–25
9	26–29
10	30

У запропонованій шкалі невербальної компетентності психолога-профайлера показано міру виявлення вміння налагоджувати стосунки і прочитувати контекст спілкування.

Кожен досліджуваний може бути віднесений до однієї з трьох груп:

- з низьким рівнем невербальної компетентності (1–3 стенив);
- з помірним рівнем невербальної компетентності (4–7 стенив);
- з високим рівнем невербальної компетентності (8–10 стенив).

Особи (особистості), які належать до першої групи, поглинені власними проблемами і недостатньо уважні до проблем інших. Вони виявляють нездатність до налагоджування стосунків і розуміння характеру міжособистісної взаємодії.

Особи (особистості), які належать до другої групи, характеризуються тим, що гармонійно переймаються власними проблемами та проблемами інших людей.

Особи (особистості), віднесені до третьої групи, навпаки, характеризуються тим, що надто переймаються проблемами інших людей і неухважні до своїх власних.

Додаток 4

Ключ до тесту: 1–в; 2–г; 3–а; 4–г; 5–в; 6–г; 7–а; 8–б; 9–г; 10–а; 11–а; 12–г; 13–в; 14–а; 15–б.

Додаток 5

Ключ до тесту: 1(+), 2(-), 3(+), 4(-), 5(-), 6(+), 7(+), 8(-), 9(+), 10(+), 11(-).

Додаток 6

Опитувальний лист для профайлінгу пасажирів

Я поставлю Вам кілька питань стосовно Вашого багажу, оскільки попередні пасажирів отримували предмети (можливо без їхнього відома), які надалі виявлялися небезпечними для польоту (зброя або вибухові речовини).

1. Кому належить весь цей багаж і його вміст?
2. Хто є власником усіх цих місць багажу?
3. Хто упакував багаж? Коли? Де?
4. Де знаходився багаж від моменту упакування багажу до моменту реєстрації?
5. Будь ласка, опишіть предмети, які Ви отримували від інших осіб і береже з собою в політ.
6. Ці предмети можуть бути медичними препаратами, пакетами, книгами тощо?
7. Сутність мого питання полягає в тому, що раніше були випадки передавання на борт літака пасажирів вибухових пристроїв.
8. У вас є з собою предмети, схожі на зброю або які можуть бути використані як зброя?
9. У вас є при собі електроприлади?

До посадки в літак, будь ласка:

- не залишайте Ваш багаж без нагляду;
- не приймайте від будь-кого жодних предметів;
- купуйте товари тільки в магазинах або службах аеропорту.

Питання не повинні обмежуватися переліченими вище. Це лише загальна схема, рекомендована під час роботи з великою кількістю пасажирів. При виявленні будь-якої підозрілої деталі, опитування має бути продовжено далі до виявлення причини. При цьому необхідно використовувати обшук кімнати, пастки тощо.

Алгоритм огляду документів, що засвідчують особу

1. Перевірка належності документа пред'явнику шляхом порівняння зображення обличчя на фотокартці із зовнішністю пред'явника. У разі сумніву в ідентичності особи і зображення провести зіставлення фотознімків, прізвища, імені, по батькові та інших відомостей в кількох документах, наявних у пред'явника.

2. Перевірка дійсності документа:

- перевірка терміну дії документа;
- перевірка наявності підписів;
- перевірка наявності та змісту відбитків печаток і штампів;
- перевірка бланка документа;
- логічне вивчення змісту реквізитів документа.

Висвітлено на сучасному рівні проблеми психології профайлінгу та супутніх сфер знань, без яких він не може існувати як окрема дисципліна. Викладено всі реальні функціональні напрями профайлінгу та головну тезу науки психології профайлінгу: жодна активність у системах “людина — людина”, “людина — люди” та “люди — люди” неможлива без закономірної участі фахівця психолога-профайлера.

Для викладачів, студентів вищих навчальних закладів, а також широкої читацької аудиторії, що цікавиться психологією.

Навчальне видання

Руль Юрій Володимирович
Мартинова Тамара Олександрівна

ПСИХОЛОГІЯ ПРОФАЙЛІНГУ

Навчальний посібник

Редактор *Ю. А. Носанчук*
Коректор *Т. К. Валицька*
Комп’ютерне верстання *А. П. Нечипорук*
Оформлення обкладинки *О. О. Стеценко*

Підп. до друку 18.06.15. Формат 60×84/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 13,72. Обл.-вид. арк. 9,63. Наклад 1000 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

ДП “Видавничий дім “Персонал”
03039 Київ-39, просп. Червонозоряний, 119, літ. ХХ

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб’єктів видавничої справи ДК № 3262 від 26.08.2008 р.*

Надруковано в друкарні ДП “Видавничий дім “Персонал”